Vincas

KRĖVĖ

Bolševikų invazija

ir

liaudies vyriausybė

Vincas
KRĖVĖ

Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė

(Atsiminimai)

Vilnius 1992

UDK 947.45
Kr204

Spaudai parengė, įžangos žodį ir
paaiškinimus parašė
ALBERTAS ZALATORIUS

K 0503020908—007 / M851(08)—92 20—92
ISBN 5-417-00583-5

© Albertas Zalatorius,
įžanga, paaiškinimai, 1992

RAŠYTOJO POLITINIAI MEMUARAI

Vinco Krėvės memuarų skaitytoją iš karto norėčiau įspėti, kad knygoje jis neras vientiso pasakojimo, sukurto pagal išankstinį planą ir idėją. Tai įvairiu laiku ir įvairiom progom rašyti dalykai, vieni baigti, kiti tik epizodai ar fragmentai, kuriuos autorius, matyt, tikėjosi ateityje išplėtoti, sujungti ir sudaryti nuoseklesnį veikalą. Apie tokį veikalą jis senatvėje pasvajodavo. Laiškuose net yra užsiminęs, kad rašo memuarus, apimančius laikotarpį nuo Lenkijos ultimatumo iki pasitraukimo iš Lietuvos. Bet šio užsimojimo neištesėjo: trūko ir laiko, ir jėgų. Buvo, be abejonės, ir kitokių priežasčių. Rašytojas iš viso neturėjo memuaristo polinkių. Ir gyvenime jis nemėgo pasakotis apie save. Net artimiausiems draugams per daug neatsiverdavo. Jam kur kas smagiau buvo svarstyti bendrus politikos, ekonomikos, istorijos, literatūros, moralės klausimus, negu šnekėti apie tai, ką pats patyrė ir išgyveno. Taigi Krėvės atsiminimai labiau išorinės negu vidinės būtinybės padiktuoti.

Ko gero, rašytojas niekada nebūtų jų ėmęsis, jeigu ne lemtingi tautos gyvenimo lūžiai, įtraukę jį į savo sūkurį, padarę patikimu liudininku, kurio lūpomis gali prabilti pati istorija.

Krėvė ne tik matė, kaip Sovietų Sąjunga 1940 metais trypė Lietuvos nepriklausomybę, bet ir pats buvo gudriai įviliotas į vadinamąją Liaudies vyriausybę, kurią Maskva naudojo kaip priedangą Lietuvos sovietizacijos legalumo iliuzijai kurti. Krėvė buvo ypač reikalingas Maskvos specialiai atsiųstam emisarui V. Dekanozovui ir Sovietų Sąjungos pasiuntiniui Lietuvoje N. Pozdniakovui. Formuodami prosovietinę vyriausybę, jie privalėjo įtraukti bent porą trejetą autoritetingų, tautos pasitikėjimą turinčių žmonių, kad visuomenėje atsirastų apgaulinga viltis, jog ne viskas prarasta. Taip buvo lengviau paralyžiuoti lietuvių pasipriešinimo potenciją.

Vadinamojoje Liaudies vyriausybėje Krėvei keletą savaičių teko užimti užsienio reikalų ministro ir ministro pirmininko pa-

vaduotojo postus (A. Merkį suėmus ir J. Paleckiui apsišaukus prezidentu, Krėvė kurį laiką ėjo ir ministro pirmininko pareigas).

Pakviestas į šiuos postus, Krėvė sutiko ne iš karto. Priešingai, net buvo apsisprendęs neiti, bet, pasikalbėjęs su S. Šilingu, A. Merkiu, E. Galvanausku, kurie jam patarė eiti, iškėlęs sąlygą J. Paleckiui, kad finansų ministru pasiliktų E. Galvanauskas, Krėvė pagaliau sutiko imtis sunkios ir atsakingos naštos.

Dėl šio jo apsisprendimo būta visokių nuomonių ir komentarų. Kraštutiniai dešinieji Krėvę net vadino „kvislingu", „lietuvišku lavaliu", „bolševikų mauru" ir pan. Kai kas šį žingsnį aiškino kaip nuoseklų ir logišką: esą Krėvė jau seniai artėjęs prie bolševikinių pozicijų — buvęs liberalių pažiūrų, po 1926 m. nesutaręs su tautininkais, simpatizavęs Rytų literatūroms, dalyvavęs Draugijos SSSR kultūrai pažinti veikloje ir t. t. Dar kiti čia matė šarūniškų garbės ir valdovo kompleksų tenkinimą.

Spėlioti, žinoma, galima visaip. Niekas nežino, ką koks kipšas žmogui kada šnibžda į ausį. Gal ką šnibždėjo ir Krėvei, gal jis ir norėjo kiek atsigriebti už valdžios vyrų šnairavimą jo pusėn, už pašalinimą iš dekano pareigų ir užsipuldinėjimus spaudoje. Bet pagrindiniai motyvai vis dėlto buvo kitokie. Viską lėmė naivus tikėjimas, kad sovietų valdžia nesiims galutinio Lietuvos nepriklausomybės sunaikinimo ir jos ūkio dezorganizavimo, kad reikia gelbėti tai, ką dar galima išgelbėti. Gelbėti ir laukti naujų įvykių, nes karas tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos buvo tik laiko klausimas. Beje, tokiais motyvais vadovavosi ne tik Krėvė. Jais vadovavosi daugybė dorų inteligentų, vienaip ar kitaip dalyvavusių legalioje veikloje, nors ir buvo aišku, kad Lietuva aneksuojama.

Kad Krėvė į vadinamąją Liaudies vyriausybę ėjo ne dėl karjeros, o kilnių sumetimų skatinamas, galima pagrįsti daugeliu argumentų. Paminėsiu tik tris. Šių eilučių autoriui istorijos mokslų daktarė Vanda Sruogienė, dabar gyvenanti Čikagoje, papasakojo tokį epizodą. Tą lemtingą apsisprendimo dieną kažkas paskambino į Sruogų namo duris (Krėvė su Baliu Sruoga buvo geriausi draugai). Atidarė pati šeimininkė. Ant slenksčio stovėjo Krėvė, baltas baltas kaip popierius, tik didelės mėlynos akys iššokusios ant kaktos. Tyliai įėjo, susmuko į kėdę ir prislėgtu balsu ištarė: „Sutikau, gal dar pavyks ką išgelbėti". Kitas faktas. Kai Krėvė 1950 m. Čikagos lietuvių „Nemuno" žurnale išspausdino atsiminimų pluoštą „Vyriausybės sudarymas", dešinysis išeivijos sparnas — V. Rastenis, B. Nemickas, J. Mašiotas — piktokai puldinėjo rašytoją, ieškodami jo rašinyje netikslumų ir priekaištaudami jam dėl politinės veiklos. Tada į diskusiją įsijungė prezidento A. Smetonos duktė M. D. Smetonaitė-Valušienė, paskelbdama

straipsnį „Išklausykite ir antrosios pusės". Ji pataisė keletą Krėvės netikslumų apie Smetonų pasitraukimą iš Lietuvos, pareiškė nuomonę, kad „visiems būtų buvę geriau", jei Krėvė nebūtų įėjęs į vyriausybę, bet vis dėlto trumpai ir tiesiai pasakė: „aš esu linkusi tikėti, kad motyvai, kuriais prof. Krėvė vadovavosi priimdamas Dekanozovo pasiūlymą, buvo patriotiniai" (Vienybė. 1951. Nr. 4). Krėvės santykiai su Smetonos šeima jau seniai buvo visai atšalę, ir M. D. Smetonaitės-Valušienės niekas negalėtų kaltinti neobjektyvumu. Trečias — ir pats svarbiausias — argumentas būtų toks. Vos tik Krėvė įsitikino, kad išgelbėti nieko nebeįmanoma, kad prievartinis Lietuvos inkorporavimas į Sovietų Sąjungą yra neišvengiamas, jis iš karto atsistatydino, nors puikiai suprato, koks likimas gali ištikti ir jį, ir jo šeimą. Apmaudžiausia, kad J. Paleckis nepriėmė jo atsistatydinimo ir, suteikęs formalias atostogas, vertė jį kurį laiką dar vaidinti tituluoto, bet nebylaus statisto vaidmenį Lietuvos valstybingumo laidotuvėse.

Taigi kaltinti rašytoją už dalyvavimą Liaudies vyriausybėje gali tik tas, kuris nebuvo panašioje situacijoje, kuris, išvengęs bandymų, post factum dedasi gudrus arba kuris savo asmeninį mundurą labiau vertina už tautos egzistenciją. Žinoma, būtų neobjektyvu sakyti, kad Krėvė neturėjo polinkio į politinę veiklą, kad jo nė kiek netraukė rizika, o gal net savotiška avantiūra — noras padaryti daugiau negu galima (jaunystėje jam patiko socialistų maksimalizmas, vėliau jis užsidegęs kūrė rizikingą Klaipėdos vadavimo planą), bet 1940 m. jo elgesys buvo diplomatiškas, doras ir garbingas.

Į Krėvės atsiminimus reikia žiūrėti kaip į kiekvieno memuaristo kūrybą. Tai ne dokumentai, kuriais turėtume remtis paraidžiui (ir pats autorius kartais tuos pačius dalykus kiek kitaip apibūdina). Tai ir ne istoriko monografija, kurioje išvados daromos iš krūvos prieštaringiausių šaltinių. Pagaliau tai ir ne dienoraštis, kuriame užfiksuojama kiekviena detalė. Tai — atsiminimai, kur neišvengiamas ir subjektyvumas, ir vienpusiškumas, ir taikymasis prie adresato, ir tai, kas kyla iš žmogaus atminties netobulumo. Nereikia pamiršti, kad tai — rašytojo, o ne kokio valdininko atsiminimai. Juose esama ir beletristinių elementų (pvz., ilgiausi V. Molotovo monologai, kurių šiaip jau neįmanoma gyvenime įsiminti), ir noro kai kur pasakyti stipriau ar vaizdingiau. Bet kitaip ir būti negali. Svarbiausia, kad į viską Krėvė žiūri blaiviai, kritiškai, nenukrypdamas į kraštutinumus, nepasiduodamas juodinimo ir baltinimo pagundai, neužsivilkdamas viską žinančio teisuolio togos. Dėl to ši knyga, tikiuosi, bus skaitoma kaip šviesaus proto ir karštos širdies balsas apie sunkias

Lietuvos dienas; kaip pastabaus ir išmintingo žmogaus samprotavimai apie kitus žmones.

Žinoma, kiekvienas knygoje pirmiausia matys tai, kas jį labiausiai domina. Politiką ir teisininką patrauks epizodai, kalbantys apie sovietinės vyriausybės gudravimus, klastą ir šantažą, apie kai kurių Lietuvos valdžios vyrų sugebėjimą laviruoti, ieškoti išeičių (gelbėti Lietuvos iždą, kuo toliau nustumti rinkimus į Seimą), apie Klaipėdos sukilimo duotą pamoką — kaip yra svarbu vienu metu derinti diplomatiją, intuiciją ir ryžtą. Istorikui pirmiausia į akis kris Liaudies vyriausybės posėdžių seka, konkrečių asmenų iniciatyva pasukti vieną ar kitą įvykį tam tikra linkme, tų asmenų charakteristikos. Psichologas ras medžiagos, rodančios, kaip jaučiasi ir elgiasi žmonės — nusivylę, apgauti, išdavę, pakliuvę tarp istorijos girnų, turintys užnugaryje jėgą arba neturintys jos; kaip keičiasi asmenybė, ilgai užsisėdėjusi valdžioje. Literatą, be abejonės, domins paties Krėvės santykis su aplinka, jo impulsyvus reagavimas, maksimalistiniai užmojai, interesų šakotumas.

Ši knyga skaitytojui nebus visiška naujiena, kadangi daugelis dalykų jau buvo skelbta periodikoje. Tačiau kai kas čia spausdinama ir pirmą kartą. Turiu galvoje atsiminimus apie Klaipėdos išvadavimą ir etiudą apie prezidentą A. Smetoną. Pirmuosius prieš kurį laiką išeivijoje norėjo paskelbti Stasė Vaškelienė „Lituanistikos instituto darbuose", bet rašytojo dukra Aldona Krėvaitė-Mošinskienė laikėsi nuomonės, kad tai daryti dar anksti, nes jie gali būti tendencingai interpretuojami ir kai ką įskaudinti. Šiuo metu ji sutinka matyti tą atsiminimų gabalą šiame rinkinyje. Galimybę nusirašyti tekstą man jau anksčiau buvo suteikę S. ir B. Vaškeliai, kai JAV rinkau medžiagą apie Krėvę. Jie parūpino ir kopiją mašinraščio, kurį esu paskelbęs „Nemune" ir pavadinęs „Grįžęs iš Maskvos..." Krėvės palikimo globėjas išeivijos dramaturgas Kostas Ostrauskas, pranešdamas apie A. Krėvaitės-Mošinskienės sutikimą, kartu atsiuntė kopiją atsiminimų apie A. Smetoną, leisdamas ir juos paskelbti. Visiems čia paminėtiems mieliems žmonėms sakau nuoširdų ačiū.

Memuarinio pobūdžio straipsnis „Bolševikų invazija ir Liaudies Vyriausybė" taip pat gali pretenduoti į pirmosios publikacijos statusą, nes visas autentiškas tekstas čia irgi skelbiamas pirmą kartą. Vokiečių okupacijos metais šis straipsnis buvo spausdintas dienraštyje „Į Laisvę" ir knygoje „Lietuvių archyvas". Tačiau okupacinė cenzūra iš teksto pašalino visas vietas, kurios galėjo bent kiek pakenkti Reicho prestižui. Apie šią publikaciją Krėvė, gyvendamas Amerikoje, rašė žurnalistui Juozui Prunskiui: „Ačiū už man suteiktą progą susipažinti su straipsniu, kuris bu-

vo mano vardu „Archyve" paskelbtas. Jis, pasirodo, taip išdarkytas ir iškraipytas, jog reikalauja nuodugnaus taisymo" (Maciūnas Vincas. Vincas Krėvė savo gyvenimo saulėlydy. I Metmenys. 1979. Nr. 38. P. 118). Po kelių mėnesių rašytojas pareiškė dar kategoriškesnę nuomonę: „Galima pasakyti, kad straipsnis beveik apokrifinio turinio, daug jame iškraipytų faktų ir žinių, todėl atsakomybės už jo turinį nieku būdu negaliu imtis. Ištaisyti jį beveik neįmanoma, todėl nutariau rašyti kaipo atsiminimus" (laiškas J. Prunskiui. Ten pat. P. 120). Čia spausdinamas tekstas paimtas iš Krėvės pasirašyto mašinraščio, saugomo Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Išsamesni duomenys apie šiuos ir kitus atsiminimus pateikiami knygos gale „Paaiškinimuose". Ten aptariami redagavimo principai, duota būtiniausių biografinių žinių apie tuos Krėvės minimus asmenis, kurių mūsų skaitytojas gali nesurasti jam lengvai prieinamuose šaltiniuose. Kadangi leidinys ne akademinio pobūdžio, tai tekste pasitaikantys nukrypimai nuo faktų ar abejotini dalykai nekomentuojami.

ALBERTAS ZALATORIUS

BOLŠEVIKŲ INVAZIJA IR LIAUDIES VYRIAUSYBĖ

Perėmus Vilnių iš bolševikų rankų ir kaip atlyginimą už šią dovaną įsileidus bolševistines įgulas, lietuvių tauta buvo pagauta didžiausio nerimo ir sielvarto, nes suprato, kad prasidėjo Lietuvos tragedijos pirmasis aktas. Labiau pažindami bolševikus negu kitos Vakarų Europos tautos, lietuviai suprato, kad Maskva nesilaikys pusiaukely, bet visomis priemonėmis sieks užbrėžto tikslo — pagrobti Lietuvą ir visą Pabaltijį. Visi buvo įsitikinę, kad bolševikai laukia patogaus ir tinkamo momento. Vienintelė viltis, kuri dar kai kam šviesdavo,— tai ta, kad vokiečių vyriausybė neleis įsigalėti bolševistinei santvarkai kaimyninėje Lietuvoje ir, vokiečiams užprotestavus, bolševikai nedrįs eiti į konfliktą su jais, nes jie dar nėra pakankamai karui pasiruošę.

1940 m. birželio mėn. 15 d. bolševikų kariuomenei įžygiavus Lietuvon ir Respublikos Prezidentui A. Smetonai su visa šeima ir artimaisiais giminėmis išvykus į užsienį, net labiausiai politikoje nenusimanantiems pasidarė aišku, kad Lietuvos Vyriausybės savarankumas yra jau tik nieko nereiškianti fikcija; faktiškai visa valdžia pateko į rankas bolševikų ginkluotų pajėgų ir Maskvos Komisarų Tarybos įgaliotinio V. Dekanozovo, atvykusio Lietuvon 1940 m. birželio mėn. 15 dienos vakarą, jau A. Smetonai išvykus į užsienį.

V. Dekanozovas Lietuvon atvyko su aiškiai nustatytu tikslu — inkorporuoti Lietuvą į Tarybų Sąjungą. Jei iš karto formaliai to nebuvo padaryta, tai tik todėl, kad buvo norima suvaidinti politinę komediją — neva laisvu noru Lietuvos įsijungimą į Tarybinių Respublikų Sąjungą. Tuo tikslu Maskvos buvo suplanuota tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Baltijos valstybėse kol kas išoriniai palikti tą santvarką, kokia jose iki šiol buvo. Lietuvoje 1940 m. birželio mėn. 17 d. buvo sudaryta nauja vyriausybė ne laisvai, bet Maskvai paėmus į savo rankas vadovaujamą rolę. Toji naujai atsiradusi vyriausybė, pasivadinusi Liaudies Vyriausybe,

nebuvo vienlypė, bet susidėjo iš dviejų priešingų grupių su skirtingais tikslais ir siekimais. Viena grupė — iš tautiškai nusistačiusių žmonių, kurie Maskvai tik todėl buvo reikalingi, kad naujoji vyriausybė turėtų dar šiokį tokį pasitikėjimą Lietuvos visuomenėje, bet kuria visai nepasitikėjo Maskva ir jos įgaliotiniai Lietuvoje. Antrąją grupę sudarė komunistai, kurie turėjo griežtai vykdyti Maskvos jiems, kaip komunistams, padiktuotus uždavinius.

Pirmajai grupei priklausė: ministerio pirmininko pavaduotojas ir užsienio reikalų ministeris prof. V. Krėvė-Mickevičius, finansų ministeris inž. E. Galvanauskas ir krašto apsaugos ministeris gen. V. Vitkauskas. Neaiškaus nusistatymo buvo žemės ūkio ministeris M. Mickis, daugeliu atvejų palaikydamas mus. Švietimo ministeris A. Venclova visai nesiorientavo padėty ir dažniausiai balsavo prisidėdamas prie daugumos.

Antrai grupei iš pradžių priklausė: teisingumo ministeris P. Pakarklis, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, kuris laikėsi santūriai, nesileido į ginčus, ir sveikatos ministeris dr. L. Koganas.

Tautinė grupė — aš, E. Galvanauskas ir V. Vitkauskas — svarbesnius klausimus aptardavo atskirai ir ėjo į posėdžius su atitinkamu nusistatymu. Antroji grupė, matyti, gaudavo direktyvas iš rusų atstovybės, kurios ne visuomet ir jiems patiems buvo malonios, kaip vėliau man prisipažino M. Gedvilas.

Tautinė grupė, turėdama žinių iš patikimiausių šaltinių, kad V. M. Molotovas buvo užtikrinęs Vokiečių atstovybę Maskvoje, neva Maskva nemananti kėsintis pakeisti vidaus santvarką Lietuvoje, siekė trukdyti Tarybų Sąjungos atstovų Lietuvoje pastangas ardyti tvarką. Be to, buvo manyta, kad karas tarp SSSR ir Vokiečių Reicho yra neišvengiamas. Prasidėjęs karas atneš Lietuvai išvadavimą iš bolševikų jungo, todėl kiek galima ilgiau reikia išsaugoti esamą santvarką nuo suirutės, o labiausiai — ekonomines ir ūkines organizacijas.

Ministerių Tarybos pasipriešinimas Maskvos užgaidoms pasireiškė įvairiais klausimais gana sėkmingai. Neatsižvelgiant į ėjusio Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckio sutikimą, Ministerių Taryba atmetė Maskvos pasiūlymą įvesti į vidaus apyvartą tarybinę valiutą — rublius. Maskva šiuo klausimu turėjo nusileisti. Ministerių Taryba dauguma balsų atmetė vidaus reikalų ministerio M. Gedvilo pasiūlymą legalizuoti Lietuvos komunistų partiją.

Maskvos atstovai su V. Dekanozovu prieky, pastebėję, kad jiems nepalanki grupė rodo kietą atsparumą, ėmėsi priemonių Ministerių Taryboje sustiprinti komunistinę grupę. Be Ministerių

Tarybos ir be einančio ministerio pirmininko pareigas prof. V. Krėvės-Mickevičiaus žinios buvo J. Paleckio aktu įsteigtos naujos ministerijos — Darbo ministerija ir Pramonės ministerija, kurių ministeriais buvo paskirti, kaip pasirodė vėliau, komunistų partijos nariai. Buvo įsteigta Vilniaus srities įgaliotinio įstaiga, kuriai vadovavo įgaliotinis su ministerio teisėmis. Igaliotiniu buvo e. Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckio aktu paskirtas irgi komunistas K. Didžiulis-Grosmanas. Susisiekimo ministerija pirmomis okupacijos dienomis buvo perimta bolševikų kariuomenės vadovybės žinion. Dabar Ministerių Taryboje atsirado specialus komisaras irgi su ministerio teisėmis.

Visus šiuos pertvarkymus kiek galėjo trukdė tautinė grupė finansiniais sumetimais, bet pagaliau ultimatyviai reikalaujant J. Paleckiui, per kurį veikė V. Dekanozovas, turėjo nusileisti.

Tuo pat metu buvo paskirtas naujas valstybės kontrolierius, irgi aršus komunistas L. Adomauskas. Tokiu būdu Ministerių Taryboje komunistinė grupė gavo aiškią daugumą. Be to, persiorientavo ir anksčiau svyruojantieji švietimo ir žemės ūkio ministeriai, svarbiausiais klausimais prisišliedami prie komunistinės grupės.

Gavę daugumą Ministerių Taryboje, komunistai ir visose kitose srityse ėmė aktyviai veikti, dažnai nesiskaitydami nei su Lietuvos įstatymais, nei su anksčiau padarytais Ministerių Tarybos nutarimais. Pasinaudodamas draugijų įstatymu, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas legalizavo Lietuvos komunistų partiją ir visą eilę komunistinių organizacijų. Kiti komunistiniai ministeriai, naudodamiesi teise tiesiogiai teikti Prezidentui skirti ir atleisti savo ministerijų net aukščiausius pareigūnus, ėmė V. Dekanozovo nurodymais šalinti senuosius prityrusius valdininkus, jų vieton skirdami naujus, dažnai nieko nenusimanančius, bet užtai komunistinio nusistatymo, dažniausiai partinius komunistus, ne tik ne lietuvius, bet ir ne Lietuvos piliečius.

Bolševistinė veikla pagyvėjo ir kitose srityse, ypatingai pramonės ir prekybos įmonėse, kur prasidėjo mitingai, reikalavimai pašalinti tų įmonių vedėjus, grasinimai streikais, organizavimasis į profesines sąjungas bolševistiniais pagrindais. Samdomi tarnautojai privačiose įmonėse buvo kurstomi neklausyti savo darbdavių.

Grėsė pavojus suirti Lietuvos ekonominei santvarkai. Susidarė įspūdis, kad Vidaus reikalų ministerija tyčia pataikauja komunistų partijos diriguojamai anarchistinei organizacijų veiklai, kad Maskvos atstovams ir bolševikų kariuomenės vadovybei būtų sudarytas pagrindas paimti viską į savo rankas.

Susidarė tokia padėtis, kad Lietuvoje atsirado net keturios

ir daugiau vyriausybių: 1. Lietuvos Liaudies Vyriausybė, kuri buvo visai bejėgė, bet turėjo pakelti už viską, kas dedasi Lietuvoje, atsakomybę prieš Lietuvių tautą, prieš bolševikų karinę vadovybę, prieš visus, kas norėjo kaltinti ją; ypač kaltino tie, kurie vis dar nesiorientavo ir nepajėgė suprasti padėties. 2. Vidaus reikalų ministerija su susibūrusiais joje Maskvos valdininkais, užėmusiais atsakingiausias vietas. Ji veikė komunistų partijos ir V. Dekanozovo nurodymais, nevykdė Lietuvos Vyriausybės įsakymų. 3. Sovietų atstovybė, faktiškai vadovaujama V. Dekanozovo, kuris dirigavo ir komunistų partiją, ir naujai sukurtas komunistines organizacijas, ir spaudą, ir Lietuvos radijo siųstuvus, ir Eltą, vertė atleisti vienus valdininkus, skirti kitus ir šeimininkavo visose ministerijose, kurių prieky stovėjo ministeriai komunistai. Kitiems gi ministeriams ir atskiriems pareigūnams siuntė reikalavimus brutalia forma, kurią veltui stengėsi švelninti tuometinis Tarybų Sąjungos atstovas N. G. Pozdniakovas, dažnai net atvykdamas atsiprašyti už storžievišką V. Dekanozovo pareiškimų formą. Gal tai buvo savo rūšies taktika. 4. Raudonosios armijos karinė vadovybė, kuri visados ultimatyvia forma teikė reikalavimus, liečiančius ne tik jos reikalus, bet ir tokius, kaip demonstracijų ir eisenų leidimą bei organizavimą. Visi panašios rūšies reikalavimai buvo teikiami grūmojančia forma ne tik vyriausybei, bet ir atskirų įstaigų pareigūnams, nuolat juos terorizuojant.

Tokiu būdu Lietuva riedėjo į anarchijos bedugnę. Todėl, pasitaręs su savarankesniais kolegomis, nutariau kreiptis į Maskvos vyriausybę tiesioginiai, reikalaujant uždrausti SSSR atstovybei Kaune ir Raudonosios armijos vadovybei kištis į Lietuvos vidaus reikalus, terorizuoti ir demoralizuoti jos administracinį, ekonominį ir finansinį aparatą. Buvo pasiųsta Lietuvos atstovui Maskvoje dr. L. Natkevičiui šifruotas įsakymas pareikalauti, kad SSSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas V. M. Molotovas artimiausiu laiku svarbiais Lietuvai klausimais priimtų einantį ministerio pirmininko pareigas ir užsienio reikalų ministerį prof. V. Krėvę-Mickevičių.

Buvo gautas neigiamas atsakymas, motyvuotas tuo, kad Kaune yra Maskvos Komisarų Tarybos įgaliotinis V. Dekanozovas, su kuriuo Lietuvos vyriausybė gali tartis ir susitarti visais klausimais. Įsižeidęs V. Dekanozovas irgi nedviprasmiškai pasiskubėjo pareikšti savo nepasitenkinimą, kad jį aplenkiant buvo tiesiogiai kreiptasi į V. M. Molotovą.

Reikalavimas audiencijos pas V. M. Molotovą buvo pakartotas, nurodant, kad kitu atveju teks kai kuriems ministeriams atsistatydinti. Į šį antrą reikalavimą Lietuvos atstovas Maskvoje

dr. L. Natkevičius birželio mėn. 28 d. pranešė, kad Molotovas Lietuvos užsienio reikalų ministerį sutiko priimti birželio mėn. 30 d. 16 val. Nors laiko buvo visai mažai, bet visgi nurodytą dieną mūsų užsienio reikalų ministeris jau buvo Maskvoje. Jį V. M. Molotovas priėmė ne 16 val., bet 22 val. 30 min.

Mano pasikalbėjimas su V. M. Molotovu užtruko 5 valandas. Išdėsčiau jam susidariusią padėtį ryšium su SSSR atstovybės Kaune ir Raudonosios armijos karinės vadovybės kišimusi į Lietuvos vidaus reikalus, nuolatinius grasinimus, valdiško aparato terorizavimą, nesiskaitymą su krašto reikalais ir visuomenės nusistatymu į dezorganizavimą darbininkijos miestuose ir kaimuose, pramonės ir prekybos įstaigose, į nuolatinį mitingų ir eisenų organizavimą su rusiškomis dainomis ir svetimų valstybių veikėjų garbinimu išimtinai. Visa tai, iš vienos pusės, gimdo lietuviuose didžiausią nepasitenkinimą ir baimę, neapykantą visam kam, kas yra nelietuviška, kaltinama yra vyriausybė, kad nesiima priemonių tvarką palaikyti ir sudrausti tvarkos ardytojus. Iš kitos gi pusės, susidariusia padėtimi griaunama prekyba, pramonė ir žemės ūkis. Jei tokia padėtis nevaržomai tęsis ir toliau, turės įvykti krašto ekonominė ir ūkinė katastrofa, kuri atsilieps ir į Raudonosios armijos padėtį, ypač maitinimo atžvilgiu. Būtinas reikalas sustabdyti SSSR atstovybės kišimąsi į vidaus reikalus ir nurodyti Raudonosios armijos vadovybei skaitytis su tuo, ką Lietuva gali padaryti ir ko negali, apsaugoti Lietuvos Vyriausybę nuo nuolatinių grasinimų pavartoti prieš ją ir administracinį aparatą fizinę kariuomenės pajėgą.

V. M. Molotovas ramiai ir santūriai klausėsi. Man išdėsčius visą reikalą, jis pareiškė, kad turįs žinių apie tobulą Lietuvos ūkinį aparatą, kuris veikia laikrodžio tikslumu, ir, savaime suprantama, kad kenkti ir kliudyti ūkinei veiklai SSSR vyriausybė neturi mažiausio noro. Nesusipratimai, matyti, kyla iš socialinės ir valstybinės santvarkos skirtingumų. SSSR atstovybė Kaune neturinti nurodymų kištis į krašto vidaus santvarką, kiek tai neliečia Tarybų Sąjungos reikalų ir tikslų. Tarybų vyriausybė turėjusi visados geriausius norus Lietuvos atžvilgiu, grąžinusi Lietuvai Vilnių, visuomet ir visur rėmusi jos reikalus. Nors buv. Respublikos Prezidentas A. Smetona nekvailas žmogus, bet, matyti, samanomis apžėlęs, nesuprato savo padėties, įsileidęs tarybines įgulas nesušvelnino režimo, bet ėmėsi dar griežtesnių priemonių prieš visa, kas tik lietė rusų kultūrą. Jis savo politika Tarybų vyriausybę privertė kariška jėga okupuoti Lietuvą, kadangi A. Smetona buvo besikreipiąs į vokiečių vyriausybę, kad toji įvestų į Lietuvą vokiečių kariuomenę, žadėdamas apsupti tuo metu negausias SSSR įgulas ir jas nuginkluoti. Todėl Tarybų

vyriausybė buvo priversta imtis atitinkamų žygių, nes nenorėjusi pakartoti klaidas prancūzų, nenorėjusių savo metu okupuoti Belgijos. Jei prancūzų vyriausybė, girdi, būtų tai padariusi, visos prancūzų-vokiečių kampanijos eiga būtų buvusi visiškai kitokia.

Nors Tarybų vyriausybė yra sudariusi su vokiečių vyriausybe draugingumo sutartį, bet toji sutartis neatpalaiduoja jos nuo atsargumo žygių, ypač tada, kada tie žygiai dar ir provokuojami. Todėl visai nemanydama kištis į pasaulinį karą, kuris dabar siaučia Vakaruose, saugumo sumetimais Tarybų vyriausybė turėjo okupuoti tiek Lietuvą, tiek ir kitas Baltijos valstybes.

Į tai aš pastebėjau, kad abejoju dėl tikslumo žinių apie A. Smetonos kreipimąsi į vokiečių vyriausybę, be to, nei užsienio reikalų ministerijos archyvuose, nei tos ministerijos atsakingų pareigūnų informacijose nesu užtikęs panašių pasiūlymų jokių pėdsakų.

Į šią mano pastabą V. M. Molotovas atsakė, kad Tarybų vyriausybė yra šias žinias tiesiogiai gavusi iš atitinkamų vokiečių valstybinių įstaigų, su kuriomis yra susitarusi visais klausimais dėl tolesnio savo planų vykdymo tiek Lietuvoje, tiek kitose Tarybų Sąjungai svarbiose žemių srityse.

V. M. Molotovas ta pačia proga papasakojo, kodėl Tarybų Sąjungos vyriausybė 1939 m. pavasarį negalėjo susitarti su anglų ir prancūzų vyriausybėmis. Prancūzai ir anglai reikalavo lenkų ir rumunų sienoms neliečiamumo garantijų, nors žinojo, kad Tarybų Sąjungos vyriausybė nėra atsisakiusi pretenzijų į Besarabiją; ir lenkų valstybės sienose yra daug grynai rusų apgyventų sričių, kurios nėra Tarybų vyriausybei abejingos. Anglai ir prancūzai esą lenkams ir rumunams reikalavo karinės pagalbos karo atveju, bet už visą tai Tarybų Rusijai nenorėjo teikti jokių kompensacijų. Be to, lenkų vyriausybė visą laiką rodė didžiausią nepasitikėjimą Tarybų Sąjungos vyriausybe. Ji pamėgino tartis su vokiečių vyriausybe, kuri sutiko patenkinti visus Tarybų Sąjungos pageidavimus. V. M. Molotovas šiandien turįs pasakyti atvirai tai, kas rytoj bus visiems aišku. Jeigu dar rusų carai, pradedant Jonu Baisiuoju, siekė prasiveržti į Baltijos jūras, tai ne dėl savo asmeninių užuogaidų, bet todėl, kad to reikalavo rusų valstybės ir tautos išsivystymo eiga. Būtų nedovanotina, jei Tarybų Sąjungos vyriausybė dabar nepasinaudotų proga, kuri gali kitą kartą nepasitaikyti. Susitarusi su vokiečių vyriausybe, Tarybų Sąjungos vadovybė nutarė įjungti Baltijos valstybes į tarybinių respublikų šeimą, savaime suprantama, kaip atskiras sąjungines respublikas, garantuojant plačiausias teises ir galimumus vystytis ir žydėti tautinėms kultūroms, tautiniams ūkiams ir gerovei.

A. Smetonos ir K. Ulmanio vedama politika privertė Tarybų Sąjungos vyriausybę nusistatyti, kad jau užtenka sentimentalizmo ir reikia susirūpinti gyvybiniais Tarybų Sąjungos reikalais. Be to, vis tiek ateityje mažos valstybėlės turės išnykti, ir Lietuvai, kaip ir kitoms Baltijos valstybėms, geriau yra įsijungti į garbingą tarybinių respublikų šeimą negu būti pagrobtoms lenkų ar vokiečių. Todėl ir dabartinė Lietuvos vyriausybė turėtų tiems įvykiams rimtai pasiruošti ir pamažėli pati priprasti ir valstybinį aparatą pripratinti prie tos tvarkos, kuri ateityje tuose kraštuose turės būti įvesta.

Atsakiau, kad Lietuva sunkiausiais metais mokėjo atsispirti Lenkijos norams prijungti Lietuvą, mokės atsispirti ir ateityje. Iš vokiečių pusės nei netolimoje praeityje, nei dabar nepastebima noro užimti Lietuvą. Be to, manau, kad SSSR pastangos inkorporuoti Lietuvą į Tarybų Sąjungą, kai tik jos paaiškės, sukels karą tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos, nes vokiečių vyriausybė nenorės, kad tarybinė santvarka įsigalėtų gretimose žemėse prie Rytprūsių sienos. Lietuvos gyventojai labai brangina savo nepriklausomybę ir savarankumą, todėl žiūrės į vokiečius kaip į savo išlaisvintojus, ir Raudonajai armijai teks tokiu atveju susidurti su partizaniniu karu savo užnugaryje. Man visai neabejotina, kad visa tai įvyks, juo labiau kad jau dabar Lietuvos ūkininkai, kurie sudaro 80% visų Lietuvos gyventojų, yra labai įbauginti dėl galimo vidaus santvarkos pakitėjimo. Lietuvos ūkininkas yra nuo amžių įpratęs žiūrėti į valdomąjį žemės sklypą kaip į savo nuosavybę. Lietuvoje kolektyvinio (obščinnogo) žemės valdymo idėja visai svetima. Jau dabar ir man, ir žemės ūkio ministeriui teko ne kartą priimti ūkininkų delegacijas ir jas užtikrinti, kad, kol mes esame vyriausybės prieky, ūkio ir žemės valdymo santvarka nebus pakeista. Sužinoję, kad jiems gresia pavojus patekti į tarybinių respublikų tarpą ir pereiti į kolchožinę žemės valdymo santvarką, jie, be abejo, reaguos į tai visais jiems įmanomais būdais. Ir Lietuvai, ir Tarybų Sąjungai būtų naudingiau dabar sudaryti sąjungos sutartį, kaip viena suvereninė valstybė su kita, palankiausiomis sąlygomis. Tokia sutartis nuramintų Lietuvos liaudį ir sustiprintų draugiškumo jausmus. Lietuvos Vyriausybės pasiūlymas turėtų rasti palankų atgarsį Tarybinių Respublikų Sąjungos vyriausybėje.

Čia turimais po ranka statistiniais duomenimis išdėsčiau Lietuvos ūkio našumą, jos eksporto ir importo kiekį. Nurodžiau, kad Lietuva tiek yra naši, kad be didesnių sunkumų gali šiandien maitinti Raudonosios kariuomenės dalinius, rodos, labai gausius.

Įjungimas Lietuvos į Tarybų Sąjungą iš pagrindų sugriautų visą ūkinę santvarką, sunaikintų jos gerovę, anuliuotų visas prekybines sutartis, kas katastrofiškai atsilieptų į jos gyvenimą.

Visa tai, be abejo, atsilieptų į Lietuvos liaudies nusistatymą, nes už visa tai kaltintų Tarybų Sąjungos vyriausybę, sugriovusią Lietuvos liaudies gerovės pagrindus.

Atsakydamas į mano pareiškimą, V. M. Molotovas nusistebėjo Lietuvos ūkio našumu, jos eksporto kiekybe, kurios negali pasiekti net derlingoji Ukraina. Nelinkęs yra abejoti oficialiais duomenimis, tik norėtų pareikšti pageidavimą, kad ir kitoje santvarkoje Lietuvos ūkio našumas nesumažėtų. Nei Lietuvoje, nei kitose Baltijos valstybėse nemanoma keisti ūkinės santvarkos, nes kolchozinė žemės valdymo forma nėra geriausia, tik Rusija buvusi labai neturtinga, nualintas kraštas, ir Tarybų Sąjungos vyriausybė negalėjo įgyvendinti geresnės žemės reformos. Dėl karo su vokiečiais grėsmės esą nėra ko kalbėti, nes kas dabar daroma ir ateityje bus daroma Baltijos valstybėse, tai, girdi, daroma su žinia ir sutikimu Vokietijos vyriausybės, su kuria visais klausimais iš anksto buvo susitarta. Reicho vyriausybė tik pareikalavo sienų išlyginimo. Tam reikalui teks dalis kai kurių Lietuvos apskričių perleisti Vokietijai, apie ką jau buvo kalbėta su buvusia A. Smetonos vyriausybe.

Vėlgi, jei vokiečių vyriausybė prarijo (proglotila) Baltijos valstybių okupaciją, teks jai suvirškinti ir tų valstybių inkorporavimą į Tarybinių Respublikų Sąjungą.

V. M. Molotovas pareiškė, jog manąs, kad vietiniai gyventojai supras savo naudą ir bus dėkingi vien dėl to, kad jie bus išvaduoti iš pavojaus tokiu ar kitokiu būdu būti įtrauktiems į karo skerdynes, kurios siaučia Vakarų buržuazinėje Europoje, ir į kurias kištis Tarybinių Respublikų Sąjunga nemananti. O Vokietija per daug turi sunkumų su anglais, kad panorėtų pati karo su galingąja Tarybinių Respublikų Sąjunga.

Atsižvelgiant į visa tai, V. M. Molotovas mano, kad Lietuvos liaudis sutiks žinias apie įsijungimą su mažesniu nepasitenkinimu, negu aš vaizduoju. Be to, liaudis šiuo reikalu bus atsiklausta tokia forma, kokia yra nustatyta tarybinėse respublikose.

Nors aš turėjau iš tikriausių šaltinių žinių, kad dėl Lietuvos įjungimo į Tarybinių Respublikų Sąjungą jokio susitarimo su Vokietijos vyriausybe nebuvo, atvirkščiai, pats V. M. Molotovas vokiečių ambasadoriui davęs patikrinimų, kad santvarka Lietuvoje nebus paliesta, negalėjau paneigti jo tvirtinimo taktiniais sumetimais. Todėl tik pareiškiau nuomonę, kad neabejoju dėl nepalankaus lietuvių liaudies atsakymo į pastatytą jai tokį klausimą, nes ji seniai yra apsisprendusi būti savaranki ir gyventi savitu gyvenimu.

— Mes mokėsime Lietuvos liaudį įtikinti. Pamatysi Tamsta, kad nepraslinks nė keturių mėnesių, o Lietuvos liaudis pasisakys už Lietuvos įjungimą į Sovietų Sąjungą.

Atsakiau, kad SSSR Komisarų Tarybos pirmininko samprotavimai ir pareiškimai manęs nė kiek neįtikino ir todėl aš ir kai kurie mano kolegos turės padaryti atitinkamas išvadas, jei Tarybų Sąjungos vyriausybė atmeta mūsų pasiūlymą sudaryti naują Lietuvos ir SSSR sutartį draugingumo ir didžiausio palankumo pagrindais.

V. M. Molotovas atsakė, kad mano pasiūlymas, be abejo, bus svarstomas, bet jis negali patikrinti, kad Tarybinių Respublikų Sąjungos vyriausybė pakeis savo nusistatymą. Betgi jis tikisi, kad dabartinė Lietuvos Vyriausybė savo krašto gerovės vardan pasiliks ir toliau bendradarbiauti su Sovietų Sąjungos vyriausybe nors tam, kad Lietuvos prijungimas ir vidaus santvarkos keitimas įvyktų be didesnių sukrėtimų ir ekscesų. Dabartinės Lietuvos Vyriausybės nariai juk nepanorės, kad ateityje Lietuvos liaudis juos laikytų savo priešais.

V. M. Molotovui pasakius šiuos žodžius, baigėsi mano labai ilgas ir visiškai nevaisingas pasikalbėjimas. Man pasidarė aišku, kad SSSR užmaskuota jėga inkorporuos Lietuvą į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Sugrįžęs Lietuvos atstovybėn Maskvoje pasiteiravau, ar nėra atstovybės archyve kurių nors pėdsakų apie mūsų vyriausybės derybas su Tarybų Sąjungos vyriausybe dėl Vilniaus perdavimo. Kitą dieną, man tik atsikėlus, buvo pateiktas tų derybų memorialas, iš kurio patyriau, kad per pasikalbėjimus Maskvos Užsienio reikalų komisariate buvo paties Stalino pareikštas pageidavimas, kad Lietuva perleistų Rusijos vyriausybės dispozicijon dalį Marijampolės ir Lazdijų apskričių, kurios teks atiduoti Vokietijai sienų išlyginimui, kaip kompensaciją. Prieš tokį reikalavimą tuometinis Lietuvos ministeris pirmininkas ir užsienio reikalų ministeris — abu yra pareiškę griežtą protestą. Matyti, tuo šitas klausimas ir bus pasibaigęs.

Grįžau iš Maskvos liepos mėn. 3 dieną. Pirmiausia pasistengiau pasimatyti su finansų ministeriu E. Galvanausku. Iš jo sužinojau, kad yra paleistas senasis Seimas, panaikinta Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės sutartis, be to, vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, niekieno neatsiklausęs, pranešęs Popiežiaus atstovui apie nutraukimą konkordato ir buvo įnešęs į Ministerių Tarybą post faktum pasiūlymą padaryti oficialų tuo klausimu nutarimą, bet, E. Galvanauskui pareikalavus, atidėta iki mano sugrįžimo.

Aš pasakiau, kad ryšium su šiais faktais ir duomenimis, kuriuos parsivežiau iš Maskvos, nieko kito mums nebelieka, kaip tik pasitraukti. E. Galvanauskas su tuo nesutiko. Maskvos planai jam buvę spėjami. Jis nurodė, kad neturime apleisti savo vietų, bet laikytis, kol nebūsime pašalinti. Visais įmanomais būdais turime stengtis sutrukdyti Maskvos sumanymų įvykdymą, bent kiek galima ilgiau užtęsti. Pirmas mūsų uždavinys dabartiniu momentu — kiek galima ilgiau sulaikyti naujus Seimo rinkimus, nes su pagalba naujo Seimo Maskva, matyti, panorės suvaidinti komediją, kokią suvaidino 1939 m. rudenį, prijungdama Gudiją, o dar anksčiau buvo suvaidinusi, prijungdama Gruziją. Nereikia nusivilti, nes ir Maskvai gali atsirasti netikėtos kliūtys.

Po šio pasikalbėjimo išsišaukęs į savo kabinetą M. Gedvilą, painformavau jį, ką esu išgirdęs iš V. M. Molotovo, ir pasiklausiau, ar jis apie tai yra anksčiau žinojęs. Kiek pasvyravęs jis papasakojo, kad, priimdamas pasiūlymą užimti vidaus reikalų ministerio vietą, buvo užtikrintas, jog Raudonoji armija atėjusi Lietuvai padėti išlaikyti nepriklausomybę, bet ne jos vidujinę santvarką keisti. Ta prasme jis suredagavęs savo prakalbą ir tos prakalbos tekstas buvęs aprobuotas komunistų partijos centro komiteto ir paties V. Dekanozovo. Tik vėliau, man jau esant Maskvoje, jis sužinojo, kokia linkme pakrypo Lietuvos reikalai. Apskritai jis, kaip komunistas, patekęs į tokią klampynę, jog jam belieka ar iš proto išeiti, ar nusišauti, ar laukti, kad jį nušautų. Kasdien pas jį ateina verkiančios moterys dėl suimtųjų. Jis negalįs tų ašarų pakęsti, bet yra bejėgis kuo nors joms padėti, nes turi vykdyti komunistų partijos nutarimus. Neturi teisės ir pasišalinti, nes tuo atveju partijos disciplina griežta ir į apleidusį savo vietą komunistą žiūrima kaip į išdaviką, su kuriuo atitinkamai ir pasielgiama.

Rengiausi jį išbarti, bet po tokio pasikalbėjimo neradau reikalo nei reikalauti aiškintis, nei pareikšti pageidavimą, kad atsistatydintų, kaip buvau manęs.

Vos M. Gedvilui išėjus, atvyko pas mane teisingumo ministeris P. Pakarklis su jau paruoštu nauju rinkimų į Seimą įstatymu ir reikalavo, kad dar šiandien būtų sušauktas Ministerių Tarybos posėdis įstatymui apsvarstyti ir priimti. Atsakiau jam, kad, mano manymu, reikalas nėra toks skubus, aš pats turiu anksčiau susipažinti su patiektu to įstatymo projektu, duoti laiką ir kitiems ministeriams apie tokį svarbų klausimą pagalvoti. Šiuo metu turime pasiskubinti apsvarstyti visą eilę neatidėtinų finansų ministerio projektų, kurie anksčiau buvo įnešti ir laukia savo eilės. Kol ateis šio projekto eilė, visi Ministerių Tarybos nariai suspės

su juo pagrindinai susipažinti. P. Pakarklis užsispyręs reikalavo, kad įstatymas dar šiandien būtų svarstomas. Aš griežtai atsisakiau tai padaryti. Matyti, P. Pakarklis pranešė apie mano nusistatymą J. Paleckiui, nes apie 15 valandą buvau pakviestas Prezidentūron ir ten susidūriau su tuo pačiu reikalu. Pasinaudojau proga ir painformavau J. Paleckį apie savo pasikalbėjimą su V. M. Molotovu ir pasiklausiau, ar jam iki šio mano pranešimo buvo žinomi Maskvos sumanymai. Atsakė, kad žinomi, ir tas jį taip paveikęs, kad jis buvo, kaip aš jau žinojau, išėjęs iš proto ir dabar gailisi, kad protą atgavo. Aš ėmiau jam išmetinėti, kad dabar, versdamas mane greičiausiu laiku svarstyti rinkimų įstatymo projektą, tuo pačiu padeda Maskvai praryti Lietuvos nepriklausomybę. J. Paleckis ėmė aiškintis ir pradėjo verkti, pasakodamas, kad, priimdamas pasiūlymą sudaryti vyriausybę, jis buvo apgautas, nes jį V. Dekanozovas užtikrino, kad Lietuvos nepriklausomybei nėra pavojaus. Jis tatai sakęs ir kitiems. Pvz., kai Ministerių Tarybos Generalinis sekretorius V. Mašalaitis, J. Paleckiui sudarius vyriausybę, buvo padavęs atsistatydinimo raštą, jis tuomet jam ir pareiškęs, kad jei V. Mašalaitis pažadąs dirbti Lietuvos nepriklausomybės pagrindais, neturįs reikalo atsistatydinti. Toliau J. Paleckis su ašaromis ėmė aiškintis, kaip jis sunkiai viską pergyveno, kol pagaliau priėjo išvadą, kad kitos Lietuvai išeities nėra, kad pasipriešinimas nieko nepadės, tik gali pakenkti Lietuvos liaudžiai ir ypatingai inteligentijai.

Aš tačiau nesutikau skubintis su Seimo rinkimų įstatymo svarstymu. Kadangi tą dieną Ministerių Taryba posėdžio nebuvo šaukiama, tai apie 17 valandą man paskambino iš Tarybų Sąjungos atstovybės, kad N. G. Pozdniakovas ir V. Dekanozovas norėtų su manimi pasimatyti. Paskyriau pasimatyti 18 valandą ministerio pirmininko kabinete.

Atvykęs V. Dekanozovas ėmė kalbėti, kad yra būtinas reikalas kuo skubiausiai sušaukti Seimą ir jis nesupranta, kodėl aš noriu šį klausimą atidėlioti. Atsakiau, kad rinkiminei kampanijai dabar labai nepatogus darbymečio laikas. Vėliau ar anksčiau vienu mėnesiu Seimas susirinks, tas turi maža reikšmės. Aš gi numatau, kokią rolę suvaidins Seimas, gali būti sukrėstas visas krašto ekonominis gyvenimas. Būtinas reikalas aptarti anksčiau tuos klausimus, nes būsime atsakingi prieš savo kraštą ir net prieš Maskvą, kad privedėme kraštą prie ūkinės ir finansinės suirutės. V. Dekanozovas šiurkščiai ėmė kalbėti, kad jie su N. G. Pozdniakovu manė su manim tartis, kaip geriau ir sėkmingiau būtų galima pravesti rinkimus, o aš keliu visokius ekonominius klausimus trukdymo tikslu. Visa tai, girdi, man E. Galvanauskas prikuždėjęs į ausį. Atsikirtau, kad mažas vaikas nesu, pats turiu

savo protą ir numanau, kokie klausimai šiandien kraštui yra svarbiausi. Ne jis ir N. G. Pozdniakovas kol kas neša atsakomybę, bet Ministerių Taryba. Kai įvyks ūkinė katastrofa, aš pirmoje eilėje būsiu kaltinamas.

Išeidamas V. Dekanozovas pareiškė, kad rinkimai į Seimą, vadinasi, ir rinkimų įstatymo paskelbimas, turi įvykti vienu metu visose Pabaltijo respublikose. Jei aš sabotuoju, apie tai bus pranešta V. M. Molotovui ir bus surastas būdas, kad įstatymas būtų savo metu apsvarstytas, priimtas ir paskelbtas.

Kitą dieną dar prieš 12 valandą einąs Respublikos Prezidento pareigas J. Paleckis, matyti, ne savo noru pareikalavo, kad E. Galvanauskas tuojau atsistatydintų. Kiek vėliau man pranešė telefonu, kad šiandien 17 valandą jis Prezidentūroje šaukia Ministerių Tarybos posėdį, kuriame, jam pačiam pirmininkaujant, bus svarstomas rinkimų į Seimą įstatymas.

Į tą posėdį nuėjau su atsistatydinimo raštu, kurį tuojau po posėdžio įteikiau J. Paleckiui, pageidaudamas, kad kaip galima greičiau mano prašymą patenkintų. J. Paleckis jutosi nejaukiai, norėjo aiškintis, bet nutraukiau jo pasiaiškinimo pastangas, pareikšdamas, kad viskas man yra suprantama ir be pasiaiškinimo.

J. Paleckis prašė dar eiti pareigas, kol jis apsispręs, kaip jam pasielgti su mano prašymu. Gal per tą laiką ir aš pats apsigalvosiu ir savo prašymą atsiimsiu. Atsakiau, kad nemaniau pasitraukti iš savo pareigų net sunkiausioms valandoms atėjus, bet šios dienos įvykiai man parodė, kad kitos išeities nebėra, ir aš esu pastatytas į padėtį, iš kurios tik viena išeitis ir tebėra — atsistatydinti.

Praslinko kelios dienos. Pagaliau gavau oficialų pranešimą, kad dėl momento rimtumo Respublikos Prezidentas negali patenkinti mano prašymo, bet, atsižvelgdamas į mano sveikatos stovį, man suteikia 14 dienų atostogų.

Čia pat buvo pridėti du J. Paleckio aktai, kuriuos turėjau kontrasignuoti: vienas, kad laikinai eiti ministerio pirmininko pareigas paveda vidaus reikalų ministeriui M. Gedvilui, antras, kad ligšiolinis Užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius P. Glovackas skiriamas užsienio reikalų viceministeriu, pavedant jam laikinai eiti užsienio reikalų ministerio pareigas.

Atvirai sakant, aš laukiau savo elgesio blogesnių pasekmių ir jau buvau pasiruošęs vykti Rusijos gilumon.

Vėliau, besibaigiant mano atostogoms, jos buvo, jau man neprašant, pratęstos dar dešimčiai dienų. Faktiškai man pareigų eiti jau neteko, nes grįžau tik likviduoti Užsienio reikalų ministeriją ir rūpintis surasti darbo buvusiems tos ministerijos bendradarbiams.

[PO PREZIDENTO PABĖGIMO...]

Po Prezidento pabėgimo iš Lietuvos ėjo gandai, kad Merkys, buvęs ministerių kabineto pirmininkas ir sulig Lietuvos konstitucijos dabar einąs Prezidento pareigas, derasi su rusais dėl sudarymo naujo kabineto ir kad tos derybos labai nesiseka vesti.

Maždaug trims dienoms praslinkus, apie 12 valandą nakties (aš jau gulėjau lovoje), man paskambino iš rusų atstovybės, kad prašo mane atvykti į atstovybę ir tam reikalui už 15—20 minučių bus atsiųstas automobilis. Aš sutikau. Nuvykęs ten radau Dekanozovą, Pozdniakovą ir Merkį. Tuojau buvau užklaustas, ar nesutiksiu įeiti į naują Paleckio sudaromą ministerių kabinetą kaipo užsienio reikalų ministeris ir ministerio pirmininko pavaduotojas. Mane pirmiausia labai nustebino Paleckio parinkimas Pirmininku, nes jį pažinojau kaipo negabų žurnalistą, mažai protingą ir labai netaktingą. Aš man siūlomojo posto užimti atsisakiau, paaiškindamas, kad aš blogai moku svetimas kalbas ir nesu niekados dirbęs diplomatinio darbo. Aš supratau dar, jei man būtų pasiūlyta švietimo ministerio vieta, bet užsienio reikalų ministeriu manęs parinkimas man yra keistas. Mane ilgesnį laiką įkalbinėjo, bet aš vis nesutikdavau. Tada pareikalavo, kad aš pagalvočiau ir duočiau atsakymą ryt dieną iki 10 valandos. Aš sutikau su tuo tik tam, kad ilgiau manęs čia netrukdytų. Išeidamas pasiteiravau, kas gi kiti numatyti ministeriais. Man buvo pasakytos kelios pavardės, iš kurių tik vieno Ernesto Galvanausko man buvo žinoma. Kitų asmenų pavardžių aš dargi niekuomet nesu net girdėjęs.

Pargrįžęs namo, aš tuojau paskambinau telefonu rusų atstovybėn, kad aš galutinai nusistačiau neiti į Paleckio kabinetą ir mano kandidatūros prašau daugiau nestatyti. Prie telefono buvo priėjęs Pozdniakovas ir jis paprašė palaukti prie telefono, kol jis apie tai praneš kitiems. Po kelių minučių sugrįžęs pasakė, kad jie tikisi, kad aš dar pagalvosiu ir savo galutiną atsakymą duosiu apie 10 valandą. Ėmiau tikrinti, kad nėra reikalo antrą

kartą trukdyti, nes atsakymas bus tas pats. Dar paprašė palaukti. Prie telefono priėjo Merkys ir pasakė maždaug taip: padėtis rimta, reikia pagalvoti ir pasitarti su kitais kandidatais, kuriuos pažįstu,— ir padėjo triūbelę. Supratau, kad pataria pasitarti su Galvanausku.

Ant rytojaus daug laiko sugaišau, kol suradau Galvanauską. Atvykęs papasakojau, kas vakar su manim atsitiko. Jis pasakė, kad su juo dar niekas nėra kalbėjęs tuo klausimu, bet jei bus padarytas pasiūlymas, jis nesvyruodamas sutiks būti ministeriu, nes Lietuvos padėtis yra labai sunki ir opi, ir kiekvienas mūsų privalo viską daryti, ką tik galima, kad išgelbėtų, ką gelbėti dar galima. Čia jis papasakojo, kad Merkiui sugrįžus iš Maskvos ir pasimačius su Prezidentu buvo šaukiamas kitą dieną ministerių kabineto posėdis 12 valandą Prezidentūroje, kur Pirmininkas turėjo padaryti platų pranešimą apie derybas Maskvoje ir aptarti padėtį, bet kai ministeriai atvyko, rado jau Prezidentūrą tuščią ir Prezidentą su visa šeima išvykusį Vokietijos link. Jam ir gen. Vitkauskui buvo pasiūlyta pavyti Prezidentą ir įkalbinti sugrįžti. Jiedu iš čia tuojau išvyko automobiliu į Kybartus. Kybartuose sužinojo, kad Smetona jau anapus sienos ir kol kas gyvena dar Eitkūnuose, viešbuty „Rusija". Kadangi gen. Vitkauskas buvo karine uniforma, jis per sieną pereiti negalėjo, bet Galvanauskas nuvyko į Eitkūnus ir matėsi su Smetona, bet įkalbėti jį sugrįžti nepasisekė, nes kliudė šeima. Taip be nieko teko grįžti Kaunan, kur sužinojo, kad ir kiti ministeriai išvyko iš Kauno, matyti, kažkokios baimės apimti. Urbšys, užsienio reikalų ministeris, dar nėra grįžęs iš Maskvos, kur pasiliko baigti derybų ir surinkti žinių apie situaciją. Mano užklaustas, ar sutiks eiti į Paleckio kabinetą, jei bus jam pasiūlyta, atsakė, kad sutiks. Po pasikalbėjimo su Galvanausku grįžau namo ir radau prie vartų stovintį ministerio pirmininko automobilį ir šoferis man pranešė, kad Paleckis laukia manęs ministerio pirmininko kabinete. Nuvažiavau. Paleckis jau ten šeimininkavo, buvo geros nuotaikos, paklausė, ar aš jau apsigalvojau, nes, be manęs, jau visi kiti kandidatai yra davę sutikimą ir jam pavesta sudaryti ministerių sąrašą ir pasiųsti Merkiui, dabar einančiam Prezidento pareigas, patvirtinti. Aš panorėjau dar kartą susipažinti su mano būsimais kolegomis. Pasirodė, kad sąrašas žymiai pakitėjo. Atsirado naujų žmonių. Jų tarpe buvo man žinomų. Pakarklis — kaipo teisingumo ministeris. Žinojau, kad Universitete jis buvo aktyvus ateitininkas; vėliau persimetė į tautininkus, dar vėliau buvo atsidūręs „voldemarininkų" eilėse. Nustebau, nes apie tolimesnius jo persiorientavimus neturėjau supratimo. Švietimo ministeriu numatytas buvo Venclova, man irgi gerai pažįstamas kaipo jaunas lite-

ratas, baigęs Kauno universiteto Humanitarinį fakultetą, mano mokinys. Bet sąraše visai nefigūravo Galvanauskas, o finansų ministeriu buvo numatytas Vaišnoras, kurio pavardės anksčiau aš niekuomet nebuvau girdėjęs. Paleckis mane painformavo, kad Venclovos dabar nėra Kaune, jis šiuo metu yra Taline, kur buvo nuvykęs į Pabaltijo kraštų literatų suvažiavimą, bet savo sutikimą pranešė telegrafu. Nėra dar ir vidaus ministerio, ir laikinai jo pareigas teks eiti jam, Paleckiui, o man, iki sugrįš Venclova, teks eiti ir švietimo ministerio pareigas. Kai bus atlikti visi formalumai ir paskirtas vidaus reikalų ministeris, tada jam, Paleckiui, teks eiti Prezidento pareigas, o man — ministerio pirmininko.

Aš pasveikinau jį su aukštomis pareigomis, bet pareiškiau, kad sutiksiu dalyvauti kabinete tik tuomet, jei finansų ministeriu bus paskirtas Galvanauskas. Aš manau, kad padaryta klaida kitose ministerijose gali būti greitai atitaisoma, bet finansų srity klaidos gali turėti katastrofingų pasėkų, ir todėl negalėsiu, kaip einantis ministerio pirmininko pareigas, imtis atsakomybės, jei negalėsiu pasitikėti finansų ministeriu, kad jis sugebės tinkamai tvarkyti krašto finansus, tuo labiau kad neturiu supratimo, kokiam dabar stovy yra Lietuva finansų žvilgsniu.

Todėl paskyrimas Galvanausko ar bent Jurgučio, kaip žinomų Lietuvoje prityrusių finansistų, yra būtina sąlyga.

Teko dar ilgai tuo reikalu kalbėti, kol pagaliau pasisekė įtikinti. Gal labiau įtikino mano griežtas nusistatymas neiti be Galvanausko negu mano žodžiai.

Tą pačią dieną apie ketvirtą valandą vėl buvau iškviestas į ministerio pirmininko buveinę. Ten jau buvo susirinkę visi kandidatai, tarp jų ir Ernestas Galvanauskas. Ką ten susirinkę kalbėjo, ką svarstė, gerai neatsimenu. Rodos, buvo norėta išsiaiškinti padėtis, Paleckiui uždavinėjami buvo klausimai, ir jis nuolat bėgiodavo į kitą kambarį. Vėliau iš Mašalaičio, ministerių kabineto viršininko, sužinojau, kad jis kiekvieną kartą vis skambindavo rusų atstovybėn, informuodamasis tais ar kitais klausimais, į kuriuos turėjo savo būsimiems bendradarbiams duoti atsakymus.

Nepamenu, ar tą pačią dieną, ar ant rytojaus, ministerių kabineto sąstatą patvirtinus, nuvykom prisistatyti Merkiui, kaipo einančiam Prezidento pareigas. Prezidentūra buvo tuščia, ir visa šioji ceremonija slegiančiai mane paveikė. Išėjau blogiausiai nusiteikęs. Nors nutariau neperimti Užsienio reikalų ministerijos, iki nesugrįš [ministeris], bet visgi užėjau į ministeriją. Čia mane sutiko Čarneckis, Norkaitis ir kiti tarnautojai, pasikalbėjome kiek apie padėtį. Supratau, kad jie daugiau žino ir pesimistiškiau žiūri į ateitį ir nerimauja dėl savo likimo. Aš ėmiau tikrinti, kad nie-

kas nebus paliuosiuotas, iki aš čia būsiu, ir stengsimės visomis jėgomis bendrai dirbti, kad išgelbėtume, ką dar galima gelbėti. Norkaitis man atsakė, kad reikia atsižvelgti į Lietuvos reikalą, bet ne į jų likimą. Jeigu reikės kurį nors jų paaukoti, kad aš nesivaržytau, nes jie gerai supranta, kad su bolševikų reikalavimais reikės skaitytis, ir labai skaitytis. Čia ėmė irgi kalbėti apie Klaipėdos klausimo likvidacinę komisiją, išdėstė reikalą ir pasiūlė paskirti tai komisijai pirmininką, nes reikalas skubus. Čia pat pasirašiau paskyrimų aktą ir komisijos pirmininku patvirtinau Norkaitį. Paskui p. Kubiliūtė, slapto skyriaus (šifrų) vedėja, pranešė, kad jau pora dienų guli iš Berlyno telegrama, kurioje pranešama, kad A. Voldemaras yra Berlyne ir rengiasi važiuoti Kaunan. Atstovas Škirpa klausia, kaip šiuo reikalu turi pasielgti. Aš tuojau padiktavau telegramą, kad Voldemaras dar nevažiuotų, kol galutinai paaiškės situacija. Aš bijojau dėl jo likimo, kadangi po tautininkų perversmo jam paėmus valdžią, buvo sušaudyta keliolika bolševikų.

Tą patį vakarą buvo pirmasis naujo kabineto posėdis Paleckiui pirmininkaujant. Rodos, kad pirmas klausimas, kuris jo buvo paliestas, tai — tautininkų sąjungos uždarymas. Nepamenu, kurie dar klausimai buvo svarstomi, tik pamenu, kad pabaigoje pareiškė, kad nuo ryt dienos jam teks sulig konstitucijos eiti Prezidento pareigas, bet jis nemano atsisakyti ministerių kabinetui vadovauti. Čia pat paskyrė, rodos, kito posėdžio laiką.

Posėdžiui sekretoriavo Mašalaitis. Rodos, tuojau po posėdžio jis man paaiškino, kad sulig konstitucijos ministeris pirmininkas, kada jam tenka eiti Prezidento pareigas, negali ministerių kabinetui vadovauti. Savo pareigas jis turi perduoti pavaduotojui. Jis tik gali reikalauti, kad ministerių kabineto posėdžiai svarbiais reikalais būtų daromi Prezidentūroje, ir tik tada tiems posėdžiams pirmininkauja. Patarė man pareikalauti perduoti pirmininko pareigas man. Jis yra girdėjęs, kad greitu laiku bus paskirtas valstybės kontrolieriumi buvęs kunigas Adomauskas, komunistas bolševikas. Iki jo paskyrimo reikėtų kuo greičiausiai sutvarkyti slaptojo fondo atskaitomybę, nes kitaip galėtų nukentėti daug žmonių iš anapus linijos, pavyzdžiui, mokytojai, kurie mokytojauja lietuviškose srityse, bolševikams atitekusiose po Lenkijos žlugimo, nes jie gaudavo papildomai algos iš lietuvių vyriausybės.

Aš pasiklausiau Mašalaitį, kokia jo padėtis. Atsakė man, kad šiandien, kaip būna paprastai kabinetui pasikeitus, jis buvo įteikęs Paleckiui atsistatydinimo raštą, bet tasai pareiškė, kad jei Mašalaitis stovi ant nepriklausomos Lietuvos pamato ir tai idėjai yra ištikimas, gali pasilikti savo vietoje.

Tas Mašalaičio pareiškimas mane kiek nuramino.

Rodos, tą patį vakarą sugrįžęs iš Maskvos apsilankė pas mane į butą buvęs užsienio reikalų ministeris Urbšys. Jis prašė manęs leisti jam Užsienio ministerijoje sutvarkyti raštus ir pasiruošti perduoti įstaigą man tvarkoje. Aš sutikau, nujausdamas be kalbų, kad viskas, kas gali kuo nors kompromituoti mūsų žmones, bus panaikinta.

Užklaustas apie derybas Maskvoje, pareiškė, kad bolševikai okupuos Lietuvą. Veltui stengtasi atsiginti, bet nieko tuo atveju padaryti nebuvo galima. Molotovas yra pareiškęs, kad sovietai nenori atsidurti tokioje padėty, kurioje yra atsidūrusi Prancūzija: jei ji būtų okupavusi Belgiją, visos kampanijos eiga būtų buvusi kitoniška. Sovietų valdžia nepasitiki Vokietija ir mananti, kad, Lietuvos neokupavus Sovietams, ją anksčiau ar vėliau okupuosianti Vokietija, kuri Lietuvoje paruošianti sau puolimo bazę. Kariškai okupavusi Sovietinė vyriausybė nemananti kištis į Lietuvos vidaus reikalus arba daryti spaudimų jos politinę ar ūkinę struktūrą pakeisti. Urbšys teiravęsis diplomatinėse Maskvos atstovybių sferose ir patyręs, kad greičiausiai negrės Lietuvai bolševizacijos pavojus, nes Sovietų vyriausybė šiuo momentu dar karo nenorinti ir nedrįs todėl erzinti Vokiečių vyriausybės, kuri vargu ar pakęstų Lietuvos sovietizaciją. Dėl karinės okupacijos, galimas daiktas, Sovietų vyriausybė turinti Vokietijos sutikimą.

Susitarėm, kad aš rytojaus dieną užeisiu pirmą valandą perimti ministerijos.

Tą patį, rodos, vakarą mane painformavo ar tik ne p. Kubiliūtė, kad gauta iš Škirpos šifruota telegrama, kurioje pranešama, kad A. Voldemaras jau yra išvažiavęs Lietuvon. Perspėjimai, daromi jam, nepaveikė, nes jis yra įsitikinęs, kad jis turįs gerą vardą pas rusus, nes savo laiku jie ne kartą yra jam reiškę savo simpatijas, net buvo siūlę jam profesoriaus vietą vienam rusų universitete, kai jis buvo Smetonos persekiojamas. Tada aš tuojau paliepiau pasiųsti pasienio inspekcijai telegramą su įsakymu neleisti Voldemarui įvažiuoti į Lietuvą.

Kitą dieną apie 10 valandą nuėjau į ministerio pirmininko būstinę, iškviestas ten Paleckio. Čia jis jau šeimininkavo, duodamas parėdymus atleisti kai kuriuos valdininkus. Pasiūlė man pasirašyti jo, kaipo einančio Prezidento pareigas, pasirašytą įsakymą, kuriuo jis skiria Gedvilą vidaus reikalų ministeriu. Aš pasirašyti atsisakiau, nes dar neinu ministerio pirmininko pareigų. Kai jis man tas pareigas bus perdavęs, tada aš galėsiu jo parašą [konfirmuoti], kaipo einąs ministerio pirmininko pareigas. Paleckis man atsakė, kad mielu noru tai padarytų, bet Sovietų atsto-

vybė reikalaujanti, kad jis, eidamas Respublikos Prezidento pareigas, pasiliktų sau ir ministerių kabineto veiklos vadovavimą. Pareiškiau nusistebėjimą, kad jis mano elgtis ne pagal Lietuvos konstitucijos reikalavimus, bet Sovietų atstovybės. Čia pat p. Mašalaitis paaiškino jam irgi, kad tikrai, kai ministeriui pirmininkui tenka pavaduoti Prezidentą, jis savo pareigas perduoda kitam, ir kol tos pareigos nėra man formaliai perduotos, aš negaliu konfirmuoti Prezidento parašo paskyrimo ar skelbiamųjų įstatymų aktuose. Paleckis atsakė: kad išgelbėtume Lietuvos suverenumą, turime labai skaitytis su Sovietų reikalavimais, net jei jie priešintųsi mūsų įstatymams, nes Sovietų rankose yra jėga, ir niekas šiandien mus užstoti negalėtų, jei rusai panorėtų net mūsų savarankiškumą pažeisti. Todėl gyvas reikalas yra skaitytis su Sovietų atstovybės, ypač su Dekanozovo reikalavimais. Perdavimo ministerio pirmininko pareigų reikalu jis turėsiąs atsiklausti Dekanozovo sutikimo.

Aš Gedvilo paskyrimo akto nepasirašiau tuomet, iki perdavimo pareigų klausimas bus išspręstas. Maniau vėliau tuo reikalu pasitarti su E. Galvanausku ir pasielgti, kaip jis patars.

Apie 12 valandą ar kiek vėliau nuvykau Užsienio ministerijon, kur radau jau Urbšį; pasikalbėjome einamaisiais reikalais, paprašiau pas jį kai kurių nurodymų ir patarimų. Vėliau apėjome ministerijos įstaigas, supažindino mane su tarnautojais. Pažadėjęs man pagalbą patarimu, kai tik aš būsiu tos pagalbos reikalingas, atsisveikino ir išėjo.

Vėliau susiskambinau su Galvanausku ir susitarėme, kad vakarą aš pas jį užvažiuosiu pasikalbėti.

Pasitarime, jei neklystu, dalyvavo ir gen. Vitkauskas. Nusistatyta buvo: 1) reikalauti iš Paleckio perduoti ministerio pirmininko pareigas man, kadangi jis pasirodęs yra labai baikštus ir jam daromas didelis iš Sovietų atstovybės spaudimas, kuriam jis atsispirti negali, 2) nespręsti skubiai jokių klausimų, neaptarus jų anksčiau tarpusavy, ir 3) jokių finansinių, ekonominių klausimų nespręsti, nepasisakius anksčiau apie juos Finansų ministerijos organams. Be to, vengti neoficialių pasimatymų su Sovietų atstovybės pareigūnais, kad išvengus jų tiesioginio spaudimo.

Rūpino mus labai būsimoji Lietuvos okupacija rusų kariuomenės, bet čia nieko konkretaus kol kas negalėjome nutarti.

Rodos, kita diena buvo paskirta akredituotų Lietuvoje atstovų oficialiam prisistatymui. Iš pasikalbėjimų man įkrito atmintin tik Sovietų atstovų pareiškimas nuomonės, kad buv. užsienio ministeriui Urbšiui reikėtų suteikti darbo ir vietos. Į mano atsakymą, kad šiuo momentu nenumatau, kokį jam darbą galėčiau

duoti, nes buvusio ministerio negalima paskirti Užsienio reikalų ministerijos valdininku, pasiūlė atšaukti iš Paryžiaus Klimą ir jo vietoje paskirti Urbšį. Iš šio pareiškimo aš vėliau padariau išvadą, kad tuo metu aneksuoti Lietuvą pas Sovietų vyriausybę dar nusistatymo nebuvo.

Japonų įgaliotinis prisispyręs reikalavo jam tiesiai pasakyti, ar Lietuvoje bus įvesta komunistinė tvarka. Atsakyti, žinoma, aš galėjau tik neigiamai, pabrėždamas, kad mūsų kraštas yra ne pramonės, bet ūkio, ir pas mus proletariato beveik nėra. „Rusija irgi buvo ūkio, o ne pramonės kraštas, o vienok ten komunizmas šėlsta."

Po atstovų priėmimo nuvykau į ministerių kabineto buveinę, Paleckio iššauktas. Ten jis man oficialiai perdavė ministerio pirmininko pareigas, prašė greičiau pasirašyti Gedvilo paskyrimą vidaus reikalų ministeriu, rekomendavo jį kaipo savo seną pažįstamą, rimtą ir darbštų žmogų.

Iš tolimesnio pasikalbėjimo sužinojau, kad yra labai susirūpinęs Lietuvos savarankiškumo išlaikymu, nusiskundė, kad jam labai sunku atsilaikyti prieš rusų pageidavimus, ypač sunku kalbėti su Dekanozovu, kuris šiurkščiai ir griežtai stato jam įvairius reikalavimus. Baisiai neramu jam dėl Skučo ir Povilaičio likimo, nes jis nepakeltų, jei tektų jam pasirašyti mirties sprendimas. Prašė tuo reikalu pasikalbėti prie progos su Pozdniakovu.

Gedvilo paskyrimo aktą aš pasirašiau, ir atsisveikinęs Paleckis nuvyko į Prezidentūrą. Aš paprašiau Mašalaitį ryt dienos 9 valandą ryto iškviesti J. Mašiotą, kuris tuomet ėjo valstybės kontrolieriaus pareigas, ir sutvarkyti specialaus fondo reikalus, kas kitą dieną ir buvo atlikta sulig nustatytos tvarkos.

Mašalaitis man čia pat pareiškė, kad tuo metu, kai aš su Paleckiu kalbėjau, iš Užsienio reikalų ministerijos skambino, prašydami atvykti į ministeriją. Rodos, skambino Čarneckis.

Nuvykęs ten sužinojau, kad, matyti, pabėgo Norkaitis, nes jau antra diena, kaip jis nepasirodo ministerijoje ir, namie ieškomas, nesurastas. Žmona atsisako ką nors apie jį pasakyti; antra, Voldemaras atvykęs Lietuvon ir suimtas neva už paslėpimą svetimos valiutos, kurios įvažiuojant neįregistravo. Surasta pas jį 1100 dolerių, kelios dešimtys svarų sterlingų, keli šimtai itališkų kronų ir t. t. Jis atvežtas Kaunan ir, rodos, dabar sėdi Kauno kalėjime. Žmona jo laisva, buvusi ministerijoje ir ketinusi ryt rytą užeiti.

Kitą dieną ji tikrai buvo užėjusi, bet ne ministerijon, tik pas mane į namus, kur galėjome atviriau pakalbėti. Pasakiusi, kad vyras buvo nusidžiaugęs, kai sužinojo, kad esu ministeris. Manė,

kad dabar galėsiąs grįžti Universitetan, prašė padaryti pastangų, kad greičiau būtų išleistas.

Nepamenu, tą dieną ar kitą atėjo pas mane prisistatyti Gedvilas, jau, rodos, perėmęs Vidaus reikalų ministeriją. Jis pareiškė, kad esąs senas komunistas, nemanęs kada nors patekti į ministerius ir dabartiniu metu nenorėjęs šių pareigų pasiimti, bet sutiko, partijos įsakomas. Bijo, kad nebūtų nesusipratimų tarp jo ir kai kurių kitų ministerių. Aš nebuvau nudžiugintas tokio jo prisipažinimo, bet ką turėjau bedaryti. Išreiškiau tik nuomonę, kad jei dirbs Lietuvos nepriklausomybės naudai, tikiuosi, kad galėsime surasti bendrą kalbą. Manau, kad jis nėra užmiršęs, jog anksčiau, negu tapo komunistas, buvo lietuvis.

Atsakė, kad jis to neužmiršo ir neužmirš ir stengsis kiek galima, kiek tai nuo jo pareis, ginti krašto reikalus.

Čia pat prašiau jo išaiškinti Voldemaro reikalą ir kiek galima greičiau jį laisvėn išleisti, nes nepatogu buvusį kelis kartus ministerį laikyti kalėjime ir dargi tokiu būdu daryti iš jo politinį kankinį.

Pažadėjo padaryti viską, kas nuo jo pareina.

Pirmame posėdy, kurį aš sukviečiau, be kitų klausimų, buvo įvesti etatai naujos ministerijos — Sveikatos, kurios ministeriu buvo drauge su kitais paskirtas dr. Koganas, žydas, apie kurį tik vėliau sužinojau, kad yra komunistas. Pareikalavau, kad etatai būtų perduoti Finansų ministerijos biudžeto komisijon, o tuo tarpu nutarta perduoti Koganui Sveikatos departamentą kaipo būsimosios ministerijos užuomazgą.

Po kelių dienų jau turėjau daug vargo su dr. Koganu.

Vos spėjęs perimti įstaigą, ar tik ne pirmą dieną jis atleido 13 lietuvių gydytojų, jų tarpe net tokius, kurie departamentui visai nepriklausė, savivaldybių gydytojus, ir jų vieton paskyrė žydus. Kai aš buvau apie tai painformuotas, tuojau pasišaukiau Koganą ir pareikalavau atstatyti seną padėtį. Į pasiaiškinimą Kogano, kad atleistieji gydytojai yra reakcionieriai, seno Smetonos režimo šulai, atsakiau, kad gydytojų pareigos nieko bendro su politika neturi, ir dar kartą pareikalavau, kad gydytojai būtų atstatyti senose vietose.

Padėties keblumas tas, kad sulig senų, tautininkų išleistų įstatymų atitinkamas ministeris net aukščiausius valdininkus skiria ir atleidžia tiesioginiai, be ministerio pirmininko žinios, ir Prezidento aktus tuo reikalu kontrasignuoja. Todėl tuo reikalu tiesioginiai aš nieko padaryti negalėjau. Pasitaręs su Mašalaičiu, kaipo žinovu, nuvykau pas Paleckį ir griežtai pareikalavau atstatyti padėtį, arba aš turėsiu tuojau pasitraukti, nes negaliu pakęsti, kad mane kaltintų, kad prisidedu prie lietuvių persekiojimo. Jei atleistieji nebus gražinti, aš atsistatydinsiu.

Po šio pasikalbėjimo buvo savo vieton grąžinti, išskyrus tris, kurių vietose žydai ir pasiliko.

Vėliau dar du kartus iškirto šposą — buvo surekvizavęs dvasinės katalikų seminarijos patalpas žydų ligoninei ten perkelti ir Kretingos vienuolyną irgi ligoninės reikalams.

Tuomet, nors padėtis buvo tuojau atstatyta ir minimos patalpos nebuvo užimtos, pareikalavau, kad Koganas būtų atstatytas, tuo labiau kad, priėmus Sveikatos ministerijos etatus, į naujus tarnautojus priimdinėjo išimtinai žydus.

Į mano reikalavimą Paleckis atsakė, kad jis to negalįs padaryti, nes Koganas buvo paskirtas Sovietų atstovybės pasiūlymu, ir be jos žinios ir sutikimo jis Kogano atleisti negalėsiąs, nors tuo klausimu kalbėsiąs su Pozdniakovu ar Dekanozovu.

Nepamenu, tą ar kitą dieną į Užsienio reikalų ministeriją atvyko Pozdniakovas. Jis prašė nereikalauti dr. Kogano atšaukimo, atsižvelgiant į tai, kad jo atsistatydinimas tokiu greitu laiku padarytų, ypač žydų visuomenėje, blogą įspūdį. Dr. Koganas esąs nepritręs dar ministeriauti, todėl klaidos jam dovanotinos. Tiesa, jie patys esą apsivylę jo netaktiškumu ir jau jį atitinkamai įspėję.

Nežinojau, nesusivokiau, ką atsakyti jam, išskyrus tai, kad aš pagalvosiu dar ir jei nebus brukami kaip dabar visur, kur tik galima, žydai, aš nereikalausiu jo atsistatydinimo. Jei bijoma blogo įspūdžio žydų visuomenėje, reikia vengti taip pat lietuvių pasipiktinimo, kurį Kogano darbai sukelia. Gali atsitikti negeistini ekscesai.

Mano pažiūros teisėtumą turėjo pripažinti ir Pozdniakovas, nusiskundęs, kad Koganas kaip ministeris esąs juos apvylęs.

Kitas konfliktas, tuojau įvykęs, buvo su Paleckiu, o vėliau ir su atstovybe dėl komunistų partijos legalizavimo. Jau anksčiau tai vienas, tai kitas įstatymų paragrafas, liečiąs komunistų partijos padėtį Lietuvoje, buvo ministerių kabinetui teisingumo ministerio siūlomas pakeisti. Naudodamasis ministerio pirmininko teisėmis tuos pasiūlymus atidėliojau kiek galima ilgesniam laikui, liepdamas juos perrašyti ir išsiuntinėti kabineto nariams anksčiau susipažinti. Tą greit pastebėjo, ir vėliau tokios novelos jau buvo siunčiamos su atitinkamu nuorašų skaičiumi.

Kada tokių apribojimų keletas pakeitimų įvyko, vidaus reikalų ministerio Gedvilo buvo įneštas projektas legalizuoti komunistų partiją. Tam pasipriešinau tuo motyvu, kad neseniai panaikinom tautininkų partiją, motyvuodami, kad jei visos kitos partijos yra uždarytos, tai dabar negali būti daroma išimtis vienai partijai. Gedvilui patariau susitarti su teisingumo ministeriu

ir parūpinti bendrą dėl politinių partijų egzistavimo ir veiklos įstatymą ir patiekti jį ministerių kabinetui svarstyti. Po to pas mane buvo apsilankęs vėl Pozdniakovas su reikalavimu, kad bolševikų partija būtų tuojau legalizuota, nes kitaip Sovietų vyriausybė įžvelgti galės tame nedraugiškų santykių pabrėžimą.

Kalbėdamasis su juo, vėl motyvavau savo nusistatymą įspūdžiais, kuriuos visuomenei tokis staigus aktas gali sukelti. Po poros dienų komunistinei partijai leista buvo legaliai veikti vidaus reikalų ministerio parėdymu, nes tai galėjo padaryti pasinaudodamas įstatymu, tautininkų dar išleistu, apie draugijas ir organizacijas.

Po to, kai komunistų partijai tokiu būdu buvo leista veikti, prasidėjo mieste nuolatiniai mitingai ir demonstracijos. Mitingai vyko ne tik viešai aikštėse, bet net mažose dirbtuvėlėse, įmonėse, krautuvėse. Iš visų pusių atvykdavo pas mane žmonės, įmonių, dirbtuvių savininkai, kurie skundėsi, kad prie tokios padėties, kada darbininkai nieko nedirba, mitinguoja, sauvališkai tvarką nustatinėja ir tik reikalauja didinti algas, jokis darbas neįmanomas.

Teko kelis kartus asmeniškai kreiptis į vidaus reikalų ministerį ir reikalauti, kad imtųsi priemonių tvarkai atstatyti. Kiekvienu kartu buvo žadama, bet pažadai buvo nevykdomi ar Vidaus reikalų ministerija nesugebėdavo įvykdyti. Iš kitų su Gedvilu tuo reikalu pasikalbėjimų paaiškėjo, kad jis negali sulaikyti mitingų ir demonstracinių eisenų todėl, kad visa tai ruošiama arba komunistų partijos centro, arba rusų atstovybės parėdymais. Prisipažino, kad jis esąs KP centro komiteto narys ir todėl negali drausti mano reikalavimu [to], ką yra nutaręs vykdyti k. partijos centras.

Pasitaręs su E. Galvanausku, mėginau kalbėtis su Paleckiu. Jis buvo labai įbaugintas, paniškai nusiteikęs ir manė, kad mažiausias pasipriešinimas atstovybės reikalavimams gali ne tik pakenkti Lietuvos savistovumui, bet ir visas vyriausybės sąstatas gali būti suimtas ir sulikviduotas. Reikia kentėti. Štai dabar iš jo reikalaujama, kad priverstų mane atstatyti ministerių kabineto sekretorių Mašalaitį ir eilę užsienio reikalų valdininkų, tarp jų Čarneckį, Daukšą ir Aukštuolį.

Tai, jo nuomone, reikia būtinai padaryti, jei nenorima susilaukti blogesnių dalykų.

Atsakiau, kad aš negaliu pašalinti valdininkų, kuriais pasitikiu ir pas kuriuos kaip prityrusius nuolat esu priverstas informuotis tais ar kitais klausimais, nes patsai dar nesugebu tinkamai orientuotis, kaipo visai neprityręs ministeris. Išdėsčiau jam susidėjusią

padėtį dėl nuolatinių mitingų dirbtuvėse, dėl kylančios anarchijos, kuriai užkirsti kelio neturiu galimybės, todėl ir atsakomybės imtis nenoriu dėl atleidimo kitose ministerijose valdininkų, ypač Vidaus reikalų ministerijoje, be mano žinios ir pasitarimo su manim. Viena išvada man telieka — atsistatydinti.

Ir čia pat parašiau prašymą atleisti mane iš einančio ministerio pirmininko ir užsienio reikalų ministerio pareigų.

Paleckis mėgino mane įkalbinėti, net grasinti pasėkomis man ir mano šeimai, bet aš tvirtai pareiškiau, kad tokiomis aplinkybėmis, kada su manim nesiskaito nei vidaus reikalų ministeris, nei einąs prezidento pareigas, aš pasilikti nenoriu ir negaliu.

Tą pačią dieną kelioms valandoms praslinkus atsilankė pas mane komunistų partijos delegacija su Meškauskiene priešaky, kuri pareiškė, kad komunistų partija pasižada sustabdyti įmonėse mitingavimus ir imtis visų galimų priemonių neleisti anarchistiniams veiksmams reikštis. Komunistų partija norėtų palaikyti su manim ankstesnį kontaktą ir visur, kur ji tik gali, man padėti.

Tuojau, komunistinės partijos delegacijai išėjus, atsilankė ir Gedvilas su pasiaiškinimais, kad jis neradęs nieko mane užgaunančio tame, kad, netrukdydamas manęs, yra atleidęs visą eilę apskrities viršininkų ir kitų vidaus reikalų pareigūnų, kurie buvo žinomi kaipo aršūs Smetonos šalininkai ir, naujai demokratinei Vyriausybei atsistojus priešaky, turėjo būti prašalinti. Ateity pasižada apie visus numatomus pakeitimus mane informuoti. Dėl Voldemaro jis turįs pareikšti, kad pas jį buvusios delegacijos reikalaujančios atiduoti jį karo teisman už žudymus Tauragėje. Jei to nepadarys ir jis, Voldemaras, bus paleistas, jie — išžudytų giminės — patys jį nudėsią. Todėl mano, kad Voldemarą negalima išleisti dėl jo paties saugumo, bet pasiūlyti jam iš Lietuvos išvažiuoti.

Su tuo aš sutikau. Išeidamas pareiškė savo įsitikinimą, kad ateity aš neturėsiu progos būti juo nepatenkintas ir atsiimsiu savo pareiškimą atsistatydinti. Dabar tik prašytų sutikti leisti visai Lietuvos visuomenei pareikšti naujai vyriausybei savo pasitikėjimą vieša demonstracija su eisenomis. Uždrausti tokį spontanišką džiaugsmo pareiškimą būtų labai nepatogu, tuo labiau kad pačios demonstracijos buvo leidžiamos ir smetoniniais laikais.

Jam išėjus išsikviečiau finansų min. E. Galvanauską pasitarti dėl susidėjusių aplinkybių. Čia jam ir p. Čarneckiui papasakojau apie visus įvykius ir klausiau patarimo, kaip reikėtų toliau elgtis.

E. Galvanauskas patarė negalvoti apie atsistatydinimą ir sė-

dėti savo vietose, kol galima jose laikytis. Jeigu net būtų pareikalauta suvalstybinti visas privačias įmones, geriau patys tą padarysime, negu kad padarytų svetimi. Reikia laikytis iki galo.

Tai nuomonei pritarė ir Čarneckis.

VYRIAUSYBĖS SUDARYMAS

Tautininkų viešpatavimui Lietuvoje įpusėjus, didėjant krašto nepasitenkinimui ir opozicijai augant, Vyriausybės buvo paskelbtas naujas „Spaudos įstatymas", kuris galutinai užgniaužė žodžio laisvę, ir Lietuvoje faktiškai nebeliko nei vieno laikraščio, kuris būtų galėjęs bent objektyviai informuoti visuomenę apie vidaus ir užsienio svarbesnius įvykius.

Prasidėjus karui, spaudos laisvė buvo dar labiau suvaržyta. Įvesta tokia griežta cenzūra, jog net bešališkas žinių teikimas iš karo lauko buvo neleidžiamas esą tais sumetimais, kad tos žinios nepakenktų geriems santykiams su kovojančiomis valstybėmis.

Mūsų visuomenė gerai suprato, kad Lietuvos padėtis nėra saugi, kad vokiečių susitarimas su Maskva įvyko greičiausiai mažųjų Pabaltijo valstybių sąskaiton, kad kilusi Europoje baisi karo audra nepraslinks, nepalietusi ir Lietuvos. Suprato ir nerimavo. Bet uždėtasis spaudai apinasris neleido niekam nė vienu žodžiu viešai prasitarti visais šitais klausimais.

Ką mano, ką daro Vyriausybė, kokių imasi žygių, kad prašalintų gresiančius Lietuvai pavojus, laikė ji griežčiausioje paslaptyje. Paprastiems Lietuvos piliečiams teko gyventi tik gandais, dažnai prieštaraujančiais, ir savo nieku paremtais spėliojimais.

Nors Vyriausybė paskelbė, kad Lietuvos kaimynai žada respektuoti griežtą jos neutralitetą, kurio mano laikytis, bet visuomenė tais pareiškimais nebetikėjo.

Kai Lenkija tapo sužlugdyta, Vilnių okupavo ir apiplėšė Raudonoji armija. Greitu laiku oficiozo buvo paskelbta, kad Maskva pasiūliusi mūsų Vyriausybei derėtis dėl Vilniaus perleidimo Lietuvai ir nustatymo šios srities sienų. Visa tai buvo atvaizduota kaip Lietuvos Vyriausybės politikos laimėjimas, tik užmiršta buvo pranešti, kokiomis sąlygomis Maskva nori perleisti Vilnių Lietuvai.

Tik deryboms pasibaigus paaiškėjo, kad už šią dovaną Vyriausybė sutiko įsileisti Lietuvon Raudonosios armijos įgulas. Vi-

sa Lietuvos tauta buvo tuomet pagauta didžiausio nerimo ir skaudaus sielvarto, nes kiekvienas suprato, kad prasidėjo Lietuvos tragedijos pirmasis aktas. Veltui Vyriausybės oficiozai stengėsi atvaizduoti tokį „Vilniaus atgavimą" kaip politinį laimėjimą. Net iškilmingas mūsų kariuomenės įžygiavimas į Vilnių, transliuotas per radiją, nepakeitė lietuvių nuotaikos.

Raudonųjų įguloms tokiu būdu atsiradus Lietuvoje, josios vidinis gyvenimas nieku nepasikeitė, bent pirmomis dienomis, tik policinės priemonės bent kokiai opozicijai užgniaužti ir cenzūra dar labiau pagriežtėjo. Kasdieninėje spaudoje nesirodė jokių žinių, kurios būtų galėjusios didinti neramią tautos nuotaiką.

Kurį laiką atrodė, kad Vyriausybė pasiekė savo tikslo, ir Lietuvos visuomenė aprimo po pirmo išgąsčio ir dabar gyveno tik pasakojimais apie „puslaukinius driskius iš Rytų" ir jų anekdotiškais nesusivokimais kultūrinėse gyvenimo sąlygose, nusistebėjimo apsireiškimais, kad „buržuaziniai kraštai" visai ne taip gyvena, paskendę skurde, kaip jiems buvo skelbiama jų tėviškėje.

Tik tas ramybės laikotarpis buvo neilgas. Greitai visi turėjo progos pastebėti, kad „valdančiose sferose" vyksta kažkas neįprasto: beveik kas savaitė ėmė keistis Vyriausybės sudėtis. Iš pradžių žmonės aiškino šį keistą apsireiškimą, tautininkų partijos susidariusioms tradicijoms priešingą, vidine jų vadų kova už „valstybinį lovį". Bet greitai ėmė sklisti neramūs gandai, kad visų tų pakitėjimų priežastys glūdi nesusipratimuose su Maskva, kuri, matyti, provokuoja įvykius. Iš raudonųjų įgulų ėmė bėgti kariai, ir dėl tos priežasties Maskvos vyriausybė kaltina lietuvius agitacija prieš komunistinę santvarką Rusijoje ir reikalauja iš Lietuvos Vyriausybės imtis griežtų priemonių kovai su šiuo reiškiniu. Ėjo gandų, Maskva net apkaltinusi mūsų saugumo organus, kad jie esą pagrobę raudonosios įgulos dalyvius ir kankinimais norėję iš jų išgauti karinių paslapčių.

Lietuvos Vyriausybė paneigusi šiuos kaltinimus ir pareikalavusi sudaryti mišrią komisiją šiems priekaištams ištirti, bet Maskva nesutikusi su šiuo pasiūlymu, net neleidusi apklausti Raudonosios armijos kareivio, kurio esą žodžiais pasirėmusi, kaip nuo mūsų saugumo nukentėjusio, ji kaltino Vidaus reikalų ministeriją, netgi pareikalavusi suimti vidaus reikalų ministerį Skučą ir Saugumo departamento direktorių Povilaitį.

Tokie ėjo gandai Kaune, o gal jie buvo pasiekę ir tolimus Lietuvos užkampius, bet spaudai nebuvo leidžiama nė vienu žodžiu prasitarti apie susidariusią padėtį.

Lyg tiems visiems gandams patvirtinti laikraščiuose buvo paskelbta, kad Lietuvos Vyriausybė vėl persitvarkė, atsistatydino

ministeris pirmininkas gen. Černius ir vidaus reikalų ministeris pulkininkas Skučas. Vyriausybės priekyje atsistojo Merkys, kuris su užsienio reikalų ministeriu Urbšiu vyksta svarbiais reikalais į Maskvą.

Tuo pat metu tapo žinoma, kad pulk. Skučas ne tik atsistatydino, bet Vyriausybės įsakymu jau suimtas ir padėtas į kalėjimą drauge su Povilaičiu.

1940 metų birželio mėnesio 15 dieną lyg perkūno trenksmas apstulbino lietuvius žinia, kad prez. Antanas Smetona pasišalino iš Lietuvos su visa savo šeima ir Raudonosios armijos gausūs daliniai su tankais, sunkiąja artilerija jau peržengė sieną traukdami į mūsų krašto gilumą. Aerodromai liko užimti daugybės raudonosios aviacijos lėktuvų.

Vyriausybė išsiskirsčiusi, ir josios narių daugumas net iš Kauno išvažiavę. Pavojingiausią valandą kraštas pasiliko be vado ir vyriausybės.

Vėliau, rodos, porai dienų praslinkus, grįžo į Kauną ministeris pirmininkas Merkys, kuris pagal veikiančią to meto Lietuvos Konstituciją turėjo, nesant Respublikos Prezidentui, eiti jo pareigas.

Atsirado ir kai kurie ministeriai, kurie nebuvo iš Kauno išvykę. Prasidėjo ilgos derybos naujai vyriausybei sudaryti. Pasirodė, kad tose derybose svarbiausią vaidmenį vaidino Dekanozovas, Maskvos įgaliotinis, atsiradęs Lietuvoje ryšium su naujų Raudonosios armijos dalinių įžygiavimu. Sklido gandai, kad derybos nesiseka. Dekanozovas reikalavęs, kad nauja vyriausybė būtų sudaryta iš asmenų, nusistačiusių lojaliai laikytis „sutarčių", anksčiau su Maskva sudarytų. Daugel siūlomųjų kandidatų jis atmesdavęs. Iš tų gandų aiškėjo, kad Lietuvos nepriklausomybė jau tapo fikcija, nors iš Maskvos buvo skelbiama, kad SSSR vyriausybė nemano pažeisti Lietuvos teisių ar kištis į jos vidaus gyvenimą ir keisti vidinę santvarką. Ji buvusi priversta padidinti savo įgulas saugumo sumetimais tiek savo, tiek Lietuvos, kad ji nebūtų įtraukta į pasaulinį karą, kuris jau yra suliepsnojęs Vakaruose.

O tuo metu raudonieji daliniai jau žygiavo Kauno gatvėmis, žalodami savo tankais gatvių meksfaltą. Nusiminusių lietuvių minia verkė, džiūgavo vien žydai, o jų moterys apmėtydavo raudonarmiečius gėlėmis. Vakarą žydiškas jaunimas būriais slinko gatvėmis, dainuodamas rusiškai sovietiškas dainas, ir policija nedrįso jų sudrausti.

Lietuvių tarpe kilo baisiausias pasipiktinimas tokiu žydų elgesiu. „Ką jiems blogo yra padariusi Lietuva, kad jie taip džiūgauja, bolševikams mūsų kraštą okupavus",— girdėjosi kalbos.

Po šių įvykių praslinkus porai dienų, vėlų vakarą, jau po vienuoliktos, man paskambino iš rusų atstovybės. Skambino Pozdniakovas, įgaliotas Sovietų ministeris Lietuvai, prašydamas tuojau atvykti atstovybėn. Atsakiau, kad jau vėlu ir esu pasirengęs gulti. Jei yra reikalas, pasistengsiu užeiti rytojaus dieną. Bet Pozdniakovas primygtinai įkalbinėjo, kad reikalas skubus ir kitai dienai jo atidėti negalima. Jis atsiųsiąs man savo automobilį.

Pagaliau sutikau ir pusei valandos praslinkus jau buvau Sovietų atstovybėje. Ten mane sutiko pats Dekanozovas, kurį pirmą kartą pamačiau.

Supažindinęs mane su Dekanozovu, Pozdniakovas pasišalino, pareikšdamas, kad jis išeinąs parūpinti užkandžių, nes spėjąs, kad mūsų pasikalbėjimas galįs ilgiau užtrukti.

Dekanozovas ėmė pasakoti, kad jis esąs ne tik nustebintas, bet ir užgautas prezidento A. Smetonos pasielgimo ir panašaus žingsnio iš prezidento pusės, be abejo, niekas Maskvoje tikėtis negalėjo.

Atskridęs iš Maskvos lėktuvu, jis, Dekanozovas, net į savo atstovybę neužvažiavęs, nusiskubino į Prezidentūrą ir buvo tiesiog netikėtumo parblokštas, kai ten sužinojo, kad Smetona jau pasitraukęs iš Lietuvos.

Jis čion atskridęs apsvarstyti skubių neatidėliotinų klausimų ryšium su pakitėjusia padėtimi.

Maskva nesupras, kaip nesuprantąs ir jis tokio Lietuvos Vyriausybės nepasitikėjimo. Juk Merkiui, vadinasi, ir prezidentui Smetonai gerai žinomas Sovietų vyriausybės užtikrinimas, kad ji visai nemano pažeisti Lietuvos nepriklausomybės, kištis į jos vidaus reikalus ar kėsintis pakeisti vidaus santvarką.

Maskva tik buvo labai apgailestautinų įvykių priversta padidinti čia savo įgulas jų saugumo sumetimais ir geriausių norų apsaugoti Lietuvą nuo pavojaus įsivelti į pasaulinį karą jei ne savo noru, tai prievarta.

Aš pareiškiau abejojimą, kad Lietuvai grėstų pavojus įsitraukti į karą. Kaimynė Latvija, kaip ir Lietuvos Vyriausybė, buvo pareiškusi laikysiantis griežto neutraliteto, Lenkija jau sužlugdyta, Vokietija gi yra draugiškuose santykiuose su SSSR ir, be to, tokioje padėtyje, kad, be abejo, ji nesikėsintų mūsų prievartauti be SSSR vyriausybės žinios ir sutikimo.

— Mes su Vokietija tokie draugai, kaip du alkani šunys, kurie sėlina į vieną kaulą,— nusijuokė Dekanozovas.— Šiandien teikiame jai pagalbą, bet tik tiek, kad ji neuždustų ir nepasismaugtų anksčiau, negu mums tai naudinga. Mūsų santykiai su vokiečiais nekokie — ir kuo jie pasibaigs, tai jau kitas klausimas, kurio dabar geriau neliesime. Tikėkite, kad draugas Stalinas ir

aš asmeniškai tik gero norime Lietuvai. Mudu nesergame rusų patriotiniu šovinizmu, gerbiame ir mėgstame lietuvių tautą, nes tarp jos ir gruzinų tautos likimo yra daug bendro. Mudu, gerai susipažinusiu su jūsų praeitimi, žinome, kad šimtmečius kovojote, sulaikydami vokiečių antplūdį į rytus, ir nelygioje kovoje laimėjote. Žinom, kad jūsų valstybės sienos ėjo į rytus nuo dabartinio Charkovo ir tik šimtą kilometrų buvo nuo Maskvos, o pietuose siekė Juodųjų jūrų. Kaip gali gruzinas negerbti tautos, kuri, nebūdama gausi, tik savo didvyrišku narsumu galėjo išugdyti žūtbūtiniuose karuose tokią galią pasipriešinti Vakarams ir Rytuose atstumti mongolus beveik iki Volgos. Visa tai kalbu įtikinti tamstą, kad draugas Stalinas Lietuvos atžvilgiu neturi jokių paslėptų tikslų ir siekimų, vien tik nori apsaugoti ateityje jūsų kraštą nuo galimo vokiečių įsiveržimo, politinei padėčiai ir mūsų santykiams su jais pakitėjus. Ir ko mes turėtume siekti Lietuvoje? Esate žemdirbių kraštas, turite vien tik tokių gėrybių, kuriomis ir Sovietų Sąjunga yra turtinga. Prisipažinsiu, kad, mūsų manymu, Lietuva — svarbus strateginis punktas, bet tas faktas kaip tik ir kelia iš vokiečių pusės agresijos prieš jus pavojų, nuo kurio norime jus apsaugoti.

Kaip galite spręsti iš mano kalbos, esu su jumis daugiau negu atviras, stengiuosi nieko nuo jūsų nenuslėpti, kad, supratę padėtį, galėtumėt su pasitikėjimu bendradarbiauti su mumis savo krašto labui.

Man buvo labai sunku susikalbėti su einančiu dabar prezidento pareigas Merkiu ir jo patarėjais dėl būsimosios Lietuvos vyriausybės sudėties,— pasakojo toliau Dekanozovas.— Mes norime, kad naujoje vyriausybėje dalyvautų tokie asmenys, kurie lojaliai vykdytų Lietuvos pasižadėjimus ir įsipareigojimus ir neleistų pasikartoti įvykiams, dėl kurių Sovietų vyriausybė turėjo pakeisti savo santykius su trijų paskutinių Lietuvos vyriausybių nariais.

Tamsta naujoje vyriausybėje, dėl kurios sudėties pagaliau susitarta, esate numatytas užsienio reikalų ministeriu ir ministerio pirmininko pavaduotoju,— baigė savo kalbą Dekanozovas ir įteikė man būsimosios vyriausybės narių sąrašą.

Jame šalia visai man nežinomų asmenų suradau ir kelias pažįstamas pavardes:

a) Justas Paleckis, numatytas ministerio pirmininko vietai užimti. Pažinojau jį kaip mažų gabumų ir neaukštos inteligencijos asmenybę, liaudininkų pakraipos žmogų ir „Lietuvos žinių" bendradarbį. Žinojau, kad jis buvo griežtai nusiteikęs tautininkų santvarkos atžvilgiu ir buvo jų vyriausybės persekiojamas, net ne kartą ištremiamas. Anksčiau buvo pasireiškęs neigiamu tarybi-

nės (sovietinės) santvarkos įvertinimu ir tuo reikalu atspausdinęs knygą. Tiesa, pastaruoju laiku rodė veiklą, priešingą tuo atveju ankstyvesniam savo nusistatymui, bet jo draugiškus pareiškimus SSSR vyriausybės atžvilgiu, ryšium su Vilniaus grąžinimu Lietuvai, buvau laikęs neapgalvotais išsišokimais patriotiškai nusiteikusio opozicionieriaus.

b) Mickis. Jis buvo numatytas užimti žemės ūkio ministerio vietą. Žinojau apie jį tiek, kad jis buvo kuklus žemės ūkio ministerijos valdininkas ir gan aktyvus (veiklus) tautininkų partijos narys.

c) Pakarklis, kandidatas į teisingumo ministerius, baigęs Teisių fakultetą. Jis man buvo gerai žinomas, bet ne iš gerosios pusės. Turėjau pamato laikyti jį nerimtu žmogumi. Dar studentu būdamas pasižymėjo kaip veiklus „ateitininkas". Krikščionių demokratų partija tuo metu žiūrėjo į jį kaip į būsimąjį savo partijos šulą. Į pirmuosius Seimus rinkimo metu buvo svarbiausias jų agitatorius, „bačkininkas". Savo prakalbose nesiskaitė su žodžiais, kai reikėjo iškolioti kairesniųjų pažiūrų partijas ar žmones. Buvo nesugyvenamas, kupinas griežtos neapykantos kairesnio nusistatymo asmenims, net savo politinių draugų tarpe. Kai į valdžią atėjo tautininkai, jis greitu laiku persimetė pas juos ir ten irgi pasireiškė savo veiklumu, todėl tautininkų vyriausybės buvo proteguojamas. Bet savo nelaimei prisidėjo prie „voldemarininkų", kurie buvo nepatenkinti Prezidento Smetonos „demokratiškumu". Kaip šalininkai griežtos diktatūros, jie buvo sumanę perversmą, kuris nepasisekė. P. Pakarklis, nors nebuvo patrauktas atsakomybėn ir nuteistas, kaip kiti perversmininkai, bet buvo išmestas iš tautininkų partijos.

d) Antanas Venclova, numatytas į švietimo ministerio vietą. Jaunas vyrukas, buvęs mano mokinys, gabus rašytojas. Baigęs Humanitarinių mokslų fakultetą, gavo „Aušros" gimnazijoje Kaune lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo vietą, buvo labai mėgiamas mokinių ir giriamas viršininkų, kaip geras mokytojas. Politika iki šiol, kiek žinojau, visai nesidomėjo. Prieš kelias savaites buvo atleistas iš mokytojo pareigų dėl smulkaus eilėraščio, kurį paskelbė spaudoje. Jame Venclova pareiškė širdgėlą, kad suliepsnojusiose žudynėse liejasi tiek daug nekalto kraujo, tiek daug tenka žmonėms patirti skriaudų, pralieti ašarų dėl tuščių užgaidų tų, kurie skelbiasi Dievo rinktais vadais. Švietimo ministeris įžvelgė, kad mokytojas, reiškiąs tokias antikariškas nuotaikas, gali turėti mokiniams slopinančios įtakos.

e) V. Vitkauskas, generolas. Asmeniškai su juo susitikti anksčiau neteko. Žinojau, kad, Raštikiui pasitraukus, buvo Smetonos paskirtas kariuomenės vadu, vadinasi, jam ištikimas žmogus.

Pats aš buvau numatytas į užsienio reikalų ministerio ir pirmininko pavaduotojo vietą.

Kiti kandidatai man buvo visai nepažįstami, ir kad tokie žmonės yra šiame pasaulyje, tik iš šio sąrašo dabar sužinojau.

Susipažinęs su vyriausybės kandidatų sąrašu, pareiškiau savo nusistebėjimą, kad dėl mano joje dalyvavimo su manim kalbasi ne e. Prezidento pareigas Merkys, bet SSSR vyriausybės įgaliotinis, ir ne Prezidentūroje, bet SSSR atstovybėje. Be to, man siūloma būsimoje vyriausybėje vieta, kurios aš nieku būdu užimti neišdrįsčiau. Dar suprasčiau, jei man būtų pasiūlytos švietimo ministerio pareigos eiti. Švietimo reikaluose šiek tiek nusimanau, bet politiniais klausimais niekuomet nesidomėjau daugiau, negu gali domėtis paprastas Lietuvos pilietis, politinė veikla man visai svetima. Paprastu, normaliu laiku negalėčiau su panašiu pasiūlymu sutikti, o dabartiniu — tuo labiau. Be kita ko, nemanau, kad tokią sunkią ir atsakingą valandą Paleckis būtų tinkamas kraštui vadovauti. Bent aš tuo netikiu ir todėl nemanau, kad galiu dalyvauti jo vadovaujamoje vyriausybėje.

Dekanozovas ramiai išklausė mano gan šiurkštaus pareiškimo.

— Dėl tamstos priekaištų turiu pasakyti — aš irgi nemanau, kad Paleckis tiktų vyriausybei vadovauti. Todėl jis, kaip oficialus pirmininkas, numatytas pagal Lietuvos Konstituciją ein. Lietuvos Prezidento pareigas vietai užimti. Tai pasyvios pareigos, daugiau atstovavimo. Netgi daugiau,— mes suprantame, kad toks asmuo neturės įtakos į vyriausybės veiklą. Vyriausybei vadovauti teks tamstai, ir todėl anksčiau, negu Merkys pateiks tinkamą pasiūlymą, norėjau su jumis pasikalbėti, kaip su būsimosios vyriausybės galva. Mums būtų skaudu ir tamstos tėvynei žalinga, jeigu atsisakytum nuo pareigų, kurios bus pasiūlytos. Tamsta esate populiarus liaudyje kaipo patriotinių veikalų kūrėjas, jumis pasitiki jaunoji jūsų inteligentijos karta. Vadinasi, jūsų vadovaujama vyriausybė turės gyventojų pasitikėjimą, mums ir jums tai labai svarbu. Negaliu nutylėti, kad karas užsitęs ilgai, labai ilgai. Vokiečiai neslepia noro okupuoti visus kraštus, iš kurių galėtų grėsti jiems pavojus, kad ir netiesioginis. Neabejojam, kad jų bus okupuota visa Vakarų ir Pietų Europa, nekalbant jau apie šiaurės kraštus. Šiandien dėl mūsų draugiškumo sutarties su jais Lietuva dar yra saugi, bet ar nepasikeis jų pasitikėjimas mumis, niekas nežino. Šiandien jie dar mūsų draugai per prievartą, o rytoj gal taps didžiausiais priešais, o tuomet pirmas jų žingsnis bus — okupuoti Lietuvą, kaip svarbų strateginį punktą. Kad to neatsitiktų, buvome mes priversti tai padaryti. Nori vokiečiai ar nenori, turės jie praryti šį jiems nemalonų mūsų žings-

nį. Bet jie nesiliaus dėję pastangų visokiais būdais kiršinti prieš mus vietos gyventojus, ir todėl mums labai svarbu turėti Lietuvos tokią vyriausybę, kuria ir lietuviai pasitikėtų, ir mes būtume tikri, kad ji nepasiduos vokiečių gundoma. Norime apsaugoti save ir netiesiogiai jus. Jokių kitų tikslų čia Lietuvoje neturime. Kai tik praslinks pavojus, mūsų kariuomenė tuojau bus atitraukta iš čia, ir ateityje gyvensite, kaip gyvenote. Džiaugiuosi, kad jau būsime vėliau tiesioginiais kaimynais, ir draugiški santykiai tarp SSSR ir Lietuvos bus dar tampresni, negu iki šiol buvo.

Taip kalbėjo Dekanozovas, ir man tuomet atrodė, kad jis kalba nuoširdžiai. Bet tai manęs nepadrąsino ir neįtikino, kad galiu pasiimti tokias komplikuotas ir atsakingas pareigas, kurioms visai nesu pasiruošęs. Buvau griežtai nusistatęs tų pareigų neimti, bet nenorėdamas būti ilgiau įkalbinėjamas pasakiau, kad visa tai mane užklupo netikėtai ir aš turiu gerai pagalvoti, ar pajėgsiu panašioms pareigoms. Atsakymą galėsiu duoti tik pasimatęs su Merkiu, kuris dabar eina Prezidento pareigas.

Tuo mano pasikalbėjimas su Dekanozovu pasibaigė. Grįžęs namo ir trumpai pasitaręs su žmona, paskambinau SSSR atstovybėn. Atsiliepė Pozdniakovas, kuriam čia pat pareiškiau, kad aš viską apgalvojau ir nutariau siūlomųjų pareigų neimti.

— Nedrįstu apie tai pranešti Dekanozovui, tikėdamasis, kad „rytas protingesnis už vakarą" (utro večera mudrenneje). Tikiuosi, kad tamstos atsakymas dar negalutinis,— kalbėjo Pozdniakovas.

Apie dešimtą valandą ryto ties namais, kur gyvenau, sustojo automobilis. Užsienio reikalų ministerijos šoferis įteikė man Merkio trumpą laiškelį, kuriuo kviečia mane atvykti tuojau į Prezidentūrą pasitarti svarbiu reikalu.

Gerai žinojau, kuris tai buvo reikalas. Žmona patarė nevykti, bet mane sugundė noras tiksliau sužinoti, kokioje padėtyje mūsų krašto reikalai, ir papasakoti, ką esu išgirdęs apie juos iš Dekanozovo. Be to, maniau, kad būtų nemandagu Merkio atžvilgiu, jei jo kviečiamas atsisakyčiau pas jį nuvykti.

Merkys buvo blogai nusiteikęs, sutiko mane su surūgusiu veidu. Jo nuotaika man buvo suprantama, nes ir aš pats jaučiausi ne geriau. Vargu ar buvo lietuvių tarpe nors vienas padorus asmuo, kuris tomis dienomis nebūtų buvęs skausmo pagautas.

— Tai ką,— pratiesdamas man ranką klausia jis su pikta šypsena,— nesutinki įeiti į vyriausybę?

Supratau, kad jis jau buvo Sovietų atstovybės painformuotas apie mano nusiteikimą tuo atžvilgiu.

— Nesutinku, nes negaliu imti pareigų, kurioms nepajėgsiu. Ne aš sudariau sąlygas joms atsirasti...

— Manai, kad aš čia esu kuo dėtas? — piktai atsikirto Merkys, neleisdamas man net sakinio baigti.— Jau išdūmė, kuris kaltas, net nepasitaręs su savo vyriausybe... Tautos Vadas... Antrasis Vytautas... Lietuvos ginkluotų pajėgų viršininkas... Sušaudyti tokį vadą!..

Čia Merkys tokiais atsiliepė apie Smetoną žodžiais, jog jų aš čia pakartoti nedrįstu.

Merkys buvo senas mano pažįstamas dar iš studentavimo laikų, bet paskutiniaisiais metais retai mums tekdavo susitikti.

Piktai išsikoliojęs, jis lyg aprimo ir jau ramesniu balsu ėmė pasakoti apie šių dienų nelaimingus įvykius, pasibaigusius faktine Lietuvos okupacija.

Generolui Černiui pasitraukus iš ministerio pirmininko pareigų, vos vieną savaitę pavadovavus Ministerių Tarybai, jo vietai užimti Prezidento buvo pakviestas jis, Merkys. Generolas Černius nepanorėjo sutikti, kad būtų patenkintas Maskvos valdovų reikalavimas ne tik atleisti iš pareigų vidaus reikalų ministerį pulkininką Skučą, bet dargi jį suimti ir padėti į kalėjimą, kaip nusikaltusį leidimu, o gal net tiesioginiu įsakymu pagrobti raudonosios įgulos kareivius ir tuo pasitarnauti iš jų iškvostomis žiniomis kaimyninei valstybei. Prezidentas ir dalis Ministerių Tarybos narių, nors žinojo, kad visi šie kaltinimai yra išgalvoti provokacijos tikslais, visgi manė, kad, patenkinus šį, nors neteisėtą ir mūsų suverenitetą žeminusį reikalavimą, bus išvengta didesnio pavojaus ir susiras galimybė vėl atkurti nors šiek tiek pakenčiamus santykius su Maskva.

Tokios nuomonės buvęs ir Merkys. Pulkininkas Skučas buvo priverstas pasitraukti iš pareigų ir Prezidento paliepimu suimtas ir padėtas į kalėjimą drauge su Saugumo departamento direktorium Povilaičiu.

Dabar Merkys tikėjosi, kad asmeniniu pasimatymu su SSSR užsienio reikalų komisaru Molotovu jam pasiseks likviduoti nesusipratimus ir atkurti „abišaliu pasitikėjimu paremtus santykius".

Molotovas sutikęs jį priimti. Nutarta buvo, kad ministeris pirmininkas vyks į Maskvą Urbšio, užsienio reikalų ministerio, lydimas.

Maskvoje buvo sutiktas labai šaltai, beveik nedraugiškai, be įprastų tokiais atvejais mandagumo požymių. Mūsų atstovas Maskvoje pareiškė, kad jis iš mūsų vizito nieko gero nelaukiąs. Jam atrodė, kad Pabaltijo valstybių likimas jau nutartas ir jų nepriklausomybę gali išgelbėti tik stebuklas. Jis sužinojęs iš atitinkamų šaltinių, kad viena iš kliūčių anglams susitarti su bolševikais buvusi anglų nesutikimas paaukoti šių kraštų laisvę ir ne-

priklausomybę Maskvos naudai. Su kuo nesutiko anglai, be abejonės, su lengva širdimi sutiko Reicho vyriausybė.

Merkys nebuvęs taip pesimistiškai nusiteikęs, bet apsilankymas pas Molotovą jį įtikinęs, kad Natkevičius gal visai neklysta taip manydamas. Molotovas jokiais klausimais kalbėtis su Merkiu nepanorėjęs, tik griežta ultimatyvine forma jam pareiškęs, kad Lietuva turi: a) be mažiausio pasipriešinimo įsileist naują Raudonosios armijos dalinių tokį skaičių, kokį ras reikalingą SSSR vyriausybė, b) tuojau perleisti tų dalinių žinion visus Lietuvos aerodromus, c) sudaryti naują Lietuvos vyriausybę iš asmenų, kurie pasižadėtų lojaliai vykdyti visus Lietuvos įsipareigojimus SSSR atžvilgiu, ir d) pagaliau leisti laisvai veikti Lietuvos komunistų partijai. Tik šias sąlygas priėmus ir jų griežtai prisilaikant Lietuva gali tikėtis, kad jos laisvė ir vidaus santvarka liksią nepažeistos.

Merkiui nieko kito nebeliko, kaip tik skubiai vykti namo, pranešti Prezidentui ir Ministerių Tarybai apie šias sąlygas, o taip pat aptarti, kaip šiuo atveju pasielgti.

Urbšys, užsienio reikalų ministeris, dar pasilikęs Maskvoje, tikėdamasis, kad gal jam pasiseks pasiekti šiek tiek švelnesnių sąlygų.

Grįžęs į Kauną, Merkys tuojau apsilankęs Prezidentūroje ir padaręs Prezidentui nuodugnų pranešimą. Tą patį vakarą buvo sušaukta Prezidentūroje Ministerių Taryba padėčiai apsvarstyti. Buvo daug kalbėta iki gilios nakties. Nuomonės pasiskirstė. Vieni tvirtino, kad ultimatumą tenka priimti su visomis pasėkomis, nes yra didžiausias reikalas išlošti laiko ir, lojaliai vykdant Maskvos reikalavimus, stengtis išvengti konfliktų nors iki karas pasibaigs. Kiti manė, kad geriau pasipriešinti raudoniesiems daliniams nors dėl akių, o paskui pasitraukti vyriausybei su visa kariuomene į Vokietiją. Temato pasaulis, kad Lietuva yra jėga okupuota, o ne savu noru įsileido raudonuosius.

Prezidentas Smetona palinko pirmai nuomonei, ir jo balsas nusvėrė. Buvo nutarta pranešti Maskvai Prezidento vardu, kad SSSR vyriausybės sąlygas jis yra priverstas priimti, o generolas V. Vitkauskas yra įgaliojamas sutikti Raudonosios armijos dalinius ant Lietuvos sienos ir pasirašyti atitinkamą aktą. Be to, buvo nutarta kitą dieną vienuoliktą valandą ryto vėl susirinkti visai Ministerių Tarybai Prezidentūroje ir aptarti kitus klausimus, susijusius su priimtu ultimatumu.

Kai kitą dieną vienuoliktą valandą ryto ministeriai atvyko į Prezidentūrą, ten jau neberadę nei Prezidento, nei jo šeimos. Iš tarnautojų patyrę, kad Prezidento žmona dar iš vakaro išsiun-

tusi daiktus į Vokietiją ir pati ten išvažiavusi pro Tilžę su visa šeima. Gi Prezidentas išvykęs šį rytą apie aštuntą valandą. Su juo į automobilį atsisėdęs vienas adjutantų ir vidaus reikalų ministeris.

Vienas tarnautojų buvo girdėjęs, kad šoferiui buvo pasakyta važiuoti į Kybartus. Merkys čia pat, iš Prezidentūros, paskambinęs Virbalio policijos viršininkui ir šaulių būrio vadui pasistengti sulaikyti Prezidentą prie sienos, o ministeris Galvanauskas su generolu Vitkausku sėdo į automobilį ir nusiskubino į Kybartus. Jiedu tikėjosi pavysią Prezidentą ir įkalbėsią grįžti į Kauną, bet jiems nepasisekė. Prezidentas jau buvo peržengęs sieną, kai jie pasiekė Kybartus.

— Kas valgė gėrė, o man tenka dabar sausai pagiriotis,— baigė savo pasakojimą Merkys.— Kad bent greičiau pasibaigtų ši nelemta padėtis.

— Negi negalėjote numatyti geresnės būsimosios vyriausybės sudėties iš labiau patyrusių veikėjų? — paklausiau.— Tokiomis sunkiomis dienomis reikia didelio patyrimo kraštui vairuoti.

— Manai, nemėginom! Ir šiaip kombinavom, ir taip, visokius darėme pasiūlymus, bet bolševikai visus juos atmesdavo. Pagaliau turėjome priimti tokią sudėtį, kurią jie mums primetė. Gerai dar, kad pasisekė tave ir generolą Vitkauską įbrukti. Norėjome ir Galvanauską, bet bolševikai nesutiko, kad į naują vyriausybę įeitų bet kuris anksčiau buvusių ministerių.

Čia pasiteiravau apie tuos kandidatus, kurių visai nepažinojau, ypač svarbu man buvo gauti žinių, kas yra tas M. Gedvilas, ar jis nėra komunistas.

— Asmeniškai jo nepažįstu, bet mums buvo pranešta, kad tai senas, rimtas savivaldos darbininkas. Pagal davinius, gautus iš Saugumo departamento, jis visai nesidomėjo politiniu gyvenimu. Net mums buvo duota suprasti, kad jis nėra svetimas Saugumo departamentui,— nusišypsojo Merkys.— Visi kiti — tai vis mūsų valdininkėliai, kurių tarpe gal bus rimčiausias Mickis. Kaip valdininkai, jie beveik visi formaliai priklausė tautininkų partijai, o kas jie yra sieloje, negi sužinosi, kol dar nepasireiškė darbais. Tik vienas gydytojas Koganas yra, pagal mūsų žinias, komunistuojantis.

Man atrodė, kad pasikalbėjimas baigtas, ir pasikėliau atsisveikinti. Mano nusiteikimas nepakitėjo.

— Tu man dar nedavei atsakymo, kad sutinki faktiškai vadovauti vyriausybei,— sulaikė mane Merkys.

— Negaliu šiuo momentu teigiamai atsakyti. Turiu gerai pagalvoti, pasitarti...

— Ką čia tartis! — pašoko Merkys.— Tu neisi, kitas neis, tai kas gi eis pagaliau? Negi sutikti, kad vyriausybės priekyje atsistotų renegatas ir parsidavėlis Sniečkus, kaip bolševikai buvo mums pasiūlę...

— Kad nors vienas kandidatų būtų kiek geriau man pažįstamas asmuo, su kuriuo sunkią valandą galėčiau pasitarti, jo nuomone ar patyrimu pasikliauti. Bet dabar visi nepažįstami, o gal net tokie, kuriais ir pasitikėti negalima bus... Kad nors Galvanauskas būtų...

— Mėginom, bet nieko nepešėm,— susiraukė Merkys.— Pats pamėgink, gal tau geriau pasiseks... Tai kada gi galiu laukti atsakymo? Šiandien? Priešpiet, popiet?..

— Gerai, šiandien, popiet.

Išėjęs iš Prezidentūros, nuvykau pas Stasį Šilingą. Norėjau su juo pasikalbėti, išgirsti jo nuomonę.

Šilingas buvo vienas iš man artimiausių žmonių, draugas, nors su juo susitikę dažniausiai ginčijomės, nes beveik visais klausimais mūsų nuomonės skyrėsi.

Jis buvo aktyvus, veiklus, trokštąs darbo, veikimo, su plačiais užsimojimais, dažnai net fantastiškais, bet padorus, neieškąs sau naudos.

— Su velniu išvien sutikčiau, bet tik dirbti Lietuvos labui,— atsakė man, kai jam prikišau, kad keliauja iš vienos politinės partijos į kitą, lyg savo nusistatymo neturįs karjeristas. Buvo krikščionių partijos veikėjas, o dabar persimetęs į tautininkus, kai šie atėjo į valdžią...

— Nebuvau krikščionis demokratas ir nesu dabar tautininkas. Esu Stasys Šilingas, lietuvis patriotas,— atsakė į mano priekaištą.— Temano apie mane žmonės, ką nori. Man tai nesvarbu.

Aktyvus, veiklus pasiryžėlis, idealistas, visai be savanaudiškumo jausmo, turėjo vieną ypatybę, kuri mažino jo, kaip veikėjo, vertę: neturėjo kritiškos uoslės ir lengvai pasiduodavo pašalinei įtakai. Pagavęs pakištą jam mintį, imdavosi fanatiškai ją vykdyti, dažnai išvystydamas ją iki nesąmonės.

Tikėjo kiekvienu žmogumi, su kuriuo jam tekdavo dirbti, nepakentė ir pyko, girdėdamas savo bendradarbių neigiamus įvertinimus, netikėjo net aiškiems faktams, įrodantiems jų savanaudiškumą ir savos oficialios padėties išnaudojimą.

Antanui Smetonai, net kai jis buvo opozicijoje su partinėmis srovėmis, su kuriomis tuo metu Šilingas bendradarbiavo, buvo atsidavęs visa siela; pamatuotai laikė jį didžiausia tuometinės Lietuvos asmenybe ir gudriausiu bei išmintingiausiu politiku. Buvo juo susižavėjęs dar studentavimo laikais ir tam susižavėjimui pasiliko ištikimas.

Atėjus Smetonai į valdžią, S. Šilingas nuoširdžiai apsidžiaugė, nesvyruodamas išsiskyrė su savo senais politiniais draugais ir nuėjo bendradarbiauti su tautininkais.

Tautininkų režimo (santvarkos) raidoje suvaidino vieną didžiausių vaidmenų. Buvo įstatymams ruošti sukurtos teisininkų tarybos pirmininkas, kelis kartus teisingumo ministeris. Jo buvo paruošti ir įgyvendinti: „Smetoninė" konstitucija, nauji „Seimo rinkimų įstatymai", kurie davė tautininkams galimybę sulipdyti tokį Seimą, koks vyriausybės diktatoriškiems tikslams buvo reikalingas, naujas „Spaudos įstatymas", visiškai panaikinęs spausdinto žodžio laisvę, „Teismų pertvarkymo įstatymas", pažeminęs teismų autoritetą ir susiaurinęs jo savarankiškumą, beveik pavertęs teismus vyriausybės įrankiu, ir visa eilė kitų įstatymų, nuo kurių vėliau „tautininkiškų" vyriausybių asmenys, tame skaičiuje ir patsai Šilingas, ir žymesni tautininkų partijos veikėjai skaudžiai nukentėjo, kai tie įstatymai buvo jiems pritaikyti, likimui pasikeitus jų nenaudai.

Šilingas niekados neturėjo didesnio autoriteto visuomenėje, bet dabar dėl pastarosios savo veiklos pasidarė visų neapkenčiamas. Jį, ne Smetoną, kaltino dėl didėjančių tautininkiškos santvarkos negerumų.

Apie tai Šilingas gerai žinojo ir ne kartą turėjo progos įsitikinti, bet nekreipė į tai dėmesio. Jis buvo giliai persiėmęs mintimi, kad jo įstatyminė veikla atkuria senovinę lietuvių kultūrą, senovės Lietuvos santvarką, priartindama Prezidento galią didžiųjų Lietuvos kunigaikščių galiai. O šie juk sukūrė tokią Lietuvą, kuri jų laikais buvo viena galingiausių valstybių Europoje.

Šilingas nuolat lankydavosi pas mane namuose. Ne todėl, kad rastų savo veiklai pritarimą, bet laikė mane visuomenės garsintuvu. Iš nuolatinių mūsų ginčų lengvai atspėjau jo pažiūrų šaltinį.

Juk Antanas Smetona ne juokais laikė save antruoju Vytautu Didžiuoju ir būsimosios, naujosios, galingosios Lietuvos kūrėju, ir Šilingas buvo tik minčių garsintuvas ir jo sumanymų vykdytojas.

Man buvo įdomu ir svarbu išgirsti nuomonę apie susidariusią padėtį, ypač mano padėtį, iš žmogaus, kuris be atodairos reiškia savo pažiūras, neatsižvelgdamas, patinka jos ar nepatinka tam, su kuo jis kalbasi. Aš gerai žinojau, kad jis nevaidmainiuos ir pasakys, ką mano,— ar privalau imti nedėkingas šiose sąlygose pareigas, ar turiu teisę nuo jų griežtai atsisakyti ir liautis svyravęs.

Papasakojau jam viską — savo pasikalbėjimą su Dekanozovu,

su Merkiu. Šilingas atidžiai manęs klausė, kramtydamas iš susijaudinimo nagus.

— Kas liečia Smetoną, tai Merkys labai klysta. Prezidentas žinojo, ką darė. Tremtyje jis Lietuvai bus naudingesnis, negu čia pasilikęs bolševikų pastumdėlis,— pareiškė Šilingas man pabaigus pasakoti.— Jo vietoje aš taip pat būčiau pasielgęs.

— Bet ką tu man patarsi dabar? Ar turiu priimti Merkio pasiūlymą, ar galiu lengva širdimi nuo jo atsisakyti?

— Aišku kaip diena, kad privalai priimti,— atrėžė man Šilingas.— Aš netikiu nei vienu Dekanozovo žodžiu ir manau, kad bolševikai jau yra susitarę su vokiečiais dėl Lietuvos ir apskritai dėl visų Pabaltijo valstybių likimo, bet turim gelbėti, kas dar išgelbėti galima...

— Vadinasi, patari man pasidaryti bolševikų „pastumdėliu", kaip patsai išsitarei, ir gal nieko nepasiekęs pasiimti visą atsakomybę už jų veiksmus Lietuvoje, būti ateityje apkaltintu dėl bendradarbiavimo su jais ir, ko gero, netekti doro vardo...

— Kokią turi reikšmę vieno žmogaus vardas ar net gyvybė, kai yra reikalas gelbėti valstybę ir tautą! — net sušuko Šilingas.— Aš irgi buvau siūlomas ir būčiau nei vieną akimirką nesvyravęs, jei bolševikai nebūtų atmetę mano asmens. Ir žinai, kodėl privalai? Aš taip galvoju: anksčiau ar vėliau, be abejo, vokiečiai karą turės pralaimėti. Tada ir bolševikams, kaip vokiečių draugams, teks pasitraukti ir iš Lenkijos, ir iš Lietuvos, ir kitų sričių, kurias jie buvo užėmę su vokiečiais susitarę. Būtinai reikia, kad iki tam laikui nors formaliai išliktų Lietuvos vyriausybė.

Pareiškiau abejojimą, kad aš galėčiau pajėgti tokiam uždaviniui, kuris ir prityrusiam politikui nebūtų lengvas. Be to, negi žinau, kas yra tie primesti man bendradarbiai? Be abejonės, jų tarpe susiras komunistų, o gal net provokatorių...

Šilingas susirūpino, susimąstė.

— Vis tiek neturi tiesos atsisakyti. Gal teks nukentėti, bet ir mes visi senosios kartos inteligentai ir Nepriklausomos Lietuvos kūrėjai jau esame pasmerkti. Būsime sunaikinti vienu ar kitu būdu visi, kurie nepanorės ar negalės pasprukti į užsienį, jei karas ilgėliau užtruks. Aišku, pirmoje eilėje politiniai veikėjai, kaip aš ir į mane panašūs, bet iš Lietuvos aš nebėgsiu.

— Tavo pranašavimai tiesiog siaubingi! — pasakiau jam.— Jie ir už mane drąsesnį siela galėtų atbauginti.

— Žinai, ką tau patarsiu,— pašokęs iš vietos ėmė bėgioti išilgai kambario.— Pamėgink patsai derėtis su bolševikais. Pareikalauk, kad į vyriausybę įsileistų nors Natkevičių, mūsų dabartinį atstovą Maskvoje, ar bent Ernestą Galvanauską. Jei bolše-

vikams tikrai svarbu, kad nauja vyriausybė turėtų krašto pasitikėjimą, jie gali sutikti, jei griežtai pareikalausi.

— Manai, kad Galvanauskas tokiomis perspektyvomis sutiktų eiti į vyriausybę? — pareiškiau abejonę.

— Daug ką galima prikišti Galvanauskui, bet kad jis yra tikras patriotas, ištikimas Lietuvos sūnus, aš neabejoju.

— Paskambink jam ir sužinok, ar jis namie,— paprašiau.— Norėčiau su juo pasikalbėti.

Šilingas paskambino. Galvanauskas buvo namie ir sutiko su manim pasimatyti tuojau.

— Neužmiršk, kad sunkaus kryžiaus, kurį likimas nori užvelti ant tavo pečių, neturi tiesos nusikratyti,— atsisveikindamas kalbėjo Šilingas. Jau duryse jis mane nutvėrė už kaklo, apkabino abiem rankom ir pabučiavo.— Tai mano tau palaiminimas į Golgotą kopti...

Galvanauskas pusryčiavo, kai aš atėjau. Pas jį suradau V. Sidzikauską, buvusį mūsų atstovą Berlyne.

Pasakiau, kokiu reikalu atėjau.

— O ką mano Šilingas? — susidomėjo Galvanauskas.

Atpasakojau Šilingo nuomonę apie būtiną reikalą eiti į vyriausybę, bet nuslėpiau jo nuotaikingus pranašavimus, kuriais aš tuo metu ir pats netikėjau. Aš, kaip ir daugel kitų, klydau, manydamas, kad bolševikai jau yra pamatę savo klaidas, kurias padarė pirmaisiais valdymo metais, ir jų jau nebekartos. Išorinius pakeitimus, daromus tik formaliai, laikiau tikros evoliucijos požymiais.

Taip manydamas, neabejojau, kad nebus kartojamos klaidos kituose kraštuose, kuriuose jiems pasiseks įsitvirtinti nors laikinai, išgyventos jau pačioje Rusijoje.

Pasakiau E. Galvanauskui, kokiu reikalu esu pas jį atėjęs.

— Aš visai pritariu Šilingo nuomonei, kad niekas mūsų neturi teisės atsisakyti nuo darbo, kuris gali būti naudingas Lietuvai, nors tasai darbas grėstų didžiausiu pavojum,— pareiškė Galvanauskas.— Neatsisakau įeiti į vyriausybės narius, jei tik jums pasiseks įtikinti dabartinės padėties viešpačius, kad aš esu reikalingas. Bet aš abejoju, kad jums tai pasisektų.

— Pamėginsiu,— pareiškiau.

— Neabejoju, kad bolševikai čia neilgai išsilaikys, jų karas su vokiečiais neišvengiamas,— įsikišo į mūsų pasikalbėjimą V. Sidzikauskas.— Jie ir karą pradėjo tik todėl, kad užgrobtų derlingus Ukrainos plotus, kurių kolonizacijos planai seniai jau pagaminti. Karas su anglais ir kitais jų sąjungininkais — tai tik priemonė užnugariui apsaugoti. Vokiečiai visai neslepia savo sieki-

mų ir tikrųjų tikslų. Jie mano, ir visai pamatuotai, kad bolševikams nugalėti užteks vieno kito mėnesio laiko.

— O jų draugiškumo sutartys su bolševikais, sutikimas atiduoti jiems didžiausius Lenkijos plotus, net tas Rumunijos dalis, kurios niekados nebuvo rusų valdomos, nekalbant jau apie Pabaltijo valstybes? — paabejojau jo teigimu.

— Ir naciams, ir bolševikams sutartys neturi jokios reikšmės, tuo įsitikinti turėjom ir mes, ir visas pasaulis pakankamai progų,— pareiškė Sidzikauskas.— Tiek vieni, tiek ir kiti jų mano, kad laikytis sutarčių, kai jos jau nereikalingos jiems, yra pasenęs buržuazinis prietaras, dargi labai negirtinas, o bolševikų akims — netgi nusižengimas prieš partijos kodeksą.

— Vokiečių laimėjimas sudarytų mūsų tautai tikrą pavojų,— pastebėjo Galvanauskas.— Jiems čia įsigalėjus, visa mūsų tauta būtų pasmerkta išnykti.

— Niekuomet jie nelaimės karo! — karštai paneigė Sidzikauskas.— Anglai — šalti realistai. Negi jie ryžtųsi tęsti karą, kai beveik visa Europa šiandien vokiečių rankose, jeigu neturėtų užtikrinimo, kad į karą tikrai įstos ir Jungtinės Amerikos Valstybės su visa savo technikos ir išteklių galybe. Te tik vokiečiai įsivelia į karą su rusais ir įklimpsta į jų begalines erdves, pamatysite, kad amerikiečiai paskelbs jiems karą. Įstoję, kai visų kitų jėgos jau bus išsisėmusios ar bent žymiai susilpnėjusios, jie nulems karo likimą ir su juo viso pasaulio.

— Jūsų samprotavimai, pone ministeri, visai realūs ir įtikinami,— lyg nusidžiaugęs pritariau jam.— Duok, Dieve, kad taip atsitiktų.

— Jūsų uždavinys — išlaikyti bent vyriausybės pavidalą, kol ateis vokiečiai. Tada jau jūs nebetiksit ir turėsite savo vietas užleisti kitiem, kurie stengsis eiti tuo pat keliu, kol pagaliau ir vokiečiai pralaimės. Tada tik Lietuva galės vėl atsistoti ant savo kojų ir sudaryti tikrą nepriklausomą vyriausybę.

— Gal tada Smetona sugrįš,— įterpiau savo pastabą.

— Ne, Smetonos dainelė, kaip ir visų kitų diktatorių ir diktatoriukų, jau bus sudainuota. Jo vaidmuo mūsų krašto gyvenime jau baigtas,— su įsitikinimu pabrėžė Sidzikauskas.

— Jis ir pabėgo staiga ne tiek bolševikų bijodamas, kiek savųjų, bent aš tokį įspūdį gavau, pasimatęs su juo Eitkūnuose,— pastebėjo Galvanauskas.

— Rodos, jūs jį vijotės? — klausiu.

— Vijomės su generolu Vitkausku,* bet nepavijome. Kai atvykome į Kybartus, ten jau nesuradom Smetonos,— pasakoja Galvanauskas.— Prie sienos jį buvo sulaikę šauliai ir gana nemandagiai su juo pasielgę, bet jis juos apgavo ir aplinkiniais keliais,

per balas, basi perėjo su palydovais per sieną. Vitkauskas buvo uniformuotas, todėl negalėjo pereiti sienos, bet aš nuvykau į Eitkūnus ir suradau jį viešbutyje „Rus". Mėginau jį prikalbinti grįžti, bet šeimyna beveik išstūmė mane iš kambario. Taip nieko nepešę turėjome grįžti į Kauną...

Kai apie antrą valandą grįžau namo, man pranešė, kad jau kelis kartus buvo skambinę iš rusų atstovybės, vis klausdami, ar dar nesu grįžęs. Prašė paskambinti, kai tik sugrįšiu.

Maniau pirmiau papietaut ir tik tuomet paskambinti. Bet nespėjau dar atsisėsti prie stalo, kai telefonas ėmė veikti. Man priėjus ir paklausus, kas skambina, atsiliepė atstovas Pozdniakovas. Jis tuojau perdavė ragelį J. Paleckiui, kuris paklausė manęs, ar jau esu apsisprendęs priimti pasiūlytąsias pareigas ir ar jis galįs pateikti ein. Prezidento pareigas Merkiui naujos vyriausybės narių sąrašą ir prašyti patvirtinti jį?

Atsakiau, kad mano sutikimas pareis nuo sąlygų priėmimo, kurias turėsiu pateikti, ir prašiau paskirti vietą, kur galėčiau su juo susitikti ir pasikalbėti.

Paleckis ilgai tylėjo. Matyti, pridengęs ragelį tarėsi su savo patarėjais. Paskui pasakė, kad patsai pas mane atvažiuosiąs.

Už pusės valandos atvyko, tik ne vienas, bet su Pozdniakovu.

Aš jau buvau pasiruošęs, kaip turiu kalbėti ir kokiu būdu pareikalauti, kad į Ministerių Tarybą būtų pakviestas Galvanauskas. Todėl iš karto pradėjau pasikalbėjimą pareiškimu, kad, mano nuomone, svarbiausia Ministerių Taryboje vieta ir atsakingiausias vaidmuo — tai finansų ministeris. Kitose srityse padarytos klaidos lengvai išlyginamos, o finansų srityje jų beveik negalima atitaisyti, bent greitu laiku. Dažniausiai šioje srityje padaryti klaidingi žingsniai skaudžiai atsiliepia krašto gyventojams ir kuriam laikui net gali sužlugdyti viso krašto gerovę. Būsimosios Ministerių Tarybos sąraše numatytas finansų ministeriu asmuo man visai nėra žinomas kaip finansininkas, ir todėl negalėsiu juo pasitikėti ir tuo pačiu pasiimti atsakomybę prieš kraštą.

Paleckis pertraukė mano kalbą pastaba, kad į finansų ministerio vietą yra siūlomas gabus finansų ministerijos valdininkas ir liaudininkų partijos žymus veikėjas.

Atsakiau, kad valdininko sugebėjimas gerai atlikti pavestą jam darbą visai neįrodo, kad jis bus geras finansų ministeris. Metas dabar labai sunkus, nepaprastai gali būti painios darbo sąlygos, kurios pareikalaus, kad šiam atsakingam darbui vadovautų prityręs žmogus, turįs ne tik mano, bet ir viso krašto pasitikėjimą. Sutikčiau priimti siūlomas man pareigas — faktiškai minis-

terio pirmininko — tik tuo atveju, jei finansų ministeriu būtų pakviestas E. Galvanauskas ar prof. Jurgutis.

Paleckis pasižiūrėjo į Pozdniakovą, lyg klausdamas jo patarimo.

— Aš manau, kad tamsta turėtum gerai apsvarstyti pono profesoriaus pasiūlymą ir tik apgalvojęs duoti atsakymą,— patarė jam Pozdniakovas.

Paleckis pritardamas lingavo galvą.

— Gerai, po valandos kitos aš tamstai, ponas profesoriau, dar šiandien pranešiu savo nusistatymą šiuo klausimu,— pareiškė jis atsikeldamas.

Tuo mūsų pasikalbėjimas šį kartą pasibaigė.

Buvau tikras, kad jis nuvyko į Maskvos atstovybę tartis. Maniau, kad ten nesutiks įsileisti Galvanausko į Ministerių Tarybą, tokiu būdu atkris ir mano kandidatavimas, kuo būčiau labai patenkintas.

Bet atsitiko visai kitaip. Nepraslinko dar valanda, kai Paleckis paskambino, kad jis rado sąlygas priimtinomis. Užklaustas Galvanauskas sutiko paimti finansų ministerio vietą. Tikisi, kad daugiau kliūčių nebeatsiras ir ryt dieną jis galėsiąs sukviesti pirmą naujosios vyriausybės pasitarimą.

Susirinkimas skiriamas dešimtą valandą ryto ministerio pirmininko raštinėje...

Atvykau į ministerio pirmininko raštinę anksčiau, negu buvo sutarta — apie devintą valandą. Mane sutiko Mašalaitis, Ministerių Tarybos reikalų vedėjas. Jis man papasakojo, kad Paleckis buvo čion atvykęs dar prieš aštuntą. Pasikalbėjęs su juo, Paleckis paskambinęs į rusų atstovybę, ilgai kalbėjosi telefonu, paskui pareikalavo automobilio ir išvyko, pažadėjęs greitu laiku grįžti.

Mašalaitis buvo pateikęs jam atsistatydinimo pareiškimą, kaip jis visuomet darydavo, ministeriui pirmininkui pasikeitus.

— Kodėl norite pasitraukti? — paklausęs jį Paleckis.

— Gal neįtiksiu ponui pirmininkui,— atsakęs jam Mašalaitis.— Gal turite numatę savo žmogų, tinkamesnį sau. Nenorėčiau kliudyti...

— Jokių savų žmonių neturiu,— atsakęs jam Paleckis.— Jei laikotės dėsnio dirbti Nepriklausomos Lietuvos labui, galite pasilikti savo vietoje...

Niekas dar tada nežinojo apie slaptus Maskvos susitarimus su Hitleriu, kurie paaiškėjo tik karui pasibaigus. Todėl, išgirdęs šį Mašalaičio pasakojimą, pagalvojau, kad Paleckis nėra susirišęs jokiais pasižadėjimais bolševikų atžvilgiu ir mano taip, kaip ir mes manome: tikisi, kad laviruodami galėsime išsilaikyti, kol

pasibaigs karas, ir tuo išgelbėsime Lietuvą ir jos nepriklausomybę.

Lengviau atsikvėpiau, pagalvojęs, kad Paleckio asmenyje turėsime ne priešą, bet bendramintį...

Dešimtą valandą jau buvo susirinkę beveik visi naujosios vyriausybės nariai ministerio pirmininko kambaryje. Mūsų tarpe dar nebuvo vidaus reikalų ministerio M. Gedvilo ir švietimo ministerio Venclovos. Mane blogai nuteikė faktas, kad Paleckis visą laiką bėgiojo į raštinę ir iš ten, kaip man pasakė Mašalaitis, kalbėjosi su rusų atstovybe...

Vėliau pasirodė, kad Dekanozovas iš jo pareikalavo atšaukti doc. Vidmantą, numatytą susisiekimo ministeriu. Paleckis, matyti, mėgino priešintis, bet pagaliau nusileido. Jis iššaukė Vidmantą į raštinę, ir tasai atgalios nebegrįžo.

Apie tai sužinojome tik vėliau, kai paklausėm Paleckį, jau vykdami į Prezidentūrą priesaikos padaryti, kodėl neina su mumis Vidmantas. Tuomet negalėjome atspėti, kuri buvo Vidmanto atšaukimo priežastis. Tai paaiškėjo tik vėliau, kai bolševikai pareikalavo perleisti jų žinion Lietuvos geležinkelius.

Nejaukus, bent man, buvo tasai pirmas suėjimas žmonių, kurie nuo šios valandos turės paimti valdžią. Sakau — paimti, ne perimti, nes jokios vyriausybės, kuri būtų turėjusi mums perduoti savo pareigas, nebuvo.

Jaučiausi, lyg kad esu pakasynose kažko brangaus ir artimo, gal ne visai dar užmerkusio akis, bet jau kovojančio su mirtimi, paskutinėje agonijoje.

Mačiau, kad ir kitų nuotaika nebuvo linksmesnė. Visi sėdėjome ir tylėjome. Vienas tik Galvanauskas mėgino visus prakalbinti, bet jutau, kad jo gyvumas buvo dirbtinis. Jis šiuo metu stengėsi laikytis kaip žmogus, kuris moka susivaldyti ir neranda reikalo parodyti kitiems savo tikros nuotaikos...

Kiekvienas gerai supratome, kad nesame vienminčiai, vienos bendros idėjos vardu susispietę į darbą, bet atsitiktinai svetimos jėgos suvesti į vieną krūvą įvairaus įsitikinimo, o gal ir įvairių siekimų žmonės...

Visi jutome, matyti, kad nebūsime savo krašto vairuotojai, bet greičiau pastumdėliai, o kai kurių likimas gal jau iš anksto nuspręstas...

PASIKALBĖJIMAS MASKVOJE SU V. MOLOTOVU

Lietuva ėmė riedėti tiesiog į anarchijos bedugnę. Visas Maskvos pareigūnų Lietuvoje elgesys Lietuvos valstybės atžvilgiu primygtinai rodė, kad tyčia stengiamasi sugriauti vidujinę santvarką, pakirsti ūkinius josios gerovės pagrindus ir privesti kraštą iki galutinės suirutės.

Kovoti buvo beveik neįmanoma, nes faktiškai susidarė, be Ministerių Tarybos, dar keturios vyriausybės: a) komunistų partijos Lietuvoje centro komitetas, kuris grasinimais terorizuodavo valstybės valdininkus, versdavo juos klausyti ne legalios valdžios potvarkių, bet jų reikalavimų, varė beatodairinę griovimo propagandą per spaudą, per radiją ir mitingus, vadovavo streikams ir organizuodavo padugnes, kurias išnaudodavo visokioms eisenoms, terorizuoti ramiems gyventojams ir valstybės valdininkams; b) okupacinės bolševikų kariuomenės vadovybė. Ji ne tik statė reikalavimus, dažniausiai neįvykdomus, bet nuolat grasindavo imtis savo priemonių prieš asmenis, kurie sabotuos „teisėtus" kariuomenės reikalavimus. Ji paėmė savo globon komunistinių padugnių eisenas ir pagrasino, kad toms eisenoms teiks ginkluotą apsaugą, jei Lietuvos vyriausybė išdrįs drausti „liaudžiai" reikšti savo simpatijas Maskvai, kuri ją, „liaudį", „išlaisvino" iš fašistinio „kruvinojo" smetoniško režimo. Ji pateikė reikalavimą tuojau likviduoti Šaulių sąjungą ir prigrasino, kad ji tai padarys pati ginkluota pajėga, jei Lietuvos Vyriausybė sumanys reikalą atidėlioti. Už galimus incidentus turės atsakyti vyriausybės nariai, kurie trukdytų ramiu būdu sąjungą likviduoti; c) Maskvos atstovybė Lietuvoje. Ji nebuvo tokia brutali, kaip kariška bolševikų vadovybė, bet be galo įkyri. Ji tai reikalavo atleisti tuos ar kitus valdininkus, tai nurodydavo, kuriuos Ministerių Taryba turėtų priimti nutarimus, tai ką ir kaip kalbėtis su užsienio atstovais, tai kuriuos mūsų atstovus reikėtų atšaukti ir kokiais žmonėmis juos turėčiau pakeisti. Iš pradžių visus panašios rūšies reikalavimus perduodavo per Paleckį, kuris juos man teikė neva savo vardu, bet kai rusų atstovybė patyrė, kad su reikalavimais,

kurie ateina per Paleckį, nesiskaitoma, ėmė tiesiogiai kreiptis, suprantama, neva su patarimais. Grasinimų nesigriebė. O kai kelis kartus teko aštriai pasikalbėti su Dekanozovu, visuomet atstovas Pozdniakovas tuojau atvykdavo atsiprašyti. Dekanozovas esą yra kaukazietis, karšto kraujo žmogus, ne visuomet mokąs susivaldyti. Bet čia pat vėl patardavo, kad geriems santykiams su Maskvos vyriausybe palaikyti yra būtinas reikalas su Dekanozovo nuomone skaitytis, nes jis reiškė ne savo nusistatymą, tik Maskvos vyriausybės, kuri norėtų Lietuvos Vyriausybe pilnai pasitikėti ir negalvoti, kad ir dabartinė vyriausybė yra jos atžvilgiu nenuoširdi ir turi savo paslėptus siekimus, gal net nedraugiškus; d) „mūsų" Vidaus reikalų ministerija. Tautininkų valdymo laikais kovai su opozicija buvo išleista visa eilė potvarkių, suteikusių vidaus reikalų ministeriui labai plačias teises. Dabar Vidaus reikalų ministerija tapo savaranki vyriausybė vyriausybėje. Ministeris galėjo visai nesiskaityti su Ministerių Taryba. Jis buvo greičiau Prezidento nuožiūroje ir priežiūroje, o ne Ministerių Tarybos. Vidaus reikalų ministeris turėjo ne tik suimti kiekvieną, kuris jam atrodė pavojingas, bet ir ištremti iš Lietuvos gavęs Prezidento pritarimą. Jis vedė ar bent galėjo vesti savarankią politiką ir savaip tvarkyti valstybės vidaus gyvenimą, savo nuožiūra uždaryti kiekvieną organizaciją, kiekvieną partiją, net prekybos ir pramonės įstaigą. Jo rankose buvo radijas, kurį tvarkė susitaręs su Krašto apsaugos ministerija. Vidaus reikalų ministeris M. Gedvilas, kuris pasirodė esąs senas komunistas, dabar ėmė plačiai naudotis savo teisėmis, gaudamas visuotinį pritarimą iš einančio Prezidento pareigas J. Paleckio. Jis iš pagrindų pakeitė visą Vidaus reikalų ministerijos aparatą. Atleido visus senus valdininkus, pradedant paprastu policininku, baigiant apskrities viršininkais ir ministerijos departamentų direktoriais, ir juos pakeitė komunistais arba komunistuojančiais. Pačioje ministerijoje nors aukštesnes vietas buvo užėmę Lietuvos piliečiai, daugiausia žydų kilmės, bet kiekvienam jų buvo paskirtas ar patarėjas, ar padėjėjas rusas, atsiųstas iš Maskvos, kurių rankose ir buvo faktinoji valdžia. Jie vykdė Maskvos įsakymus ir vadovavosi vien savo vyriausybės instrukcijomis.

Lietuvoje gyventojai nesiorientuodavo padėtyje. Už visa, ką darė Vidaus reikalų ministerija, jie kaltino Ministerių Tarybą. Toji gi Ministerių Taryba jau jokios galios nebeturėjo. Ir pati ji buvo susiskaldžiusi, nevieninga, nes josios komunistinė dalis irgi laikėsi Maskvos nurodymų, teikiamų jiems per komunistų partiją. Kiti gi, kaip Venclova, Mickis, nors nebuvo komunistai, bet dėjosi su pastaraisiais, nes, kaip vėliau paaiškėjo, jiems rūpėjo jų karjera. Iš tikrųjų vieningai veikėme tik aš, Galvanaus-

kas ir Vitkauskas, nors pastarasis tardavosi su mumis tik kariuomenės reikalais.

Tokiai padėčiai susidarius, maniau, kad man nėra kitos išeities, kaip tik atsistatydinti, ir apie tai pasakiau E. Galvanauskui, be kurio pritarimo paprastai nesiryžau imtis jokių rimtesnių žygių. Galvanauskas nesutiko su mano nuomone ir man nepritarė. Jis manė, kad reikia laikytis „iki paskutiniųjų". Kadangi spyriausi su savo nuomone, jis patarė pakviesti į susirinkimą žymesnius senosios kartos veikėjus, dėl kurių pažiūrų ir nusistatymo galima buvo neabejoti, ir drauge su jais pasvarstyti visą dalyką ir pasitarti, kaip toliau elgtis. Su tuo turėjau sutikti, ir Galvanausko pastangomis tokis pasitarimas greitai įvyko.

Susirinkimo dalyviai po to, kai buvo jiems nuodugniai išaiškinta susidėjusi padėtis, palaikė Galvanausko nuomonę, kad pasitraukti neturime tiesos. Privalome laikytis, kol dar laikytis galima.

Čia pat buvo nutarta, kad aš turiu vykti į Maskvą pasimatyti su Molotovu ir, jei bus galima, net su Stalinu. Turiu supažindinti juos su esama padėtimi, pareikalauti, kad įsakytų savo atstovybei Kaune ir kariuomenės vadovybei nesikišti į vidaus reikalus, negriauti Lietuvos Vyriausybės autoriteto ir atšaukti savo piliečius, kuriuos yra neteisėtai susodinę Vidaus reikalų ministerijoje.

Mes buvome pirmoji bolševikų auka Europoje, nepažinojome nei jų taktikos, nei metodų, nei pagaliau siekimų. Todėl nenuostabu, jei manėme, kad daug to, kas čia dedasi, vyksta be Maskvos žinios ir pritarimo. Jei žymūs Vakarų Europos ir Amerikos diplomatai davėsi apgaunami todėl, kad nesiorientavo, tai mums apsigauti ir patsai Dievas leido.

Kitą dieną pasiunčiau mūsų atstovui Maskvoje L. Natkevičiui šifruotą telegramą, kad išrūpintų man audienciją pas Molotovą ir tai padarytų kiek galima greičiau.

Iš Molotovo L. Natkevičius gavo neigiamą atsakymą, motyvuotą tuo, kad dabar Lietuvoje yra V. Dekanozovas, kuris Maskvos vyriausybės įgaliotas tartis su Lietuvos Vyriausybe visais klausimais. Netrukus mane aplankė patsai Dekanozovas ir pareiškė pretenzijų, kodėl aš kreipiausi pas Molotovą ne per jį, jei jau turėjau būtino reikalo kalbėtis su užsienio reikalų komisaru. Jam visai nesuprantama, kodėl aš negaliu aptarti tų reikalų, dėl kurių manau kreiptis pas Molotovą, su juo, Dekanozovu, kuris tam ir pasiųstas čion.

Atsakiau, kad Lietuva dar turi savo atstovą Maskvoje, per kurį gali kreiptis į Maskvos vyriausybę, ir todėl nematau reikalo trukdyti Dekanozovo prašymu tarpininkauti. Tartis su juo

būtų netikslu, nes visi tie reikalai buvo jau ne kartą aptarti, bet visi susitarimai liko bergždi ir nedavė teigiamų vaisių.

— Jūs, p. ministeri, šiandien blogai orientuojatės susidėjusiose sąlygose, kurios žymiai pakitėjo, negu buvo tada, kai mes čion atėjome,— pareiškė Dekanozovas.— Jūs geriau padarysite, jei mažiau klausysite, ką jums Galvanauskas kušta į ausį. Mes tai gerai žinome.

— Nesu mažas vaikas ir gerai suprantu, kas čia darosi, ir Galvanausko kuštėjimai, jei tokie tikrai būtų, manęs nepaveiktų. Noriu patsai sau išsiaiškinti padėtį, kad netektų dalyvauti Lietuvos nepriklausomybės laidotuvėse. Jei manęs Molotovas nepanorės priimti, man ir be to bus viskas aišku, ir aš mokėsiu padaryti atitinkamas išvadas.

Tuo mūsų pasikalbėjimas ir pasibaigė. Tą pačią dieną pakartojau per mūsų atstovą Maskvoje reikalavimą, kad mane Molotovas asmeniškai priimtų, ir šį kartą gavau teigiamą atsakymą, kad užsienio reikalų komisaras V. Molotovas sutinka mane priimti birželio 30 dieną, ketvirtą valandą vakare.

Pranešimą gavau birželio 29 dieną. Turėjau skubėti ir tą pačią dieną išvažiavau į Maskvą. Sutiko mane stotyje su įprastu iškilmingumu: Užsienio reikalų komisariato vicekomisaras, kurio pavardės dabar negaliu prisiminti, Dekanozovas, kuris, kaip pasirodė, atskrido iš Kauno lėktuvu, Maskvos karo komendantas, dar keli valdininkai ir mūsų atstovybės pareigūnai su atstovu Natkevičium priešakyje.

Stotis buvo papuošta mūsų tautinėmis vėliavėlėmis.

Iš stoties nuvykau į mūsų atstovybę.

L. Natkevičius nebuvo gerai nusiteikęs.

— Nors jus sutiko kaip geraisiais laikais sutikdavo mūsų aukštus pareigūnus, kai jie atvykdavo Maskvon, bet nemanau, kad Maskvos nusistatymas Pabaltijo valstybių atžvilgiu būtų pakitėjęs,— pareiškė atstovas, kai aš jam papasakojau, kokiais reikalais atvykau.— Jei ir pakitėjo kas, tai pakitėjo dar nepalankesne mums linkme.

Pietų metu, apie trečią valandą, paskambino į atstovybę iš Užsienio reikalų komisariato, kad Molotovas priims mane ne ketvirtą valandą, kaip buvo žadėjęs, bet vienuoliktą nakties.

— Nesistebėkite,— pabrėžė šia proga L. Natkevičius.— Čia visi svarbesni reikalai atliekami naktimis. Pasimatymo paskyrimas vienuoliktą valandą nakties reiškia, kad jūsų laukia ilgas pasikalbėjimas. Duok, Dieve, kad jis turėtų gerų pasėkų, bet tenka abejoti.

Vienuoliktą valandą nuvykome su L. Natkevičium į Užsienio reikalų komisariatą. Buvau nustebintas tuo, kiek daug kartų

mus sulaikydavo ir vis tikrindavo dokumentus: į Kremlių įvažiuojant, prie įėjimo į komisariato rūmus, įžengiant į antrą aukštą ir net prie Molotovo kabineto durų.

Visur viešpatavo tyla, ir nesimatė jokio tarnautojo, bet ginkluotų sargybos kareivių buvo kiekvienam žingsnyje.

Pagaliau patekome į laukiamąjį kambarį. Laukti teko neilgai, vos kelias minutes, bet čia ištiko mane pirmas nemalonumas, kuris mane gerokai suerzino: mums čia pranešė, kad Molotovas nori kalbėtis tik su manim vienu, be atstovo.

Aš visai nesiorientavau, kaip tokiais atvejais reikia laikytis, kaip kalbėti su svetimos valstybės aukštu pareigūnu, ir tikėjausi, kad šiuo atveju mano mokytoju bus atstovas. Dabar buvau paliktas vienas sau ir todėl pasijutau nejaukiai.

Nors Natkevičius mane mokė, kad pasikalbėjimą reikia pradėti klausimu, kaip jaučiasi Josifas Visarionovičius, kaip jo sveikata, ir panašiais diplomatinio mandagumo posakiais, bet įžengęs pas Molotovą viską užmiršau ir pasisveikinęs pradėjau nepasitenkinimo pareiškimu, kad esu priverstas vienas, o ne mūsų atstovo lydimas lankytis pas jį, užsienio reikalų komisarą.

Molotovas nusišypsojo, nerodydamas jokio nepasitenkinimo. Savo išvada ir laikysena jis mane paveikė teigiamai. Maniau, kad turėsiu reikalą su senos kartos rusų inteligentu.

— Labai atsiprašau tamstą, p. ministeri, ir jūsų atstovą. Panorėjęs priimti jus vieną, negalvojau tuo jus užgauti nei pareikšti nepasitikėjimą jūsų atstovui,— kalbėjo komisaras, atsakydamas į mano pareiškimą.— Man pranešta, kad tamsta esi atviras žmogus, visuomet imi velnią už ragų (beriot vsegda čorta priamo za roga) ir savo nuomonės neslepi už diplomatinio mandagumo šydo. Todėl norėjau su jumis kalbėti atvirai, kaip su žmogumi, kuris gali šių dienų mūsų padėtį suprasti, o ne su diplomatu. Maniau, kad negalėsiu būti atviras, matydamas šalia jūsų patyrusį diplomatą, kokiu, be abejo, yra jūsų atstovas.

Nepatyręs diplomatinėse suktybėse, tuo metu patikėjau Molotovo žodžiais ir net buvau apsidžiaugęs. Maniau, kad, nuoširdžiai ir atvirai besikalbėdamas, išaiškinsiu daugel nesusipratimų ir daugiau laimėsiu, negu galima buvo tikėtis. Nesuabejojau Molotovo pareiškimo nuoširdumu. Tik vėliau supratau, kad gudrus ir suktas diplomatas turėjo visai ką kita galvoje.

— Mes nuoširdžiai norėjome susitarti su anglų, prancūzų ir lenkų vyriausybėmis dėl bendro veikimo užkirsti kelią vokiečių ekspansijai ir išvengti karo grėsmės, bet mums nepasisekė susitarti ne dėl mūsų kaltės,— tęsė toliau Molotovas.— Iš mūsų buvo pareikalauta garantuoti lenkų rytų sienas, nors dabartiniai sąjungininkai turėjo žinoti, kad tos sienos buvo mums primestos

taikos sutartimi Rygoje. Mūsų padėtis tuomet buvo tokia, jog turėjome sutikti su visomis sąlygomis, kurios mums buvo padiktuotos. Iš mūsų reikalavo taipogi garantuoti Rumunijos rytų sienas, nors žinojo, kad mes nesame atsižadėję ir ateityje nemanėme atsižadėti Besarabijos. Be to, lenkų vyriausybė rodė didžiausią nepasitikėjimą mumis. Ji nesutiko praleisti mūsų ginkluotų pajėgų per savo kraštą net tuo atveju, jei vokiečių vyriausybė pradėtų karą ir mes būtume priversti prisidėti prie Vakarų Europos kovos su vokiečių ekspansija.

Kuris tokiomis aplinkybėmis galėjo būti susitarimas? — tęsė Molotovas.— Matydami, kad susitarimas nėra galimas, buvome priversti ieškoti kitur garantijų, kad, pasilikę vieni, nebūsime puolami. Tokia garantija buvo mums pasiūlyta vokiečių vyriausybės dar anksčiau, negu prasidėjo pasikalbėjimai su anglais, prancūzais ir lenkais, bet į ją mes nebuvome kreipę dėmesio. Dabar matydami, kad iš mūsų derybų su trimis sąjungininkais nieko neišeina ir išeiti negali, atnaujinome pasitarimus su vokiečių vyriausybe, kuri pasirodė mums labai palanki ir nuolaidi ir sutiko patenkinti visus mūsų pageidavimus. Nors pasiekėme susitarimo ir sudarėme su vokiečių vyriausybe nepuolimo sutartį, bet gerai supratome, kad vokiečiais negalima pasitikėti, todėl atsargos dėliai turėjome imtis kitų dar priemonių savo saugumui sustiprinti. Bendrų sienų tuomet su Vokietija neturėjome. Vadinasi, norėdama mus pulti, ji pasirinktų kelią per Lietuvą. Nuoširdžiai norėjome bendradarbiauti su Lietuvos vyriausybe, sustiprinti jūsų krašto pajėgumą.

Mes visuomet turėdavom geriausių norų Lietuvos atžvilgiu, visuomet tarptautinėje plotmėje rėmėm jos reikalus, visur ir visais atvejais palaikėme ją, kaip tikri ir nuoširdūs draugai. Savo draugiškumą įrodėme grąžindami jums Vilnių, seną Lietuvos sostinę,— kalbėjo Molotovas.— Kaipo viena iš priemonių buvo mūsų patarimas Lietuvos vyriausybei sudaryti glaudžią sąjungą su Pabaltijo valstybėmis, kad tuo būdu ji sustiprintų savo atsparumą galimai iš vokiečių pusės agresijai. Mes panaudojome savo įtaką, kad Latvijos ir Estijos vyriausybės tokiai sąjungai nesipriešintų. Bet mums teko greitai apsivilti. Nors Smetona nekvailas žmogus, bet prietarų samanomis apžėlęs, nesiorientavo susidėjusioje padėtyje, nesušvelnino savo režimo. Jis nesuprato net tokio prasto dalyko, kad negalima su mumis palaikyti draugiškumo ir tuo pačiu metu persekioti viską, kas atsiduoda rusų kultūra, persekioti visus tuos, kurie rodė mums nors mažiausio palankumo. Dar blogiau, mums teko greitai įsitikinti, kad sudarytas mūsų iniciatyva Pabaltijo valstybių blokas krypsta į vokiečių pusę. Iš gerai informuotų šaltinių patyrėme, kad Pabaltijo

valstybių delegatai, suvažiavę į Rygą, turėjo pasitarimus, kurių metu buvo nutarta griežtai laikytis prieš mus, kovoti su mūsų tuose kraštuose įtaka ir ieškoti glaudesnio bendradarbiavimo su vokiečiais. Jūsų atstovas Berlyne, Smetonos pavedamas, pradėjo derybas su vokiečių vyriausybe dėl susitarimo, nukreipto prieš mus.

Vokiečiai parodė čia mums tikrą savo veidą,— sakė Molotovas,— palankiai priėmę Lietuvos vyriausybės pasiūlymą. Tik panorėjo, kad jūsų vyriausybė aiškiai tuo atveju apsispręstų, kaipo vokiečių sąjungininkė. Todėl pareikalavo, kad lietuvių kariuomenė tuojau pultų lenkus ir užimtų Vilnių. Nenuslėpsiu nuo tamstos, kad tuo faktu mes buvome netikėtai užklupti ir labai susirūpinę. Jeigu Lietuva būtų paklausiusi vokiečių vyriausybės reikalavimų ir tuo pačiu pasisakiusi vokiečių sąjungininke, ji būtų tapusi toli į rytus iškištu vokiečių placdarmu, išeigos punktu karo atveju su mumis. O imtis prieš ją kurių nors priemonių nebūtume galėję, nerizikuodami karu su vokiečiais, ko mes nenorėjome ir nenorime. Lengviau atsidusome tik sužinoję, kad Lietuvos Vyriausybė neišdrįso paklausyti vokiečių, atsisakė ginkluota ranka užimti Vilnių ir tuo pačiu neteko vokiečių pasitikėjimo. Šio mums pavojingo fakto akivaizdoje turėjome griežtai pakeisti savo nusistatymą tiek vokiečių, tiek Pabaltijo valstybių atžvilgiu ir imtis žygių, kurių nei norėjome, nei buvome numatę. Mus privertė taip elgtis saugumo sumetimai. Neturėjome teisės leisti, kad panaši situacija galėtų vėl pasikartoti. Turėjome dabar daugeliu klausimų nusileisti vokiečiams už jų pasižadėjimą nesikėsinti įtraukti Pabaltijo valstybes į savo įtakos orbitą ir nesikišti į jų vidaus reikalus. Dar daugiau — jie sutiko su tuo, kad Pabaltijo valstybės, vadinasi, Lietuva, Latvija ir Estija, yra išimtinai mūsų įtakos zona ir toje zonoje galime elgtis, kaip mes rasime reikalinga.

Šie nauji susitarimai visgi neišsklaidė mūsų nepasitikėjimo vokiečiais ir todėl turėjome sustiprinti šiose valstybėse savo ginkluotas pajėgas,— kalbėjo Molotovas.— Suprantu, kad šis mūsų žygis atrodo jums nemalonus, bet tikėkit man, kad jis daugiau naudingas jums negu mums: mes jus apsaugojam nuo pavojaus iš vokiečių pusės, nuo jų pastangų įvelti jūsų mažutę valstybę į pasaulinį karą, kuris vis plačiau ima liepsnoti. Tiesa, buvome priversti likviduoti Pabaltijo valstybių sąjungą, bet ne todėl, kad ji buvo nukrypusi netinkama linkme. Ji šiandien jau nereikalinga,— Pabaltijo valstybių savistovumą mes pasiėmėm apsaugoti...

Klausydamas aš negalėjau nusivokti, kokį tikslą turi Molotovas, visa tai dėstydamas. Ar panorėjo paskaityti man Lietuvos

ir kitų Pabaltijo valstybių apkaltinimo aktą, ar šiuo savo pasisakymu apdumti akis ir nukreipti dėmesį nuo klausimų, kurie galėjo būti jam nemalonūs?

Ir tikrai, buvau ištrenktas iš vagos ir negalėjau ant greitųjų susigriebti, kokiu būdu nukreipti pasikalbėjimą į man rūpimus klausimus, dėl kurių čion atvykau.

— Nesame atsakingi nei už vidaus, nei už užsienio Smetonos politiką, kuria beveik visi Lietuvos gyventojai nebuvo patenkinti,— pradėjau dabar aš kalbėti.— Tik aš asmeniškai imu bijoti, kad greitu laiku mūsų liaudis ims gailėtis tų laikų, kada Smetona valdė kraštą, jei dalykai Lietuvoje ir toliau riedės ta pačia linkme, kaip iki šiol...

— Mes žinome, kad tamsta esi populiarus liaudyje,— nutraukė mano pareiškimą Molotovas.— Turite stengtis, kad liaudis ir toliau jumis pasitikėtų...

— Taip, iš dalies buvau populiarus, galėčiau tamstai pasakyti. Bet iš to populiarumo maža kas beliko, ir bijau, kad greitu laiku nieko nebeliks. Šiandien yra griaunama Lietuvos liaudies gerovė, griaunama santvarka, tiek ūkinė, tiek teisinė, į kurią gyventojai įprato ir kurią labai brangina. To griovimo mes sustabdyti negalim, neturim nei jėgų, nei priemonių, o visa atsakomybė liaudies akyse krinta ant mūsų. Liaudis tiki dar Maskvos pareiškimu, kad niekas nesikėsins kištis į Lietuvos vidaus reikalus, ir nežino, kad Vyriausybė šiandien yra bejėgė...

— Kas jums kliudo kovoti su tais, kurie griovimu nusikalsta? — vėl įsikišo Molotovas.— Bauskite juos.

— Turėtume tada bausti jūsų pareigūnus iš atstovybės, kurie be atodairos varo griovimo propagandą ir kelia krašte didžiausią nerimą, ypač ūkininkų tarpe. Turėtume bausti jūsų karininkus, kurie savo tiesioginiais reikalavimais ir grasinimais demoralizuoja mūsų įstaigas ir jose dirbančius pareigūnus...

— Mes tokio potvarkio nedavėm,— susiraukė Molotovas.— Nesinori tikėti, kad mūsų pareigūnai ar karininkai galėtų savavaliauti.

Supratau, kad išsireiškiau per griežtai ir ta linkme kalbėdamas nieko gero nepasieksiu, ir mano audiencija gali pasibaigti, galo nepasiekus.

— Todėl ir prašiau mane priimti, kad išaiškinčiau dabartinę padėtį. Aš nė vienos valandėlės neabejojau gerais SSSR vyriausybės norais. Juk suprantu, kad ne tik mūsų, bet ir jūsų reikalas, kad Lietuvos ūkio našumas nesumažėtų, atbulai, kad jis dar padidėtų ir kad Lietuva ir toliau galėtų atlikti be didesnių sunkumų savo pareigas jūsų įgulų maitinimo atžvilgiu,— ėmiau aiškintis.— Lietuvos gyventojų gerovė yra pasiekus aukšto lygio, ūkinis

krašto gyvenimas buvo tvarkomas taip, kad būtų pašalinti tarpininkai tarp gamintojo ir vartotojo. Tuo buvo pasiekta aukštesnis atlyginimas gamintojui už jo darbą ir žymiai pigesnės kainos tų gaminių vartotojui, nes atkrito tarpininkų uždarbis. Eksportas buvo visuomet aktyvus ir žymiai viršijo importą. Visa tai davė galimybę išlaikyti tinkamoje aukštumoje Lietuvos valiutą, kuri per visą laiką ne tik nenukrito, bet nebuvo netgi pasvirusi...

Prieš mano išvažiavimą į Maskvą E. Galvanauskas buvo mane gerai supažindinęs su Lietuvos ūkine ir finansine padėtimi ir aprūpinęs visais reikalingais duomenimis apie mūsų ūkio našumą, apie mūsų eksportą ir importą, apie ūkinę struktūrą, „Lietūkio", „Pienocentro" ir „Maisto" organizacijas.

Naudodamasis ta medžiaga, nes ją buvau čion atsinešęs su savim, dėsčiau visa tai Molotovui, kiek išgalėdamas nuodugniau.

Molotovas, matyti, susidomėjo ir klausėsi atidžiai.

— Mums jau buvo pranešta, kad jūsų ūkinės organizacijos veikia laikrodžio tikslumu, be sutrikimų (bez otkaza). Mums tai buvo beveik netikėta,— pastebi Molotovas.— Mūsų kariškoji vadovybė tiesiog sužavėta jūsų ūkinių organizacijų veiklos tikslumu.

Jis negalįs abejoti oficialiais daviniais, bet jį tiesiog stebina Lietuvos ūkio našumas,— kalbėjo toliau Molotovas.— Ji pagamina ir eksportuoja daugiau negu didelė ir turtinga Ukraina. Ne jų išskaičiavimas griauti tokią tobulą ūkinę organizaciją. Atbulai, jie gyvai suinteresuoti josios palaikymu tinkamoje aukštumoje. Kištis į Lietuvos vidaus reikalus ir tuo kišimusi kenkti ūkinei krašto santvarkai jų pareigūnai nėra gavę nurodymų. Todėl Molotovas manąs, kad visi nesusipratimai kyla ten ne iš blogos valios, bet iš skirtingų ūkinių ir socialinių santvarkų Lietuvoje ir Tarybinių Respublikų Sąjungoje. Žmonės, visai to nesiekdami ir nenorėdami, nesusitaria ir kits kito negali suprasti dėl kylančių iš čia skirtingų psichologinių nusiteikimų. Dabartinė Lietuvos Vyriausybė, kurios palankiu nuoširdumu Tarybinės Sąjungos atžvilgiu jis neabejojąs, turėtų pasistengti savo krašto žmones paruošti prie naujų sąlygų prisitaikyti...

— Mes tikim ir su mumis visa mūsų tauta tiki, kad dabartinė padėtis Lietuvoje yra tik laikino pobūdžio ir neužsitęs per ilgai,— atsakiau į Molotovo išvedžiojimus.— Norėčiau manyti, kad jums būtų tikslingiau pamėginti priversti savo įgulų vadus Lietuvoje labiau derintis su mūsų santvarka, su mūsų sąlygomis ir liaudies nusiteikimu bei tautos psichologija.

Molotovas kurį laiką nieko man neatsakė. Nuleidęs galvą braižė kažką ant lapo, kuris gulėjo po jo ranka.

— Tamsta, ponas ministeri, provokuoji mano atvirumą,— pakėlęs galvą ir pažvelgęs į mane, prabilo Molotovas.— Verčiate mane pasakyti, ko visai dabar nenorėjau sakyti. Taigi kalbėsime visai atvirai, be sentimentalumų, kurių jau visai užtenka. Turite pagaliau realiai pažvelgti tikrenybei į akis ir suprasti, kad atskiros mažos valstybės turės ateityje visos išnykti. Jūsų Lietuva, kaip ir kitos Pabaltijo valstybės, neišskiriant ir Suomijos, turės įsijungti į garbingą tarybinių respublikų šeimą. Turėtumėt todėl jau dabar paruošti Lietuvos liaudį tarybinei santvarkai, kuri ateityje bus visur, visoje Europoje įgyvendinta, vienur anksčiau, kaip Pabaltijo valstybėse, kitur vėliau.

Nors buvau L. Natkevičiaus iš anksto įspėtas, kad galėsiu panašius dalykus išgirsti, bet atviras Molotovo pasisakymas mane visai parbloškė. Gerklė išdžiūvo, burna apsismogojo, ir kurį laiką visai buvau žado netekęs.

Matyti, mano nuotaiką pastebėjo ir Molotovas. Jis paskambino ir liepė atnešti mums arbatos.

— Kai tik šie dalykai paaiškės, mūsų liaudyje kils didžiausias sumišimas, gal net ginkluotas pasipriešinimas,— ėmiau kalbėti, patsai nenusivokdamas, ką kalbu.— Vokiečių vyriausybė, be abejo, tuo pasinaudos, nes ji nepakęs, kad tarybinė santvarka įsigalėtų Vokietijos pasienyje.

— Vokiečiai prarijo Pabaltijo kraštų okupaciją nepaspringę, turės suvirškinti ir jų inkorporaciją,— atsikirto Molotovas.— Per daug jie turi dabar sunkumų Vakaruose, kad dar panorėtų karo su galingąja Tarybinių Respublikų Sąjunga. Vėlgi nenuslėpsiu nuo tamstos, kad šiais reikalais jau esame su jais susitarę. Apie tai jau draugas Stalinas yra pasakęs ir jūsų buvusiam ministeriui pirmininkui, ir užsienio reikalų ministeriui, kai jie buvo pas mus apsilankę dėl kilusių nesusipratimų su mūsų įgulų kareiviais.

— Jūs patys, p. komisare, esate pasakę, kad dabartine vokiečių vyriausybe neįmanoma pasitikėti, todėl negalite atspėti, kaip jie šiuo atveju pasielgtų. Iš savo pusės galiu tik įspėti jus, kad mūsų liaudis, kai paaiškės jūsų siekimai, ims žiūrėti į vokiečius kaip į galimus sąjungininkus, kurie padės jiems išsilaisvinti iš jūsų prievartos. Lietuvos ūkininkai jau dabar, dar nežinodami, ką jiems likimas neša, nerimsta, bijodami ūkinės santvarkos pakitėjimo. Jie jau dabar yra įbauginti jūsų pareigūnų ir šalininkų agitacijos, baidosi kolektyvinės sistemos. Jie amžiais yra pripratę laikyti žemę savo asmeniška nuosavybe, brangina ją, kaip ir savo savarankumą. Kolektyvinio žemės valdymo sąvoka jiems yra svetima...

— Mes ir nemanom primesti (naviazat) kolektyvinės ūkių valdymo sistemos,— pastebėjo Molotovas.— Mes visai nelaikome,

kad ši sistema yra geriausias žemės reformos būdas, bet Rusija yra dar labai neturtingas ir skurdus kraštas, kad galėtume leisti sau (pozvolit sebe) kitą žemės reformos būdą.

— Mūsų liaudis pasirodė, kaip dabar matau, akylesnė už mus, ir jūsų viešais pažadais nepatikėjo ir netikėdama nerimo, nors stengėmės ją raminti,— tęsiau savo giesmę, negalvodamas, kad ji reikalui, kurį noriu apginti, ne tik nenaudinga, bet dargi greičiausia ir žalinga.— Mane ir žemės ūkio ministerį yra aplankiusios ištisos ūkininkų delegacijų eilės. Jos visos reikalavo iš mūsų ginti ne tik vidaus santvarką, bet ir krašto nepriklausomybę ir savarankumą. Kada liaudis sužinos Tarybinės vyriausybės tikslus, kils didžiausias nusiminimas ir suirutė, kuri sugriaus pagrindinius krašto pamatus, sunaikins šiandien dar pastovią gerovę ir net jos pagrindus, anuliuojant visas mūsų ūkiui naudingas sutartis su užsieniais. Liaudis, be abejo, ims žiūrėti į jūsų įgulas kaip į okupantų kariuomenę ir ginsis visais įmanomais būdais. Argi visa tai būtų naudinga Tarybinių Respublikų Sąjungai tokiu nepastoviu laiku?.. Kad viso šito galima būtų išvengti, siūlome sudaryti su mumis naujais pamatais draugiškumo sutartį. Tai sustiprintų ir mūsų padėtį, ir Tarybinės Sąjungos autoritetą Lietuvos liaudies akyse. Mes sutiktume ta sutartimi net apriboti mūsų teises užsienio politikos klausimuose, įsipareigoti visuomet atsižvelgti į Tarybinės Sąjungos šioje srityje patarimus ir reikalus.

— Nepasakysiu, kad jūsų pasiūlymas nėra svarstytinas. Kitu metu jis būtų buvęs mums labai priimtinas, bet šiandien aplinkybės tiek pasikeitė, jog nei Tarybų Respublikų Sąjungai, nei Pabaltijo valstybėms tokia linkmė gal nebūtų naudinga. Esame tvirtai įsitikinę, ir šiandien labiau negu kitu metu, kad genialusis draugas Leninas neklydo, tvirtindamas, jog Antrasis pasaulinis karas padės mums įsigalėti visoje Europoje, kaip Pirmasis padėjo įsigalėti Rusijoje. Mes šiandien remiam Vokietiją, bet tik tiek, kad ji neužtrokštų anksčiau, negu kare nuskurdintos kovojančių valstybių minios nusivils ir sukils prieš savo valdovus. Tuomet vokiečių buržuazija tuojau susitaikins su savo priešais — aljantų buržuazija, kad bendromis jėgomis sutriuškintų sukilusį proletariatą. Bet tada ateisim mes jiems į pagalbą, ateisime su šviežiomis jėgomis, gerai pasiruošę, ir Vakarų Europos plotuose, manau, kažkur netoli Reino, įvyks paskutinis tarp proletariato ir sudūlėjusios buržuazijos mūšis, kuris ant visados nulems Europos likimą. Tikimės, kad tą mūšį laimėsim mes, bet ne buržuazija. Štai kodėl šiandien negalim rimtai svarstyti jūsų pasiūlymo. Negali gi toli užnugaryje pasilikti maža salelė su santvarka, kuri turės išnykti visoje Europoje.

— Tamsta nemanai, p. komisare, kad Vakarų Europai, kovojančiai su vokiečių užmačiomis, gali ateiti į pagalbą Jungtinės Amerikos Valstybės su savo neribota medžiagine ir technine galia. Toji valstybė, kaip žinom, jau vieną kartą yra išgelbėjusi Vakarų Europą su jos santvarka. Nemanau, kad įvykiai negali pasikartoti...

— Visai teisingai tamsta, p. ministeri, pastebėjai,— pabrėžė Molotovas.— Gerai žinome, kad Jungtinės Amerikos Valstybės nori įsijungti į šį karą ir visais būdais tą įsijungimą provokuoja. Nesitikim, kad mums pasiseks įkalbėti mūsų tariamus draugus nepasiduoti tai provokacijai, bet mūsų tai nebaugina. Mes geriau pažįstame tą kraštą negu tie, kurie jį valdo. Tamsta buvai apsilankęs Jungtinėse Valstybėse?

— Neteko,— prisipažinau,— bet skaityti apie šią valstybę esu daug skaitęs...

— Vadinasi, neturite supratimo, kas yra toji palaida bala, kuri vadinasi Jungtinės Šiaurės Amerikos Valstybės. Amerikos žurnalistai ir iš dalies rašytojai gudrūs (mastera) mulkinti gražiais žodžiais kitus ir save, kada kalba apie savo kraštą. Bet jais tikėti netenka. Nors ten kalbama apie humanizmą, laisvę, lygybę, demokratizmą, bet visa tai šlykščiausias veidmainiavimas, taip charakteringas anglosaksų žmonėms. Ten kiekvienam žingsnyje bažnyčia, bet neatsižvelgiant į tai, nėra kito materialistiškesnio pasaulio, kuriame vertinamas tik pinigas, pinigas ir pinigas... Ten kiekvienas pareigūnas, nuo paprasto policininko iki jų prezidento, yra visuomet pasiryžęs apsirikti ir suklysti, jei tik tasai paklydimas padidina jo einamąją sąskaitą banke. Mes — ne stačiokiški vokiečiai, pasitikį vien kumščiu. Mes rasim būdus padėti Jungtinių Valstybių politikos vairuotojams paklysti, kai tas jų paklydimas bus mums naudingas. Todėl jų įsijungimas į karą mūsų visai nebaugina. Visi, kurie deda į juos viltis, turės skaudžiai nusivilti...

— Praeities įvykių esame pamokyti, kad pasitikėti galime tik patys savimi, ir to pasitikėjimo mūsų tauta dar neprarado,— atsakiau į Molotovo prikišamai pabrėžtus paskutinius jo kalbos žodžius.— Lietuvos liaudis, Pirmajam pasauliniam karui pasibaigus, sunkiausiais metais pati viena sugebėjo atsispirti Lenkijos pastangoms okupuoti ir inkorporuoti Lietuvą. Tuomet Lenkiją josios pastangose palaikė visi Vakarų Europos sąjungininkai, prancūzai, anglai, belgai... Nors iš niekur mūsų liaudis negalėjo laukti nei paramos, nei pritarimo, narsiai ji stojo į kovą ir laimėjo laisvę. Ir dabar jos lengvai neatsižadės...

— Tamsta, p. ministeri, neturi užmiršti, kad Tarybinių Respublikų Sąjunga neša tautoms ne vergiją, bet tikrą laisvę, ir to-

dėl jūsų liaudžiai negresia pavojus tos laisvės netekti. Ji bus atsiklausta tokia forma, kokia yra priimta tarybinėse respublikose, ar ji nori įsijungti į tarybinių respublikų šeimą.

Jutau, kad mūsų pasikalbėjimas darosi vis labiau įtemptas. Matyti, mano žodžiai ir prieštaravimai erzino Molotovą tiek, jog švelnus tonas ėmė nykti iš jo balso. Bet tiek buvau paveiktas to, ką buvau išgirdęs, jog jau negalėjau susilaikyti. Todėl atsakiau, kad visa Lietuvos tauta seniai yra apsisprendusi būti nepriklausoma ir gyventi savitą gyvenimą. Aš neabejojau, kuris bus atsakymas į klausimą, jei tik nebus pavartota prievarta.

— Žodis „prievarta" išimtas iš mūsų žodyno,— gana griežtu balsu pasiskubino atsikirsti Molotovas.— Prievartos nenaudosime, bet mokėsime jūsų liaudį įtikinti, kad josios labas to įjungimo reikalauja, nes tik tokiu būdu ji galės visos Tarybinės Sąjungos prieglobstyje gyventi ramų gyvenimą, nebijodama pavojaus, kad bus įtraukta į karo skerdynes.

Pareiškiau abejojimą, ar atsirastų pasaulyje tauta, kuri duotųsi save įtikinti, kad jai naudinga atsižadėti savo nepriklausomybės dėl ramaus gyvenimo svetimoje prieglobstyje. Lietuvių tauta, kuri daug savo sūnų paaukojo dėl laisvės, juo mažiau duosis tokiais sumetimais įtikinama.

— Pamatysi tamsta, kad nepraslinks nė keturių mėnesių, kai liaudis visose Pabaltijo valstybėse pasisakys už įsijungimą, kuris įvyks be jokių sukrėtimų, nors jais tamsta mane baugini,— patikrino mane Molotovas.— Baigdamas mūsų pasikalbėjimą, norėčiau tamstai dar kartą ramiai pažiūrėti tikrenybei į akis ir turėti omenyje mūsų realios politikos visai žmonijai svarbius uždavinius... Lietuva negali pasilikti išimtinėje padėtyje. Jos ateitis priklausys nuo visos Europos likimo, ir aš tai turiu suprasti,— aiškino toliau Molotovas.— Protingiausiai pasielgtume, jei be svyravimo pasiduotume komunistinės partijos vadovavimui, kuri yra griežtai nusistačiusi įvykdyti visos Europos suvienijimą ir naujos santvarkos įgyvendinimą. Lietuva, kaip ir kiti Pabaltijo kraštai, galės ramiai gyventi, dar ramiau negu iki šiol ir netrukdomai vystyti savo tautinę kultūrą, tik suteikdama jai socialistinį turinį.

Jis, Molotovas, ir Tarybinių Respublikų Sąjungos centrinė vyriausybė tikisi, kad dabartinės Lietuvos Vyriausybės nariai, turėdami galvoje savo krašto gerovę, pasiliks ir toliau bendradarbiauti su Tarybinės Sąjungos vyriausybe,— nors tam, kad įsijungimas į tarybinių respublikų šeimą įvyktų be didesnių ekscesų iš neatsakingai, blogai besiorientuojančių asmenų pusės. Dabartinės Vyriausybės nariai juk nepanorės, kad ateityje Lietuvos liaudis laikytų juos savo priešais...

Paskutinius savo išvedžiojimus Molotovas jau kalbėjo stovėdamas, duodamas tuo suprasti, kad jau viskas pasakyta, kas turėjo būti pasakyta.

Aš irgi atsikėliau ir stovėdamas atsakiau, kad komisaro žodžiai manęs neįtikino. Kaip pasielgs mano kolegos Vyriausybėje, aš nežinau. Aš asmeniškai manau, jog neturiu teisės pasilikti ilgiau Lietuvos Vyriausybės priešakyje, nes suklydau pasitikėdamas Tarybinės vyriausybės pažadais, kad jos ginkluotos jėgos atėjo į Lietuvą tik apsaugoti josios neutraliteto, bet ne tam, kad kištųsi į vidaus gyvenimą. Suklydau, pasitikėdamas ir todėl turiu padaryti iš to tinkamą išvadą. Be to, nenoriu dalyvauti Lietuvos nepriklausomybės pakasynose...

— Tokis tamstos žygis mums šiuo metu būtų labai nemalonus, ir aš tikiuosi, kad gerai pagalvosite, kol apsispręsite,— atsakė man Molotovas, išeidamas į kambario vidurį.

Atsisveikinome šaltai, be to draugiškumo jausmo, su kuriuo mane Molotovas buvo sutikęs. Išeidamas žvilgteriau į laikrodį. Be 23 min. buvo trys valandos.

Gretimam kambaryje suradau L. Natkevičių. Jis kalbėjosi su kažkokiu valdininku ir laukė manęs. To valdininko išlydėti iki automobilio, nuvažiavome į mūsų atstovybę. Pakelyje tylėjome, nes L. Natkevičius man davė suprasti, kad jis ne visai pasitiki savo šoferiu.

Sugrįžęs į atstovybę, ėmiau smulkiai atpasakoti savo pasikalbėjimą su Molotovu. Mano pasakojimą suglaustai užrašinėjo patsai Natkevičius,— sudaryti „Pro memorijai".

Ponia Natkevičienė klausydamosi ėmė taip gailiai verkti, jog turėjome nutraukti darbą ir raminti ją kaip įmanydami.

Nuėjau gulti tik išaušus. Jaučiausi lyg sunkiausią ligą išgyvenęs: tiek staigiai užklupo mane nelaimė, kuria tikėti vis dar nesinorėjo. Eidamas pas Molotovą, vis dar tikėjausi, kad pesimistiški L. Natkevičiaus spėliojimai yra perdėti ir dabar paaiškės, kad jie neturi pamato...

Eidamas gulti į paskirtą man kambarį, vos galėjau kojas pavilkti.

Rytojaus rytą, apie dešimtą valandą, mane pažadino L. Natkevičius, pranešdamas, kad iš Užsienio reikalų komisariato man skambina. Užsimetęs apsiaustą, nuėjau į L. Natkevičiaus darbo kambarį. Skambino Dekanozovas, pareikšdamas, kad jis turįs su manim pasimatyti. Be to, norėtų man parodyti Visasąjunginę žemės parodą. Norėjau atsisakyti, nes buvau nusistatęs tą dieną grįžti namo, bet L. Natkevičiaus patariamas sutikau, tik prašiau, kad atvyktų ne anksčiau vienuoliktos.

Vos spėjau apsirengti ir šiek tiek papusryčiauti, kai Dekanozovas jau atvažiavo. Su juo atvyko ir kitas asmuo, kurį jis atrekomendavo kaip savo padėjėją. Jo pavardė buvo Vasiljevas.

Išvykome į parodą, kuri manęs visai nedomino. Važiavau tik iš mandagumo. Mane lydėjo L. Natkevičius ir Bagdonas, mūsų atstovybės sekretorius. Važiavau atstovybės automobiliu, o Dekanozovas su Vasiljevu atskirai, savame.

Apėjome visą parodą, kuri mane mažai domino, nes gerai žinojau, kaip Tarybinėje Sąjungoje ruošiamos parodos ir kokiu tikslu. Prajuokino mane tik, kai pamačiau Kauno įmonės „Kotton" moteriškas kojines, išstatytas parodoje kaipo gudų respublikos dirbinius.

Pabaigoje Dekanozovas pareiškė, kad nori man parodyti dar „Maskvos jūras", kurias Natkevičius ir Bagdonas, be abejo, yra ne kartą matę, todėl jiems tai ir nebus įdomu.

Supratome, kad Dekanozovas norėtų su manim vienu pasikalbėti. L. Natkevičius ir Bagdonas nuvyko namo, o aš atsisėdau į Dekanozovo automobilį ir nuvykome „Maskvos jūromis" gėrėtis. Su mumis buvo ir Vasiljevas.

Uoste Dekanozovas kažkur išnyko. Uosto įrengimus, paskui šliūzus man rodė ir aiškino Vasiljevas. Jis buvo labai mandagus, kalbėjo aiškindamas tyliai, vienodai, balso nekeisdamas. Aiškindamas vis pažvelgdavo man į akis, lyg klausdamas, ar supratau.

Apžiūrėję šliūzų įrengimus, grįžome į uostą. Atsirado ir Dekanozovas.

— Aš jums šiandien sukliudžiau papusryčiauti. Taigi užeisim čion ir truputį užkąsim,— jis pasiūlė.— Prisipažinsiu, kad ir aš esu alkanas. O kaip tu? — kreipėsi į Vasiljevą.

— Ir man užkąsti būtų ne pro šalį,— nusišypsojo tasai.

Nuėjome ne į bufetą, bet į atskirą kambariuką, kuriame jau buvo gausiai paruošta įvairių skanių užkandžių. Net kelios bonkutės gėralų.

Susėdome užkandžiauti. Į pasiūlymą išgerti atsakiau, kad gydytojai man uždraudė alkoholinius gėrimus.

— Jei paisyti gydytojų, tai gyventi neverta,— pastebėjo Dekanozovas, bet gerti manęs nevertė. O aš buvau pamanęs, kad nori mane nugirdyti ir kažką iškvosti.

Užkandžiavome beveik tylėdami. Matyt, mano palydovai tikrai buvo gerokai išalkę, nes valgė su dideliu pasigėrėjimu, gausiai užgerdami.

Gerai pasotinęs alkį, Dekanozovas atsilošė į kėdės nugarą.

— Draugas Molotovas jumis labai nepatenkintas,— prabilo į mane.— Aš gavau barti.

— Tamsta manai, kad aš esu draugu Molotovu patenkintas? — atsakiau.— Žinai tamsta, ką man jis pareiškė?

— Žinau,— atsakė Dekanozovas.— Aš jau žinojau, kai jūs rengėtės į Maskvą, ką turėsite čia išgirsti.

— O tamsta, Dekanozovai, prisimeni, ką esi man kalbėjęs, kai reikėjo mane sugundyti dalyvauti Vyriausybėje?

— Tada buvo viena politinė situacija, dabar kita,— aiškinosi.— Politinės sąlygos visai pasikeitė.

— Už savo žodžius kiekvienas yra atsakingas, net ir politikas,— atsakiau jam.— Kas mane šiandien gali užtikrinti, kad sąlygos kaltos, o ne tamsta, sąmoningai man netiesą sakydamas.

Mačiau, kad Dekanozovas paraudo, smarkiai užsigavęs. Tai pastebėjo ir Vasiljevas ir tuojau įsikišo į mūsų pokalbį, stengdamasis sušvelninti padėtį.

— Draugas Dekanozovas yra gruzinas, o visi gruzinai yra atviro būdo ir nuoširdūs žmonės, kaip ir draugas Stalinas. Gruzinai nemoka veidmainiauti ir todėl kai kada būna šiurkštoki,— kalbėjo Vasiljevas.— Matai tamsta, draugas Dekanozovas, kaip ir visa mūsų Sąjungos administratyvinė galvelė (golovka), yra iš tikrųjų tik vykdomasis komunistų partijos organas. Komunistų partija valdo Sąjungą, ji viena daro nutarimus, kuriuos visi turime vykdyti. Nei aš, nei draugas Dekanozovas nepriklauso tiems, kurie nutarimus daro. Mes visi tik partijos nutarimų akli vykdytojai, todėl negalim būti kaltinami už partijos tikslų ir taktikos pakitėjimą. Draugas Dekanozovas buvo tuomet su jumis atviras ir nuoširdus,- kaip ir dabar esame nuoširdūs...

— Vadinasi, šiandien jūsų partija yra nusistačiusi pilnai įgyvendinti sumanymą atkurti „vieningąją ir nedalomąją" Rusiją (edinuju i nedelimuju Rossiju) senos caristinės imperijos ribose. Ką gi, matyti, su valgiu apetitas atsirado...

— Nekalbėk tamsta taip ir nemanyk taip,— sušuko net iš vietos pašokęs Dekanozovas.— Ne „vieningoji ir nedalomoji" mums rūpi, tik visa žmonija, viso pasaulio proletariatas. Turim viską suburti po viena raudonąja vėliava,— ir subursime! Šis Antrasis pasaulinis karas atiduos į mūsų rankas visą Europą, kaip nunokusį vaisių. Trečiasis karas, kurio neišvengsime, suteiks mums laimėjimą visame pasaulyje.

— Tai dar klausimas — suabejojau.— Patsai draugas Molotovas man pritarė, kad Jungtinės Amerikos Valstybės mano būtinai įsikišti į šį karą. Kieno pusėje — aišku. Abejoju, kad, karą laimėjusios, panorėtų leisti jums įgyvendinti komunistinę santvarką visoje Europoje...

— Šioji valstybė dėl Europos su mumis nekariaus, galiu jus užtikrinti,— tikino Dekanozovas.— Juo mažiau panorės kariauti

dėl Pabaltijo valstybėlių, kurios jų akyse jokios vertės nesudaro. Ką, gal turite naftos versmes, aukso kasyklas? Ar gal jų kapitalai įdėti į jūsų pramonę? Ar gal sudarote jų prekėms didelę rinką?..

— Aš tamstai atvirai paaiškinsiu,— pradėjo saldžiu balsu Vasiljevas.— Mūsų vadai labai atsargūs politikai. Mūsų partija visuomet stengiasi rimtai išnagrinėti kiekvieną klausimą, kurį gyvenimas, aplinkybės iškelia aikštėn, ir tik tada daro atitinkamus sprendimus. Mes pripratę gerai pažinti kiekvieną kraštą, to krašto žmones, jų būdą, papročius ir nuotaikas, jei numatome, kad toje ar kitoje plotmėje teks su jais turėti reikalų. Galiu tamstai pasakyti, kad Tarybinė Sąjunga turi tik du rimtu priešu, su kuriais šiandien tenka skaitytis: tai Vokietija ir Japonija. Bet Vokietija bus nugalėta ir sužlugdyta be mūsų, o Japonija įklimpusi. Kas liečia Jungtines Amerikos Valstybes, kuriomis jūs asmeniškai, visi Pabaltijo valstybių diplomatai,— mes tai gerai žinome,— ir tų kraštų gyventojai labai pasitiki ir veltui pasitiki,— tai jos nesudaro mums mažiausio rūpesčio. Tiesa, šiandien šioji valstybė atrodo milžinu. Tik visas reikalas tas, kad šis milžinas nepagydomai sergąs. Tamsta gal nežinai, kad Jungtinių Amerikos Valstybių gyventojas, vis tiek, kas jis bebūtų — paprastas darbininkas ar politikos vadovas — nieku nesidomi, nieku nesirūpina, vien tik pinigu. Ten niekas nieko negerbia, nevertina: nei talento, nei mokslo, nei meno, vien tik dolerį. Doleris yra jų dievas, dėl kurio ten kiekvienas pasiryžęs parduoti ne tik savo krašto reikalus, bet savo draugų, tėvų ir net vaikų gerovę ir garbę... Bet ką sakau, ten niekas apie garbę net supratimo neturi, nes ten vienintelis garbės šaltinis — tai tas pats doleris. Jungtinių Amerikos Valstybių gyventojai mėgsta kalbėti apie demokratiją, lygybę, laisvę ir net didžiuojasi tuo kitų akyse. Bet niekas, išskyrus mus, nežino, kad šioji valstybė yra šlykščiausio nacizmo ir nelygybės kraštas. Anglosaksų kilmės gyventojai ten tikrai įsitikinę, kad tik jie yra pilnaverčiai žmonės, turį teisę valdyti visus ir visiems viešpatauti, o kiti — tai tik juodo darbo gyvuliai. Germanų kilmės gyventojai, kurių ten labai daug, su didžiausia panieka žiūri į tuos, kurie nėra jų kilmės, kaip ir tinka vokiečiams, bet ir su didžiausia neapykanta į anglosaksus, kad jie nenori jų pripažinti sau lygiais... Vienu žodžiu, visi gyventojai yra susiskaldę į tautines kilmės atžvilgiu grupes, ir kiekviena grupė nekenčia kurios nors kitos, kurią nors kitą niekina...

— Niekur nėra pasaulyje tokio aštraus pasiskirstymo į luomus,— išvedžiojo Vasiljevas,— tokio aklo atsiribojimo vieno luo-

mo nuo kito ir dar labiau nuo visų gyventojų masių, kaip Jungtinėse Valstybėse. Suprantama, luominis pasiskirstymas ten irgi paremtas doleriu. Kurie turi susikrovę milijonus, nenori nieko bendro turėti su visais, kurie tų milijonų dar neturi. Kurie turi šimtus tūkstančių dolerių, nenori nieko bendro turėti su tais, kurie tų šimtų tūkstančių neturi. Jie su didžiausia panieka žiūri į visus, mažiau už juos pasiturinčius, ir su didžiausia neapykanta į tuos, kurie turi daugiau, negu jie, ir į savo tarpą jų neįsileidžia. Bendrai — dolerio gaudymas (pagonia za dollarom), neapykanta, pavydas — tai pagrindiniai Jungtinių Valstybių visuomeninės santvarkos pamatai. Tokia valstybė nėra mums pavojinga nei kaip priešas, nei kaip draugas. Be to, mes nenorime ir niekuomet neturėsime reikalo norėti kariauti su ja. O jei ten susirastų, kurie svajotų su mumis kariauti, visuomet mokėsime sutrukdyti, kad tos svajonės neįvyktų. Kai pribręs reikalas, sugriausime tą valstybę iš vidaus, pačių josios gyventojų rankomis. Su to visagalio dolerio pagalba.

Anglai, jei ir matytų sau pavojų iš mūsų pusės, gerai supranta, kad jie su mumis kariauti negali ir niekados vieni negalės. Galėjome turėti sunkumų tik su Vokietija, bet ji bus sutrypta ir pati pateks į mūsų rankas... Prancūzija jau sužlugdyta ir kaip militarinė pajėga niekuomet neatsigaus...

— Be to, ji seniai jau mūsų,— įterpė savo pastabą Dekanozovas.— Penkios dešimtys tūkstančių liaudies mokytojų komunistų ten jau seniai veikia mūsų naudai. Naujos prancūzų kartos jau mūsų. Ten jau seniai galėjome paimti valdžią į savo rankas — ir paimsime, kai bus reikalas.

— Taigi matai tamsta, šiandien nėra pasaulyje tokių jėgų, kurios sutrukdytų mūsų partijai įsigalėti Europoje,— kalbėjo toliau Vasiljevas.— Dabar tamsta turi patsai suprasti, kodėl pakitėjo mūsų partijos tikslai Pabaltijo valstybių atžvilgiu. Jų, taigi ir Lietuvos, į Tarybinių Respublikų Sąjungą įjungimas yra vienas iš pirmųjų žingsnių tiems tikslams įgyvendinti. Mūsų partija negali toliau atidėlioti, nes antrą kartą tokių patogių sąlygų gali nepasikartoti. Mes norėtume, kad šie pirmieji žingsniai praeitų sklandžiai, be nereikalingo triukšmo. Latvija ir Estija nesukelia mums rūpesčių, bet visai kitaip yra su jūsų valstybe. Lietuva — katalikiškas kraštas, jos gyventojai, visa liaudis fanatiškai nepalankiai nusiteikę mūsų partijos atžvilgiu ir todėl čia turime laikytis didžiausio atsargumo. Draugas Molotovas žino, kad jūsų liaudis, ypač jaunoji karta, pasitiki jumis, todėl pageidautų, kad tamsta pasiliktum Vyriausybėje iki jūsų krašto įsijungimo į tarybinių respublikų šeimą. Jūsų pasitraukimas šiuo laiku būtų mums kol kas sunku liaudžiai išaiškinti...

— Arba turėtume paaiškinti jūsų išėjimą iš Vyriausybės tokiu būdu, kuris nesuteiktų jums malonumo,— pagrasino dar Dekanozovas.— Protingiausiai tamsta pasielgsi, jei įstosi į mūsų partiją...

— Mums tai būtų labai malonu, net pasistengtume nevarginti jūsų formalumais, susijusiais su partijon įstojimu,— pritarė tam ir Vasiljevas.— Bet tai jau tamstos reikalas, kaip panorėsi pasielgti. Turiu pasakyti, kad draugas Molotovas dar pavedė mums prašyti jūsų, kad tiek jo, tiek ir mūsų pasikalbėjimai su jumis pasiliktų paslaptyje ir tuo reikalu nebūtų daroma jokių pranešimų, tiek viešai, tiek ir ministerių posėdyje, kadangi pasikalbėjimai vyko bendro pasitikėjimo ženkle.

Atsakiau, kad pagalvosiu, kaip turėsiu šiuo atveju pasielgti. Neslėpsiu, kad pasielgsiu, kaip pareikalaus mano krašto nauda.

— Jūsų krašto nauda draugiškai nuteikti liaudį mūsų siekimų reikalu,— pabrėžė Dekanozovas.

Tuo pasibaigė šis mūsų pasikalbėjimas. Mane nuvežė į mūsų atstovybę. Ir šį pasikalbėjimą atpasakojau Natkevičiui ir čia pat jį užfiksavome raštu „Pro memoria".

[GRĮŽĘS IŠ MASKVOS...]

Grįžęs iš Maskvos, pirmiausia pasikviečiau ministerį E. Galvanauską, su kuriuo drauge aptarėme padėtį. Išvados buvo liūdnos. Maskvos siekimai aiškūs: inkorporuoti Lietuvą į SSSR sąstatą, panaudojant tas pačias „demokratines" priemones, kurias panaudojo inkorporuojant lenkišką Gudijos dalį, tai yra — pagaminti iš savųjų žmonių „Seimą", panaudojant klastą ir prievartą, kuris kreiptųsi į Maskvą su „prašymu" priimti kraštą „į socialistinių tarybinių respublikų šeimą". Vienu žodžiu, panorės čia suvaidinti tokią pat komediją, kurią suvaidino, prijungdami lenkiškąsias sritis. Todėl dabar svarbiausias mūsų uždavinys — trukdyti visais įmanomais būdais rinkimų į Seimą paskelbimą.

Nėra dar reikalo nusivilti, nes gali netikėtai atsitikti ir Maskvai nenugalimos kliūtys.

Jei negalėsime ilgai atidėlioti ir visgi būsime priversti rinkimus paskelbti, tuomet gyvas bus reikalas neišleisti iš savo rankų balsų suskaitymo kontrolę.

Į mano pastabą, kad pasilikdami toliau Vyriausybėje būsime vėliau laikomi komunistų pagalbininkais Lietuvos nepriklausomybei sužlugdyti, Galvanauskas atsakė:

— Kada eina klausimas Lietuvos gelbėjimo, nėra reikalo kreipti dėmesio į tai, kas ir ką apie mus manys arba kalbės.

Čia pat iš Galvanausko sužinojau, kad, man esant Maskvoje, Gedvilas, laikinai einąs ministerio pirmininko pareigas, pasiskubino nutraukti draugiškumo sutartis su Latvija ir Estija, o taipogi pranešti Popiežiaus nuncijui, kad ne tik yra nutraukiamas konkordatas, bet ir diplomatiniai ryšiai su Vatikanu. Visa tai buvo padaryta be Ministerių Tarybos žinios.

Galvanauskui išėjus, tuojau paskambinau Gedvilui ir pareikalavau atvykti pas mane neatidėliojant.

Kai netrukus atvyko, trumpai jį painformavau apie tai, ką buvau išgirdęs Maskvoje iš Molotovo, ir paklausiau, ar žinojo apie Maskvos sumanymus anksčiau — tada, kai į minią kalbėjo,

kad Tarybinės Sąjungos valdžia nemananti kištis į Lietuvos vidaus reikalus nei kėsintis keisti josios vidaus santvarką.

Kiek pasvyravęs pasakė, kad tuo metu jis buvo tvirčiausiai įsitikinęs, kad tokis iš tikrųjų yra Maskvos nusiteikimas Lietuvos atžvilgiu. Kai jis ėjęs į vyriausybės sąstatą, jis buvo patikrintas, kad jokie Lietuvoje vidaus pakeitimai nenumatomi ir Tarybinės Sąjungos vyriausybė, padidindama savo pajėgas, nori tik apsaugoti Lietuvos savistovumą ir jos neutralitetą, nes vokiečių vyriausybė būtų galėjusi tinkamu momentu okupuoti Lietuvą ir priversti ją dalyvauti kare, ypač jei tas karas netikėtai būtų nukreiptas prieš Tarybinę Sąjungą.

Ta prasme jis ir buvęs savo kalbą suredagavęs, ir jos tekstas buvęs aprobuotas Lietuvos komunistų partijos centro ir net Dekanozovo, kuris panorėjo iš anksto susipažinti su tuo, kas bus pasakyta.

Tik dabar, man jau į Maskvą išvykus, patyrė, kokia linkme pakrypo Lietuvos reikalai. Manąs, kad paskutinėmis dienomis turėjęs įvykti kažkokis susitarimas tuo reikalu tarp Maskvos ir Vokietijos ar gal net tarp Maskvos ir sąjungininkų, Vokietijos priešų, kurie ta auka panorėjo atitraukti Maskvą nuo Berlyno... Prisiminiau sau Britų atstovo žodžius ir pagalvojau, bene turi Gedvilo samprotavimai tam tikro pamato.

Kaip senas komunistas, skundėsi toliau Gedvilas, jis patekęs į tokią klampynę, jog jam belieka tik ar iš proto išsikraustyti, ar nusišauti, ar laukti, kad jį kas nušautų.

Jis beveik kasdien yra komunistų partijos prievartaujamas, verčiamas vykdyti tokius parėdymus, kuriems visai nepritariąs arba nesuprantąs jų tikslingumo. Iš jo komunistų partija reikalauja atleisti iš pareigų valdininkus, kurie, jo nuomone, neturėtų būti atleidžiami, ir jų vieton skirti tokius, kurie visai toms pareigoms neatitinka.

Kas dieną ateina pas jį verkiančios moterys dėl pašalinių ar Saugumo departamento suimtųjų. Jis negalįs pakęsti jų ašarų ir padėti joms esąs bejėgis...

Negalįs ir pasitraukti iš savo pareigų, nes tuo atveju komunistų partijos disciplina yra griežta, ir apleidęs savo atsakingą vietą komunistas yra laikomas sabotažininku ir partijos išdaviku. Nors buvau nusiteikęs griežtai pasikalbėti su Gedvilu, bet, išgirdęs jo nusiskundimus, pamaniau, kad tikrai jis atsidūręs dar didesnėje klampynėje negu aš, neatsargiai pasišovęs darbui, kuriam neturėjau nei pasiruošimo, nei patyrimo. Jutau, kad man trūksta jėgų grumtis šiuo momentu su juo...

Išėjus Gedvilui, rengiausi namo. Iš Ministerių Tarybos raštinės paskambino p. Mašalaitis, kad beveik jau ištisa valanda

laukia ten manęs liaudininkų delegacija. Prašo juos priimti arba pranešti, kada galėtų būti priimti.

Atsakiau, kad tuojau atvyksiu ir delegaciją priimsiu. Buvau net nusidžiaugęs, manydamas, kad gal nors su šita partija užsimegs glaudesni ryšiai, kurie šiuo laiku tiek man reikalingi.

Beveik visus delegacijos narius pažinojau ir jų ištikimybe Lietuvai neabejojau.

Delegacija atėjo reikalauti, kad 1) greičiausiu laiku būtų paskelbti rinkimai į Seimą ir 2) atkurtas senas, Smetonos laikais panaikintas rinkimų į Seimą įstatymas.

Nors mačiau, kad delegacija buvo nusiteikusi karingai ir jos reikalavimai buvo pareikšti tokiu tonu, kuris negalėjo sukelti mano sieloje draugiško pasitikėjimo, visgi nutariau atvirai su delegacijos nariais pasikalbėti ir išaiškinti jiems padėtį, į kurią pateko mūsų reikalai. Paaiškinęs Maskvos siekimus, pasakiau, kokios, mano nuomone, rūšies Seimo galim susilaukti ir kuriam reikalui pasistengs jį Maskva išnaudoti. Pareiškiau, kad tokioms aplinkybėms susidėjus turėtume priešintis kiek įmanydami Seimo rinkimams.

Mačiau, kad mano žodžiai delegacijos narių visai neįtikino ar gal net nepatikėjo tuo, ką jiems pasakiau. Jie dar pakartojo savo reikalavimus ir pareiškė įsitikinimą, kad tik Seimas ir jo parinktoji vyriausybė sugebės tinkamai sutvarkyti Lietuvos reikalus ir apsaugoti jos savistovumą.

Dviem trims dienoms praslinkus, sužinojau iš p. Glovackio, kad ir komunistų partijos centras, ir Maskvos atstovybė jau turėjo tiksliausias žinias apie mano pasikalbėjimą su šia delegacija. Delegacijai išėjus, p. Mašalaitis pasakė man, kad buvo skambinęs teisingumo ministeris Pakarklis ir prašęs sušaukti šiandien vakarą Ministerių Tarybos posėdį, nes jis turįs skubiu ir svarbiu reikalu padaryti Tarybai pranešimą.

Pasakiau, kad esu po kelionės pavargęs ir apie Ministerių Tarybos posėdį pakalbėsime rytoj, o p. Pakarkliui liepiau pranešti, kad neleisiu posėdyje kelti jokių klausimų, su kurių esme nesu iš anksto supažindintas.

Nuvykau namo. Pavalgęs ir šiek tiek atsilsėjęs iškviečiau prof. Vl. Šilkarskį, kuriam papasakojau apie Molotovo kalbą, surašiau pagrindinius rusų užmačių dėsnius ir paprašiau, kad nueitų pas prof. Joną Strauchą ir paprašytų jį tuojau apie visa tai painformuoti Vokiečių atstovybę. Vis dar maniau, kad Maskvos sumanymai ne su Vokiečių žinia yra daromi ir, be abejo, Berlynas turės į tai reaguoti, ir gal reaguoti mūsų krašto naudai. Pavakarę Šilkarskis sugrįžęs pranešė, kad Strauchas viską yra atlikęs kaip prašiau. Vokiečių atstovybei mano parvežtos žinios

buvo visiškai netikėtos. Čia pat Straucho akivaizdoje jos buvo perduotos į Berlyną.

Laukiamo reagavimo iš Vokiečių pusės neteko susilaukti. Kai kelioms dienoms praslinkus Hitleris kalbėjo, nei vienu žodžiu nepaminėjo nei apie Pabaltijo valstybes, nei apie padėtį, kuri ten susidėjo, neprasitarė nei vienu žodžiu.

Tada tikrai supratau, kad viskas daroma yra su Berlyno palaima. Tuo labiau kad kitą dieną atėjo į Užsienio reikalų ministeriją Vokiečių atstovas Cechlinas ir pareiškė, kad toliau jis nieku Lietuvai padėti negali ir negalės toliau priešintis Maskvos reikalavimui sutikti, kad siena tarp Vokietijos ir Lietuvos būtų aklai uždaryta.

Liepos 5 dieną, man atvykus į Ministerių Tarybos raštinę, tuojau čia atsirado ir teisingumo ministeris p. Pakarklis. Jis atsinešė su savimi jau paruoštą naują rinkimų į Seimą įstatymo projektą ir pareikalavo, kad dar šį vakarą būtų sušauktas Ministerių Tarybos specialus posėdis šiam projektui apsvarstyti ir priimti. Paklausiau, kieno pavedamas paruošė šį projektą. Aš nesu jam pavedęs, taigi kas? Gal Ministerių Taryba, man nesant Kaune? Kodėl norįs, kad jis būtų svarstomas skubos keliu?..

Atsakė, kad projektą paruošęs savo iniciatyva, žinodamas, kaip nekantriai laukia Lietuvos liaudis naujų Seimo rinkimų. Negalima gi dar ilgiau tvarkyti krašto reikalus smetoniškais metodais. Pavarčius projekto puslapius, pastebėjau rusicizmų aibę. Supratau, iš kur atsirado p. Pakarklio uolumas.

— Matai, p. ministeri, pirmiausia yra daug svarbių reikalų, kurie laukia eilės, antra — buvau jums pavedęs paruošti Spaudos įstatymo projektą, ir esate man pažadėję atlikti jį pirmoje eilėje ir iki šiol nesate jo dar atlikę. Be to, šis projektas, matyti, yra atliktas labai skubiai, nes paruoštas tokiu žargonu, jog nieku būdu taip kaip yra negali būti pateiktas svarstyti.

Kai ištaisysite, atsiųskite jį man susipažinti. Tada atspausdinsime reikiamą skaičių egzempliorių ir pasiųsime Ministerių Tarybos nariams su juo susipažinti. Tik tada bus galima kalbėti apie laiką, kuriuo turėsime jūsų projektą svarstyti.

Pakarklis aiškinosi, kad jis esąs pasinaudojęs rusų į Aukščiausiąją Tarybą rinkimų įstatymu, todėl ir atsiradę jo projekto tekste skoliniai, kuriuos jis pasistengsiąs pašalinti dar šiandien.

— Be reikalo, p. ministeri, naudojaisi svetimu įstatymu, kai yra mūsų senasis, Steigiamojo Seimo paskelbtasis rinkiminis įstatymas. Turėsi tamsta savo projektą suderinti su juo. Kai viską atliksi, tada pakalbėsime apie paskyrimą specialaus posėdžio jį apsvarstyti. Skubėti nėra reikalo.

Pakarklis pareiškė, kad jis manąs atbulai: rinkimai į Seimą yra skubus reikalas. Išlyginti tekstą jis galįs dar šiandien.

Nesileidau į tolimesnius pasikalbėjimus ir neradau reikalo atvirai su juo kalbėtis, nes man jau buvo aišku, iš kur vėjas papūtė. Tik pareiškiau, kad apie tai savo nuomonę pareikšiu, kai gausiu iš jo ištaisytą projekto tekstą. Be to, jis turėtų būti suderintas su Steigiamojo Seimo išleistu įstatymu. Nuvykau į Užsienio reikalų ministeriją. Ten suradau manęs belaukiantį Latvijos atstovą p. Seją. Labai buvo susidomėjęs, kurias žinias esu parsivežęs iš Maskvos. Kai jam pasakiau, kokis likimas gaminamas visoms Pabaltijo valstybėms, nenorėjo patikėti. Latvijos ir Estijos vyriausybės iki šiol buvo maniusios, kad tik Lietuvai dėl josios strateginės padėties gresia sunkios okupacijos pavojus, bet ne jų kraštams. Jis man tai dabar atvirai pareiškiąs.

Tikinti, kad jis ir jo vyriausybė klysta, nenorėjau, bet ir be mano tikinimo jis pakeitė iš dalies savo nuomonę, kai jam kiek plačiau papasakojau apie savo pasikalbėjimus su Maskvos pareigūnais. Susirūpinęs pasiskubino išeiti, sakydamas, kad tuojau turi viską pranešti savo prezidentui ir vyriausybei.

Buvau nutaręs tą pačią dieną pasimatyti su Paleckiu. Neturėjau supratimo, ar jam jau yra žinomi Maskvos siekimai ir nusiteikimas Pabaltijo valstybių atžvilgiu, ar dar nėra painformuotas. Maniau, kad turiu apgalvoti, kaip turėsiu su juo kalbėti. Bet buvau tiek pavargęs, jog galva visai atsisakė veikti.

Nuvykau namo. Maniau, atsilsėsiu, apgalvosiu viską ir apie šeštą valandą vyksiu į Prezidentūrą. Bet jau penktą valandą man paskambino patsai Paleckis, prašydamas atvykti pas jį, nes yra svarbių reikalų, kuriuos skubiai turi su manim aptarti.

Maniau, kad Paleckis jau gavęs žinias apie Maskvos tikslus Pabaltijo valstybių atžvilgiu, tuo yra susirūpinęs ir nori dabar pasitarti, ką daryti, kaip toliau laikytis. Taip manydamas pasiskubinau į Prezidentūrą. Bet mane Paleckis sutiko išdidžiai, stovėdamas viduryje kambario, ir vos pasisveikinęs ėmė pakeltu balsu man prikaišioti, kad aš savavališkai elgiuosi, atsisakydamas tuojau apsvarstyti rinkimų į Seimą įstatymo projektą, dargi reikalaudamas jį suderinti su pasenusiu Steigiamojo Seimo išleistu įstatymu.

— Palaukite, p. Palecki! — pertraukiau jo tiradą.— Pirmiau turite susipažinti su tuo, ką esu parvežęs iš Maskvos, o tada jau pakalbėsime apie rinkimus į naują Seimą.

Nelaukdamas pakvietimo, atsisėdau ir papasakojau, kad Maskva sumaniusi inkorporuoti Pabaltijo valstybes į Tarybinę Sąjungą. Ji norinti, matyti, tam inkorporavimui suteikti legalų pobūdį

neva savanoriško prisijungimo, bent aš taip manąs. Ir iš čia atsirado noras greičiau sušaukti Seimą, į kurį rinkimai būsią, be abejo, pravesti tarybiniu metodu.

— Ar tamistai, p. Palecki, buvo žinomi šie Maskvos sumanymai? — paklausiau.

Atsakė, kad jam buvo apie tai pasakyta. Tas taip jį paveikę, jog buvo netekęs pusiausvyros ir beveik iš proto išsikraustęs. Paklausiau, kodėl tada reikalauja, kad rinkiminis p. Pakarklio projektas būtų svarstomas skubos keliu. Ar jis, Paleckis, yra komunistų partijos narys ir jam, kaipo komunistui, yra svarbesni partijos reikalai negu Lietuvos savistovumas?

Paleckis paneigė, kad esąs komunistas. Tik šiomis dienomis jam buvo pasiūlyta įstoti į partiją, bet jis dar neapsisprendęs, kadangi jaučiasi esąs apgautas. Jis buvo užtikrintas, kad Lietuvos nepriklausomybei pavojus negresia. Dabar gi, be to, Dekanozovas jį nuolat prievartaująs, dažnai net grasindamas. Jis ir dabar pareikalavęs priversti mane paskubinti išleisti rinkimų į Seimą įstatymą ir paskelbti rinkimų dieną.

— Gerai, kad dabar žinau, iš kur išeina skubotumo reikalavimai. Vadinasi, mano spėliojimai apie būsimą rolę, kurią turės Seimas suvaidinti, visai pamatuoti,— pareiškiau Paleckiui.— Gali tamista pasakyti Dekanozovui, kad stengeisi mane priversti, bet be pasisekimo, ir aš pasilikau tos nuomonės, kad skubėti netenka...

Kitą vakarą buvo sušauktas Ministerių Tarybos posėdis bėgamiesiems reikalams svarstyti. Tarybos nariams buvo išdalyti lapai su dienotvarkės klausimais.

Posėdį atidarius, tuojau atsistojo p. Pakarklis, net balso nepasiklausęs, ir pasiūlė į dienotvarkę įtraukti pirmu punktu rinkimų į Seimą įstatymo projektą. Jis yra paruošęs ir atnešęs šio projekto pakankamą visiems Tarybos nariams išdalyti kopijų skaičių.

Čia aš pakeltu balsu sudraudžiau jį, pareiškęs, kad čia ne mitingas ir dienotvarkę nustato ne Taryba, tik ministeris pirmininkas. Neleisiu svarstyti jokių projektų, kol iš anksto nebūsiu su jais susipažinęs.

Niekas nereagavo į mano pareiškimą, net Gedvilas, ir niekas p. Pakarklio nepalaikė. Todėl pradėjau pirmą dienotvarkės punktą, pareikalavęs iš p. Gedvilo pranešti, ką yra atlikęs kaipo ministerio pirmininko pavaduotojas, man nesant Kaune. Gedvilas, matyti, pasijuto nesmagiai. Mikčiodamas pranešė, kad yra nutraukęs draugiškumo sutartis su kitomis Pabaltijo valstybėmis ir pranešęs Vatikano atstovui, kad su Vatikanu yra nutraukiami santykiai.

— Kieno parėdymu tai padaryta? — paklausiau jį.— Apie nutraukimą draugiškumo sutarčių, kiek pamenu, nebuvo net kalbėta Ministerių Tarybos posėdžiuose. Buvo principiniai nutarta atsisakyti konkordato, ir tik aš buvau įgaliotas pranešti tai Vatikano atstovui, kai surasiu, kad tokiam reikalui laikas bus patogus. Bet apie santykių nutraukimą nebuvo net kalbos. Kurį įspūdį gaus mūsų liaudis tokio fakto akivaizdoje!

— Iš manęs skubiai pareikalavo Lietuvos komunistų partijos Komitetas,— pasiaiškino Gedvilas.

— Per anksti pradėjo komunistų partija davinėti Lietuvos ministeriams įsakymus. Juk dar nėra savo sumanymus įvykdžiusi ir įjungusi Lietuvą į Rusijos tarybinių respublikų šeimą,— nesusilaikiau piktai šyptelėjęs.

— Apie kurį įjungimą p. Pirmininkas kalbate? — paklausė žemės ūkio ministeris Mickis.— Nieko apie tai nesame girdėję!

— Tai išgirsite dabar,— atsakiau ir čia pat trumpai papasakojau apie savo pasikalbėjimus Maskvoje ir apie Maskvos sumanymus Pabaltijo valstybių atžvilgiu.

Daugumai, kaip pastebėjau iš veidų, visa tai buvo netikėta. Kai kurie net pabalo iš susijaudinimo. Visi nutilo, net Pakarklis. Įsiviešpatavo nejauki tyla, ir visus bėgamuosius klausimus sprendėme toliau beveik be kalbų, be ginčų, priimdami viską, ką buvau pasiūlęs.

Posėdžiui pasibaigus, apsupo mane visi, išskyrus Pakarklį ir Gedvilą, kurie tuojau išsinešdino. Iš kalbų paaiškėjo visų įsitikinimas, kad Lietuvos nepriklausomybei pavojus negresia.

— Mane garbės žodžiu užtikrino Dekanozovas, kad Lietuvai jokis pavojus negresia,— kalbėjo Mickis.— Kitaip nebūčiau ėjęs į vyriausybės sąstatą, kad mane ateityje vadintų Tėvynės pakasintoju.

Rodos, kad rytojaus dieną apie dešimtą valandą atsilankė pas mane prof. Bistras. Jis buvo labai susirūpinęs ir, kaip iš jo žodžių supratau, jau buvo girdėjęs apie tai, ką buvau iš Maskvos parvežęs. Aš jam nuodugniai atpasakojau visų mano pasikalbėjimų Maskvoje turinį.

Jis atidžiai klausė, protarpiais trindamas delnu kaktą. Baigęs pasakoti, paklausiau jo nuomonės, ką dabar turiu daryti, kaip elgtis.

— Sėdėti savo vietoje ir kiek galima trukdyti Maskvos sumanymams. Manau, kad reikia visomis išgalėmis priešintis skubotiems rinkimams į Seimą,— patarė pagalvojęs. — Ar galiu aš visa, ką iš tamistos išgirdau, papasakoti savo vienminčiams ir draugams?

Atsakiau, kad nemanau iš to daryti paslapties.

Prof. Bistrui išėjus, po valandos laiko apsilankė pas mane Dekanozovas, atstovo Pozdniakovo lydimas.

— Atėjau pasikalbėti su tamista dėl rinkimų į Seimą,— pareiškė.

— Esu girdėjęs, kad ponas Pirmininkas esi priešingas rinkimams.

— Tamista esi suklaidintas tuo atveju,— atsakiau.— Aš tik noriu, kad rinkimai būtų tinkamai paruošti ir įvyktų patogiu liaudžiai laiku. Dabar artinasi darbymetė,— ėmiau aiškinti,— žmonės bus susirūpinę lauko darbais. Pavargę neturės galimybės nei priešrinkimiuose susirinkimuose dalyvauti, nei balsuoti visi...

— Gal tamistos išvedžiojimai ir turėtų šiek tiek pamato, bet šiuo atveju į juos negalima atsižvelgti,— atsakė p. Dekanozovas.— Mes gavome iš Maskvos pranešimą, kad rinkimų atidėlioti negalima. Jie turi vienu metu įvykti visose Pabaltijo valstybėse.

— Juk rinkimai — tai vidujinis mūsų reikalas. Kas mums darbo, kuriuo metu įvyks rinkimai Latvijoje ir Estijoje.

— Tamista turi gerai žinoti, kad čia ne vien tik jūsų reikalas, bet ir mūsų,— pabrėžė Dekanozovas.— Pasakyta, kad rinkimai turi įvykti vienu metu ir jų negalima atidėlioti, ir į tai reikia atsižvelgti (s etim nado sčitatsia).

— Aš negaliu pakeisti nei savo nuomonės, nei nusistatymo šiuo klausimu,— pabrėžiau ir aš.— Nenoriu būti liaudies apkaltintas, kad tyčia paskyrėme rinkimus nepatogiu laiku.

— Vadinasi, tamista, p. ministeri, nori mus sabotuoti,— aštriai pareiškė Dekanozovas.— Jūsų sabotavimą mokėsime palaužti,— pagrasino.

— Jūsų dalykas, kaip pasielgsite. Aš rūpinuos ir rūpinsiuos tik Lietuvos nauda, į nieką kitą neatsižvelgdamas,— pasakiau.— Jei tamista ir toliau panorėsite man grasinti, surasiu būdą protestuoti.

— Atėjome pasitarti su jumis dėl rinkimų ir manėm, kad jau esate susiorientavę esamoje padėtyje, bet matau, kad su jumis nėra ko tartis,— pareiškė atsikeldamas p. Dekanozovas.

— Aš, gerai tamistą pažindamas, visgi tikiuosi, kad jūsų nusiteikimas pasikeis,— prabilo visą laiką tylėjęs Pozdniakovas.

Jiems išėjus, pas mane apsilankė nusiminęs p. Seja. Jis man papasakojo, kad žinios, kurias jis gavo iš manęs, sukėlė Latvijoje didelio susirūpinimo. Bet ten vis dar abejoja, kad Maskva galėtų drįsti galvoti apie Pabaltijo kraštų inkorporaciją be Reicho vyriausybės sutikimo, ypač dabar, kai vokiečių laimėjimai pasiekė tokio laipsnio, jog jais net Maskva turėtų būti

įbauginta. Berlynui gi nėra išrokavimo atiduoti Pabaltijo kraštus Maskvai dabar. Yra didesnio pavojaus patekti į vokiečių globą, kurie nedviprasmiškai reiškia pretenzijas į Latviją ir Estiją, kaipo į senas vokiečių sritis. Šiuo atveju ir Lietuvai grėstų tas pat likimas, kaipo kraštui, kuris skiria Latviją ir Estiją nuo Reicho.

Atsižvelgiant į visą tai, jis prašomas dar kartą patikrinti žinias.

— Nieko daugiau tamistai pasakyti negaliu, nes esu viską pasakęs. Kad jūsų Vyriausybė tomis žiniomis labiau patikėtų, praneškite jai tamista, kad neužilgo ir vienu metu visuose Pabaltijo kraštuose bus įvykdyti į seimus rinkimai. Jie būsią įvykdyti vienu būdu, ir mūsų valstybės, matyti, bus inkorporuotos irgi vienu metu ir vienu būdu.

Čia papasakojau p. Sejai apie Dekanozovo atsilankymą ir pasikalbėjimą su juo rinkimų reikalu.

— Pasiteirausiu, kaip šis klausimas yra pas mus,— atsisveikindamas pareiškė p. Seja.

Dėl vis labiau dažnėjančio bolševikų karinės vadovybės kišimosi į mūsų kariuomenės ir vidaus reikalus nuolat kildavo aibė klausimų, kuriuos reikėjo skubiai spręsti. Todėl Ministerių Taryba turėjo beveik kas vieną vakarą posėdžiauti. Buvo sušauktas posėdis ir šį vakarą, kurio metu turėjo būti pirmu klausimu svarstomas bolševikų karinės vadovybės pareikalavimas leisti mūsų kariams „draugauti" su rusų kariais.

Dar okupacijos pradžioje buvo griežtai nusistatyta laikyti mūsų karius kareivinėse ir niekam jų be tam tikro ir svarbaus reikalo neleisti išeiti į miestą arba abelnai už kareivinės ribų. Tokis parėdymas buvo duotas ne dėl baimės, kad mūsų kariai galėtų kitaip užsikrėsti komunistinėmis pažiūromis. Jų nusiteikimas buvo tokis griežtai tautinis ir patriotinis ir tiek jie buvo kupini okupantams neapykantos ir pagiežos, jog [buvo] pavojus neapdairių iš karių pusės išsišokimų, konfliktų ir visai galimų susirėmimų. Be to, dar baidėmės komunistų provokacijų, kurias galėtų panaudoti savo tikslams, kuriuos atspėti buvo sunku, ir represijoms mūsų kariuomenės atžvilgiu.

Klausimas sukėlė didelių ginčių, bet galutinai buvo Ministerių Tarybos pritarta laikytis ankstyvesnio tuo reikalu nusistatymo. Dar posėdžiui neįpusėjus, staiga buvau iššauktas Emisijos banko direktoriaus p. Paknio, kuris, rodos, tuo metu ėjo Banko valdytojo pareigas. Jis asmeniškai atvyko į ministerio pirmininko raštinę ir pareikalavo skubaus pasimatymo su manim.

Ponas Paknys man pranešė, kad Maskvos vyriausybė per

Dekanozovą pareikalavo iš Emisijos banko vadovybės tuojau išduoti auksą, kuris yra Banko seifų skyriuje, ir pranešti visiems užsienio bankams, kuriuose yra mūsų depozitai auksu, kad tą auksą esame pardavę Maskvos vyriausybei ir todėl prašome perkelti jį į Maskvos vyriausybės sąskaitą.

Emisijos banko vadovybė neturi galimybės pasipriešinti tokios rūšies prievartai, dargi asmeniniais grasinimais paremtai, ir turės padaryti atitinkamą nutarimą, apie kurį jis, Paknys, pasiskubino man pranešti, nors žino, kad Lietuvos Vyriausybė tiesioginiai čia Bankui padėti negali, nes Emisijos bankas yra institucija, nuo vyriausybės nepriklausoma.

Pasiteiravau, kiek yra aukso mūsų Banko patalpose ir užsienyje. Tikslių skaičių dabar prisiminti negaliu. Tik atsimenu, kad užsienyje buvo deponuota aukso virš šešių dešimčių milijonų litų vertės. Daugiausia Suvienytose Šiaurės Amerikos Valstybėse. Po jų seka Anglija, Prancūzija, Švedija ir kiti kraštai, su kuriais turėta prekybinių reikalų. Beveik pusantro milijono litų yra mūsų Emisijos banko patalpose. Šis pastarasis susidarė iš privačių indėlių, kuriuos turėjo Lietuvos piliečiai Tautininkų vyriausybės patvarkymu iškeisti į litus. Aukso dalį galima bus nuslėpti su pagalba buhalterinių perkilnojimų, bet tik laikinai, nes vėliau ir šita operacija turės paaiškėti, kai panorės kas patikrinti Banko sąskaitybą.

Nesusivokiau, kaip reaguoti turiu į tokį pareiškimą. Tuo tarpu tik tiek susigriebiau, kad pasakiau p. Pakniui, kad turėsime suimti visą Emisijos banko vadovybę, jei ji padarys tokį nutarimą, nors jau tuo pat momentu supratau, kad tai tik tuščias grasinimas, kurio įvykdyti neturėsime jėgų, kad ir norėtume.

— Tai būtų geriausia išeitis iš dabartinės padėties, kuri atpalaiduotų mus nuo nemalonaus ir skaudaus nutarimo,— ramiai atsakė p. Paknys.— Tik patarčiau su tuo pasiskubinti, kol nevėlu. Vieną dieną aš galėsiu sutrukdyti, bet negaliu pažadėti, kad išgalėsiu ilgesniam laikui. Kad turėtum pamatą, aš tamistai oficialiu raštu pranešiu Banko Valdybos nusiteikimą šiuo klausimu. Supratau, kad p. Paknys rimtai apie tokią išeitį galvoja, kaipo apie vienintelei galimą šioje Lietuvos padėtyje.

— Tamista rimtai manai, kad tokis mūsų aktas galėtų jums padėti? — paklausiau.

— Bent sutrukdytų kuriam laikui Maskvos planus. Tik tamista turi anksčiau pagalvoti, kad gal tokis žingsnis gali jums nepasisekti ir nieko mums nepadėti, o jūs asmeniškai galite labai nukentėti. Tasai pasikalbėjimas ir toji žinia mane tiek pritrenkė ir sujaudino, jog grįžęs į posėdį negalėjau kurį laiką žodį pratarti

ir kokias penkias minutes sėdėjau galvą suėmęs rankomis ir sukniubęs ant stalo.

— Kas tokio atsitiko? Kas su tamista? — nerimaudami ėmė mane klausinėti vienas kitas Tarybos narys.

Šiek tiek aprimęs pranešiau Tarybai žinią, kurią išgavau iš Paknio, ir pasiūliau tuojau, neatidėliojant, nutarti pateikti Maskvos vyriausybei griežčiausią protestą dėl tokios brutališkos prievartos, kuri turės sugriauti ir mūsų valiutą, ir pakirsti mūsų krašto ekonominio gyvenimo pamatus. Turim pareikalauti dar šiandien, kad šis Maskvos prievartos aktas būtų tuojau atšauktas. Kitu atveju turėsime su mūsų protestu dėl to prievartos akto supažindinti visas kitų valstybių atstovybes Lietuvoje.

Mėgino kažką kalbėti valstybės kontrolierius Adomauskas, buvęs kunigas, dabar gi aršusis komunistas, mėgindamas pateisinti Maskvos žygį, bet nedaviau jam baigti kalbos, pareikšdamas, kad Maskva turi be jo pakankamai žmonių ginti savo reikalus. Mūsų pareiga ginti Lietuvą, jei esame lietuviai.

Ponas Adomauskas nutilo ir, matyti, tuojau persiorientavo, nes mano pasiūlymas buvo priimtas beveik be apsvarstymo vienu balsu, gal todėl, kad šis Maskvos vyriausybės reikalavimas užklupo netikėtai net komunistus ministerius. Galvanauskas pasiūlė čia pat tuojau išrinkti delegaciją pas Dekanozovą, kuri pareikštų mūsų protestą žodžiu ir pareikalautų šio prievartos akto atšaukimo.

Jo pasiūlymas buvo irgi priimtas, ir tuojau buvo išrinkta delegacija, į kurią įėjo du komunistai — Gedvilas ir Adomauskas — ir trečias — Galvanauskas, kaipo finansų ministeris.

Delegatai tuojau išvyko, o mes visi kiti pasilikome laukti jų sugrįžimo. Mažai turėjome vilties, kad delegacijai pasisektų laimėti. Todėl suredagavome protesto tekstą, ir kai jis buvo perrašytas, jį čia pat pasirašė visi likusieji Ministerių Tarybos nariai.

Teko laukti virš dviejų valandų. Pagaliau delegatai sugrįžo ir pranešė, kad tuo reikalu Dekanozovas skambino į Maskvą, iš kur po ilgo laukimo buvo gautas atsakymas, kad SSSR vyriausybė atšaukia savo reikalavimą ir kad visas šis klausimas kilo per Užsienio komisariato valdininkų neapdairumą.

Tuo momentu visi atsidusome lengviau. Kadangi buvo jau vėlus metas ir, be to, visi buvome susijaudinimo nuvarginti, nutarėm posėdį atidėti ir likusius klausimus svarstyti kitą vakarą. Maskvos pareiškimu nepatikėjau ir neabejojau, kad jis bus pakartotas Emisijos bankui jei ne dabar, kol oficialiai Lietuva dar laikoma nepriklausoma valstybe, kol dar čia yra kitų valstybių atstovai, tai tuomet, kai ji bus įjungta į „broliškų socialistinių

valstybių šeimą". Todėl nutariau iškviesti pas save tų valstybių atstovus, kuriose yra deponuotas mūsų auksas, supažindinti juos su padėtimi, kurioje atsidūrėme, ir prašyti neišduoti mūsų aukso, jei kada tokis reikalavimas jų vyriausybėms būtų patiektas.

Pirmasis atsilankė pas mane Anglų atstovas. Išklausęs mano pasakojimą, pareiškė, kad visa tai, ką dabar išgirdo, jam visai ne staigmena. Mano prašymą dėl deponuoto aukso jis perduos savo vyriausybei, bet manąs, kad ji vargiai ar galės šiuo reikalu padėti, nes ir Anglų Emisijos bankas yra nuo vyriausybės nepriklausoma institucija ir vyriausybė į jo potvarkius kištis negali. Bet jis visgi tikisi, kad Anglų Banko vadovybė neišdrįstų šiuo metu patenkinti Maskvos reikalavimų, jeigu tokie reikalavimai būtų patiekti, atsimindama, kokį didelį anglų visuomenės pasipiktinimą sukėlė, kada tokiomis pat sąlygomis buvo išdavusi Hitleriui Čecho-Slovakijos deponuotą auksą.

Prancūzijos atstovas mane tikino, kad jo vyriausybė niekados to nepadarytų. Šiuo metu ji net neturėtų galimybės, nes visos Prancūzijos aukso atsargos yra išgabentos į tolimas kolonijas, ir jis net nežinąs, kur yra dabar Prancūzijos Banko vadovybė. Suvienytų Šiaurės Amerikos Valstybių atstovas pareiškė, kad jo vyriausybė yra užšaldžiusi deponuotą Amerikoje auksą visų tų valstybių, tame skaičiuje ir Lietuvos, kurios yra svetimų jėgų okupuotos. Apie tai jis pasistengs artimiausiu laiku man pranešti oficialiai. Jis galįs mane užtikrinti, kad Lietuva, pasiliuosavus nuo svetimųjų okupacijos, ne tik atgaus visas savo atsargas, deponuotas Suvienytose Valstybėse, bet dargi galės gauti paskolos tiek, kiek bus reikalinga krašto gerbūviui atkurti. Lietuvos inkorporacijos nei jo vyriausybė, nei kraštas niekados nepripažins. Jei tektų jam iš čia išvažiuoti dėl Maskvos smurto, tai jo iš čia išvykimas bus tik laikinas ir bus laikomas tik atostogomis.

Tik vienas Švedijos atstovas šaltai man pareiškė, kad jo vyriausybė turės patenkinti tokį Maskvos reikalavimą, jei jis būsiąs patiektas, nes ji negali dėl Lietuvos aukso ar kurių kitų Lietuvos reikalų turėti su SSSR valstybe konfliktų...

Aš visai negalėjau suprasti, kodėl šiuo atveju Tarybinė Maskvos vyriausybė tiek pasiskubino. Ar įtarė, kad paaiškėjus jų tikriems tikslams Lietuvos atžvilgiu imsimės priemonių saugiai paslėpti aukso ir svetimos valiutos fondą? Todėl norėjo užbėgti mums už akių. Bet kodėl tada tiek lengvai mums nusileido? Nemanau, kad būtų pabūgę rusai mūsų grasinimo viešai protestuoti prieš tokį grobuonišką aktą.

Ponas Galvanauskas manė, kad tai esą paprasta spaudimo priemonė priversti mus greičiau pravesti rinkimų įstatymą ir

pravesti greičiau pačius rinkimus į Seimą. Bolševikai, kol dar čia yra kitų valstybių atstovai, nenorėtų pavartoti atviro smurto, nelegaliu būdu sušaukti jiems pageidaujamą Seimą, todėl priversti yra griebtis kitokių priemonių mūsų pasipriešinimą palaužti. Jo nuomone, tuo nepasibaigs, reikia laukti iš jų pusės dar ir kitokių nemalonumų... Bet turime tvirtai laikytis ir priešintis, kiek galim ilgiau, kad nebūtų sudarytas fiktyvus legalizmas su pseudorinkimais į Seimą. Jo žiniomis, gautomis iš labai patikimų šaltinių, karas tarp Tarybinės Sąjungos ir Vokietijos yra neišvengiamas. Vėlgi ir patys rusų komunistai visai su tuo nesislepia. Todėl jiems skubu legalizuoti nors fiktyviai savo sumanymus, iki konfliktas įvyks.

Nepamenu, ar praslinko po šio bandymo viena diena, kai staiga buvau pakviestas pas p. Paleckį. Kai pas jį nuvykau, Paleckis man pranešė, kad pas jį buvo apsilankęs p. Dekanozovas, kuris kol kas tik žodžiu pareiškė Tarybinės vyriausybės reikalavimą, kad Lietuvos teritorijoje rusų rublis būtų leistas apyvarton lygiai su litu. Tą savo reikalavimą Tarybinė vyriausybė visai teisingai pamatuoja, kad rusų įgulų karininkai, neturėdami litų, dabar negali apsirūpinti vietoje būtiniausiais reikmenimis. Jis, Paleckis, kaipo einąs Lietuvos Prezidento pareigas, reikalauja, kad Lietuvos Ministerių Taryba tuojau padarytų atitinkamą nutarimą.

Aš jam griežtai pareiškiau tokiu pat būdu, kad aš niekuomet, kol eisiu ministerio pirmininko pareigas, šio klausimo į Lietuvos Ministerių Tarybą neįnešiu ir panašaus nutarimo priimti neleisiu, nes tai pagimdytų didžiausią sumišimą ir tuos rublius prisieitų prievarta pirkliams brukti. Galėtume dar juos keisti, jei Tarybinės Sąjungos vyriausybė sutiktų juos išpirkti tuo pačiu kursu, kuriuo jie būtų dabar keičiami. Šiandien rusų rublis yra bevertis popieriukas, nes jo Tarybinė vyriausybė neįsileidžia atgal ir už jį nieku neatsako, kai jis pakliūna užsienin. Išeitų, kad už beverčius popieriukus turėtume tiekti bolševikams savo prekes ir gaminius.

— Tamista, p. ministeri, juk gerai žinai, kad anksčiau ar vėliau rublis taps vienintelis pinigas, kuris bus vartojamas apyvartoje Lietuvoje,— sušuko Paleckis.

— Kaip matau, tamista, p. Palecki, esi ne tiek Lietuvos Prezidento einąs pareigas, kiek Tarybinės Sąjungos vyriausybės padėjėjas greičiau sutrypti Lietuvą. Bet ar net tamista gali užtikrinti, kad neatsiras įvykiai, nepriklausomai nei nuo mūsų, nei nuo Maskvos vyrausybės, kurie nieku gali paversti visus sumanymus?..

Po ilgų ir gana šiurkščių ginčų sutikome abu, kad šiuo reikalu būtų atsiklausta finansų ministerio nuomonė.

Buvo pakviestas p. E. Galvanauskas, kuris tvirtai palaikė mano nuomonę. Be to, jis manė, kad iš šios padėties galima būtų surasti tokią išeitį, kuri turėtų patenkinti rusus. Šiuo metu Lietuvos finansinė padėtis tokia gera, jog mes lengvai galėtume suteikti rusams keliolikos milijonų paskolą litais, kad jų vyriausybė galėtų savo karininkams dalį algos sumokėti litais. Tokiu būdu atkristų motyvai, kuriais Maskvos vyriausybės reikalavimas pagrįstas. Ponas Paleckis nesurado argumentų tam pasiūlymui atmesti, tik ėmė isteriškai rėkti:

— Aš nesutinku, aš nesutinku!.. Aš reikalauju, kad mano parėdymas būtų vykdomas!.. Tamistos norite ir sau, ir visam kraštui užnerti kilpą ant kaklo...

— Nerėk tamista,— sudraudė jį E. Galvanauskas.— Tuoj subėgs čia visi tarnautojai, pamanę, kad mes tamistą smaugiame...

— Aš pasiūlysiu tamistai, p. Palecki, kitą išeitį: mudu galime tuojau atsistatydinti ir palikti jums laisvas rankas pasielgti kaip tinkamas.

Paleckis sumišo: matyti, neturėjo šiuo atveju tinkamų direktyvų... Grįžęs iš Prezidentūros, suradau mane belaukiantį p. Pozdniakovą su atitinkamu oficialiu raštu. Paskaitęs jį Pozdniakovo akivaizdoje, pareiškiau, kad šiuo reikalu jau tarėmės Prezidentūroje ir priėjome išvados, kad šio Tarybinės Sąjungos vyriausybės reikalavimo nieku būdu negalim patenkinti tiek ekonominiais, tiek praktiniais sumetimais. Viena tik galėtum padaryti, kad palengvintum jo vyriausybei — tai pasiūlyti paskolą litais, kad jais Tarybinė vyriausybė galėtų sumokėti įgulų karininkams dalį jų algų ir tuo būdu aprūpintų juos galimybe įsigyti mūsų krautuvėse reikalingų jiems reikmenų.

— Ir p. Paleckis pritarė? — paklausė, matyti, to nesitikėjęs Pozdniakovas.

— Ponas Paleckis juk supranta krašto nuotaiką ir supranta, kad šiandien jūsų rublį Lietuvos piliečiams galima būtų įbrukti tik prievarta,— atsakiau jam.

— Bijau, kad mano vyriausybė tuo nebus patenkinta,— pareiškia p. Pozdniakovas.— Ji tikėjosi, kad esate jai draugiškai nusiteikę ir mūsų bendradarbiavimas su jumis bus sklandus ir darnus.

— Tamista juk turėjote progos patirti, kad mes irgi to norime ir patenkiname visus jūsų reikalavimus, kuriuos tik galim, net tokius, kuriuos nepatenkinti turėtume teisės. Ar mes nemaitinam jūsų kariuomenės ir netiekiame, ko tik pareikalauja jūsų

kariška vadovybė, nors tuo atveju jokio susitarimo nebuvo padaryta?..

— Taip, bet kiekvienam žingsnyje paskutiniu metu rodote nepasitikėjimą mumis, kaip buvę Smetonos fašistiniai ministeriai... Bijau, kad mūsų vyriausybė nepadarytų iš to atitinkamų išvadų...

— Mums būtų nemalonu ir skaudu, jei tamistos, pone atstove, vyriausybė susidarytų apie mus tokią nuomonę,— atsakiau jam.— Mes esame tikrai draugiškai nusiteikę jūsų valstybės ir vyriausybės atžvilgiu: jei atsisakome, kaip šiuo atžvilgiu, patenkinti jūsų vyriausybės reikalavimus, tai tik todėl, kad negalime, nes turime skaitytis ir su mūsų krašto reikalais ir mūsų gyventojų nuotaikomis. Mes suprantame sunkumus, kuriuos turi jūsų įgulų karininkai, betgi mes siūlom priemones, kurios, kaip mums atrodo, yra ir jums, ir mums priimtinos... Jos juk prašalina priežastis, kurios verčia jūsų vyriausybę patiekti mums panašius reikalavimus... Kai tik Pozdniakovas išėjo, tuojau pakviečiau pas save E. Galvanauską, suredagavome atsakymą į Maskvos vyriausybės raštą ir tuojau išsiuntėme. Čia pat sustatėm šifruotą telegramą mūsų atstovui Maskvoje p. Natkevičiui, kurioje išdėstėm visą reikalą ir patarėm tuojau kreiptis pas Molotovą ir tiksliai nušviesti jam mūsų nusistatymą ir patiektą pasiūlymą.

Dar tą patį vakarą gavau iš Natkevičiaus telegramą, kad Molotovas sutiko jį priimti.

Tą patį vakarą, jau vėlu laiku, atsiskubino pas mane prof. Balys Sruoga. Jis man pranešė, kad apie mane su juo kalbėjęs Preikšas (Lietuvos komunistų partijos CK narys). Jis pasakęs, kad manimi visi labai nepatenkinti ir laiko mane „sabotažininku", net žada suimti ir išvežti. Prof. Sruoga jau turįs man parūpintą prieglaudą, kur aš galėčiau pasislėpti — tolimojoje provincijoje, pas p. Putvinskį *.

Atsisakiau pasinaudoti ne tik dabar, bet ir bet kada jo siūloma prieglauda. Aš netikiu, kad Maskva esant čia dar svetimų valstybių atstovams išdrįstų mane suimti, kol esu ministeris. Tai būtų didelis politinis skandalas, o bolševikai kaip tik nori išvengti skandalų. Kai jau nebūsiu ministeriu, kitas dalykas. Greičiausia, kad tikrai būsiu suimtas. Bet ir tada nesislapstysiu, nes kitaip nukentėtų mano šeima, ko aš visai nenoriu. Už savo poelgį esu nusistatęs vienas nukentėti, jei nukentėti reikės.

Kitą dieną, man vos atėjus į ministerio pirmininko darbo kam-

---

* Neaišku, kurio Putvinskio ūkį autorius turi galvoje: ar Stasio, kuris gyveno Bubiuose, ar Vytauto, kuris ūkininkavo Graužikuose.

barį, p. Čarneckis, vieno departamento direktorius, pranešė, kad neseniai einąs Prezidento pareigas p. Paleckis prašė, kad aš būtinai atvykčiau į Prezidentūrą dešimtą valandą.

Nuvykęs ten Prezidentūros laukiamajame kambaryje suradau ir E. Galvanauską, kuris irgi buvo iškviestas Paleckio. Manėm, kad vėl turėsime atlaikyti kažkokį puolimą.

Lygiai dešimtą valandą buvome pakviesti į Prezidento priėmimo kambarį, kur jau sėdėjo, be Paleckio, dar Dekanozovas ir Pozdniakovas. Pasisveikinę atsisėdome laukdami naujos audros. Bet jie atsistoję iškilmingai mums pranešė, kad Tarybinės Sąjungos vyriausybė sutiko atšaukti savo reikalavimą ir reiškia mums padėką už paskolos litais pasiūlymą, kuri suteiks Tarybinės Sąjungos karo vadovybei galimybę išeiti iš keblios padėties, kurioje ji buvo atsidūrusi įgulų karininkų atžvilgiu. Tam reikalui Sąjunginė vyriausybė pasitenkintų paskola 400 000 litų suma. Ponas Dekanozovas iš savo pusės reiškia didžiausią pasitenkinimą, kad Lietuvos Vyriausybė suprato Tarybinės Sąjungos vyriausybės sunkią padėtį ir draugiškai nurodė iš tos padėties išeiti priemonę, kuri ir juos, ir mus patenkina.

Aš irgi pareiškiau savo „didelį džiaugsmą", kad Tarybinės Sąjungos vyriausybė atsižvelgė į mūsų motyvus ir suprato, kad mes tikrai negalėjome patenkinti josios reikalavimų ir ūkiniais, ir gyvenimiškais praktiniais sumetimais, bet ne dėl nepasitikėjimo ar blogo noro...

Dar kartą pasikeitėm rankų paspaudimais.

Čia žvilgterėjau į p. Paleckį triumfuojančiu, kaip man atrodė, žvilgsniu. Jis stovėjo prie rašomojo stalo akis nuleidęs ir neva žvalgėsi į kažkokį popieriuką, kuris prieš jį gulėjo...

E. Galvanauskas čia pat pareiškė p. Dekanozovui pageidavimą, kad būtų pas jį į Finansų ministeriją atsiųstas įgaliotinis, su kuriuo norėtų aptarti paskolos sąlygas ir atlikti visus reikalingus formalumus...

Čia p. Paleckis pasiūlė išgerti pas jį kavos, bet mudu su Galvanausku pasiskubinome atsisakyti neva dėl skubių reikalų, kurie mūsų laukia ministerijose.

Dekanozovas su Pozdniakovu mus irgi pasekė, atsisakydami nuo Paleckio vaišingo pasiūlymo. Atsisveikinę su juo, išėjome iš Prezidentūros visi drauge. Kada rengiausi sėsti į savo automobilį, priėjo prie manęs p. Dekanozovas ir paklausė, ar nesutrukdys man, jei pasisiūlys šiandien su manim pasikalbėti. Jei aš nieko prieš neturiu, jis yra pasiruošęs dabar drauge su manim ir mano automobiliu važiuoti į mano ministeriją.

— Labai prašau, man bus labai malonu,— atsakiau ir paprašiau į savo automobilį.

Šį kartą nusivežiau jį į Užsienio reikalų ministeriją. Nusivedęs į savo kabinetą, pasodinau ant sofos ir patsai greta atsisėdau, pasiūliau užrūkyti ir paklausiau, ar nenorėtų čia, pas mane, išgerti puoduką kavos. Mielai sutiko. Aš paskambinau ir paprašiau sargą atnešti kavos.

Sargas tuojau atnešė ant padėklo kunkuliuojantį elektrinį kavos virtuvėlį, kekso ir dargi mano neprašomas lietuviško krupniko bonkelę, kurią maloniu žvilgsniu sutiko p. Dekanozovas.

— Geriausias dalykas, kurį jūs turite,— palietė jis pirštu bonkutę.— Net draugui Stalinui patiko, kai jam šio skystimo dėžutę nuvežiau dovanų.

— Taigi gal pamėginsime neatidėliojant,— pasiūliau pripildamas kavos...

— Norėčiau su jumis šiandien atvirai pasikalbėti, ponas ministeri, kaipo žmogus su žmogumi,— sriubčiodamas kavą su krupniku ėmė kalbėti Dekanozovas.— Žinai, tamista, kodėl mūsų vyriausybė taip greitai sutiko su jumis ir aukso perėmimo, ir rusų rublio lygiagrečio kursavimo Lietuvoje klausimais?

Susilaikė, pažvelgdamas į mane, lyg atsakymo laukdamas. Bet aš tylėjau.

— Todėl, kad aš jus rėmiau visomis išgalėmis, jūsų nusiteikimą pateisindamas.

— Esame jums labai dėkingi už tai,— padėkojau jam nuoširdžiai, nes pagalvojau, kad taip galėjo būti. Jis, vietoje, čia Lietuvoje, būdamas, geriau nusivokė mūsų ir viso krašto nuotaikoje negu Maskvos valdovai, kurie, gali būti, viską norėjo vykdyti „stachanovietiškai", be atodairos.

— Tik vieno negaliu suprasti ir pateisinti: kodėl jūs asmeniškai sabotuojate mus, užvilkindami rinkimus į Seimą? Tuo sudarote man asmeniškai daug nemalonumų. Nejaugi tikite, kad galėsite mums sutrukdyti?

— Aš nieko nesabotuoju ir jokių paslėptų tikslų neturiu, kaip tik tuos, kuriuos buvau savo laiku tamistai išdėstęs: kad į Seimą rinkimai būtų tinkamai paruošti, kad užtektų pakankamai laiko žmonėms apsispręsti, už ką jie turi balsuoti, ir kad patys rinkimai įvyktų patogiausiu liaudžiai laiku.

— Nekalbėk man šito, tamista,— net balsą pakeldamas paneigė Dekanozovas.— Aš gerai žinau, kad tamista, ponas ministeri, taip elgiesi pono Galvanausko patariamas. Visai nesitikėjau, kad tiek tamista pasiduosi Galvanausko įtakai.

— Tamista, ponas Įgaliotasis ministeri, be reikalo mane užgauni taip sakydamas,— atrėžiau jam.— Patsai aš pakankamai turiu proto ir nesu reikalingas jo skolintis iš pono Galvanausko.

Tiesa, dažnai man tenka jo pasiklausti, bet tik techniniais susinešimo su atstovais, tame skaičiuje ir su jumis, klausimais, nes niekuomet neturėjau reikalo su diplomatais ir supratimo neturiu apie diplomatinius mandagumus. Tais reikalais ir tenka dažniausiai tartis su ponu finansų ministeriu, kuris šioje srityje turi daug patyrimo.

— Tamistai gal nėra žinoma, kad ponas Galvanauskas yra kriminalinis nusikaltėlis ir jūsų teisingumo ministeris p. Pakarklis ruošiasi iškelti jam kriminalinę bylą?

— Leiskite man tuo netikėti, p. Įgaliotasis ministeri. Mūsų žmonės turi negerą papratimą įtarinėti esamus atsakingose pareigose visokiais nusikaltimais. Manau, kad ir p. Pakarklis, ir tamista esate panašių gandų suklaidinti.

— Užtikrinu tamistą, čia ne gandas, čia tikras faktas, apie kurį, manau, jus turės painformuoti teisingumo ministeris,— šypsosi p. Dekanozovas.

— Gaila, kad p. Pakarklis rado reikalinga pirmiau jus negu mane painformuoti.

— Ponas teisingumo ministeris mane visai neinformavo,— susigriebė jisai.— Aš viską sužinojau iš Lietuvos komunistų partijos CK narių. Jis, kaip disciplinuotas komunistas, turėjo šiuo reikalu jų nuomonės atsiklausti.

— Jei jau apie tai pradėjome kalbėti, įdomu būtų žinoti, kuo gi ponas Galvanauskas nusikalto.

— Jis įsakė jūsų Emisijos bankui išduoti Smetonai 125 000 aukso dolerių, su kuriais tasai išdūmė į užsienius.

— Manau, kad jis yra tai padaręs, pasiremdamas atitinkamais įstatymais ar Ministerių Tarybos nutarimu, ir aš čia nematau nusikaltimo. Bylos jam kelti neleisiu, kol einu ministerio pirmininko pareigas.

— Kai jūsų liaudis sužinos, kad tamista, ponas Pirmininke, pridengi jį savo autoritetu, patsai neteksite pas ją pasitikėjimo.

— Aš jo jau netekau dėka visos eilės įvykių, kurie ne nuo manęs pareina. Esu apie tai sakęs p. Molotovui.

Dekanozovas kurį laiką tylėjo, nieko neatsakydamas į mano pastabą.

— Aš pasistengsiu paveikti komunistų partiją, kad ji pono Galvanausko nusikaltimo nekeltų viešumon,— prabilo dabar trindamas delnus.— Bet ir tamista, aš tikiuosi, irgi būsi man nuolaidesnis ir nesistengsi trukdyti, kad į jūsų Seimą rinkimai įvyktų mano vyriausybei pageidaujamu laiku.

Jo šis pareiškimas staiga ir labai mane suerzino. Man dabar visai paaiškėjo įkyrus Dekanozovo spaudimo būdas. Bijojau, kad mano dirgsniai pagaliau neišlaikys.

— Tamista mane prievartaujate, ir mano dirgsniai jau neišlaiko,— ėmiau kalbėti, neslėpdamas savo susierzinimo.— Kaip matau, komunistų partija grasina Galvanauskui byla, ponas Preikšas visiems kalba, kad aš būsiu suimtas ir ištremtas...

— Jis kvailas, jei taip kalba. Aš jam pritrinsiu ausis (ja jėmu natru ušy). Kaip galima apie tokius dalykus kalbėti arba galvoti. Juk tamista esi ministeris pirmininkas, užimi aukščiausią valstybėje vietą...

— Aš galiu palengvinti jums, atsistatydamas iš pareigų!..

— Matau, kad aš tamistą ir išvarginau, ir suerzinau, todėl daugiau apie šį reikalą nekalbėsime,— atsikeldamas pareiškė.— Tamistos atsistatydinimas dabartiniu metu negalimas. Būtų visa išaiškinta kaipo protestas ir sukeltų nereikalingų spėliojimų ir jūsų krašte, ir užsienyje. Pasakysiu tiesiog — tai būtų politinis skandalas, kuris ir jūsų kraštui nebūtų naudingas. Nevarginsiu jūsų daugiau,— ir, pratiesdamas atsisveikinimui ranką, pridėjo: — Tikiuosi, kad mūsų pasikalbėjimas pasiliks tik tarp mūsų. Mūsų santykiai, manau, ir toliau pasiliks draugiški.

— Noriu neabejoti,— atsakiau atsisveikindamas.

Dekanozovui išėjus, pasišaukiau asmens sekretorių ir visą pasikalbėjimą užfiksavome raštu „Pro memoria".

Vėlai vakarą nuvykau nepaskambinęs pas poną Galvanauską į butą. Atpasakojau jam visą mano pasikalbėjimą ir paklausiau jį, kaip ten buvo su tuo aukso išdavimu Smetonai.

— Pirmiausia, ne 125 000 dolerių, bet litų, kas sudaro tik 12 000 dolerių. Tai didelis skirtumas. Antra, tai buvo ne valstybės pinigai, bet Prezidento Smetonos asmeninės santaupos, padėtos į Emisijos banką. Ponas Paknys atsisakė išduoti savo atsakomybe sutaupas svetima valiuta, atsižvelgdamas į seniau tuo reikalu padarytą Ministerių Tarybos nutarimą. Ponas Prezidentas Smetona atsiuntė tada pas mane, kaipo finansų ministerį, savo adjutantą su Prezidentūros raštinės valdininku, kurio pavardės dabar neatsimenu. Ponas Prezidentas pareikalavo, kad aš padaryčiau atitinkamą parėdymą Emisijos banko valdytojui, kurį bus galima vėliau, kai sugrįš iš Maskvos ministeris pirmininkas, legalizuoti. Be to, pareikalavo išduoti avansu jo algos sąskaiton dar 12 000 dolerių. Neturėjau pamato dėl šio reikalo eiti į konfliktą su Prezidentu, atsisakyti patenkinti jo reikalavimą, visai suprasdamas jo padėtį. Maniau, kad pirmame Ministerių posėdyje reikalas būsiąs sutvarkytas ir viskas legalizuota. Bet žinai, kas atsitiko: Prezidentas pabėgo iš Lietuvos, ministeris pirmininkas pasislėpė savo ūkyje, o kiti ministeriai iškriko kaip Grigo bitės. Dabar tikrai galiu būti traukiamas atsakomybėn.

Mano parėdymu, kiek dabar pamenu, prezidentas Smetona iš viso gavo dvidešimt penkis tūkstančius dolerių, bet ne auksu, tik devizomis.

Šituo visu reikalu aš patieksiu tamistai, kaipo ministeriui pirmininkui, pareiškimą raštu. Dėl manęs tamista neturi reikalo spaudžiamas nusileisti. Reikėtų visais būdais kiek galima vilkinti rinkimus į Seimą. Gal likimas pasirodys Lietuvai palankus, ir karas tarp vokiečių ir Tarybinės Sąjungos prasidės anksčiau, negu bolševikai tikisi.

Ponas E. Galvanauskas čia pat parašė ir įteikė man tuo reikalu savo pasiaiškinimą...

Rytojaus dieną, man atvykus į Užsienio reikalų ministeriją, pas mane į darbo kambarį užėjo departamento direktorius p. Čarneckis ir papasakojo, kad šiandien anksti rytą atbėgo pas jį vienas patikimas tarnautojas iš Prezidentūros ir perspėjo, kad vakar iki vėlyvos nakties Prezidentūroje pas Paleckį buvo ilgas posėdis, kuriame, be ministerių Gedvilo ir Pakarklio, dalyvavo Dekanozovas su Pozdniakovu ir Sniečkus su Preikšu. Kas buvo nutarta, jis nežinąs, bet girdėjęs, kad dažnai buvo minimas vardas Krėvės ir Galvanausko.

Ponas Čarneckis manąs, kad nutarta panaudoti prieš mudu represijas.

Ir tikrai, antrą valandą man paskambino patsai Paleckis, kad šiandien ketvirtą valandą yra skiriamas Prezidentūroje Ministerių Tarybos posėdis, kuriame jis patsai, kaip einąs Prezidento pareigas, nori pirmininkauti. Paklausiau, kokiu reikalu. Atsakė, kad posėdyje bus svarstomas rinkimų į Seimą įstatymas. Užprotestavau, kadangi nėra nei man, nei kitiems Tarybos nariams įstatymo projektas patiektas susipažinti. Vėlgi, gavęs apie posėdį taip vėlai žinią, nesuspėsiu visus ministerius apie tai painformuoti.

Paleckis atsakė, kad posėdžio atidėti negalįs, apie jį jau pranešta visiems ministeriams ir man tuo rūpintis nereikia. Tik vienam Galvanauskui nepranešta ir jis daugiau neturi dalyvauti Ministerių Tarybos posėdžiuose, nes jam keliama byla dėl nusikaltimo pareigose. Jis reikalauja, kad Galvanauskas turįs neatidėliojant pasitraukti iš pareigų, patiekdamas atsistatydinimo pareiškimą. Šaukti Prezidentūroje Ministerių Tarybos posėdžius ir juose pirmininkauti jis turįs teisę pagal veikiamą dabar Lietuvos valstybės Konstituciją.

Atsakiau, kad aš šios jo teisės neneigiu, bet kadangi p. Paleckis, kaipo einąs Prezidento pareigas, tarėsi šiais reikalais ne su manim, tik su asmenimis, kurie neturi teisės į valstybės vidaus dalykus kištis, todėl manau, kad mūsų bendradarbiavimas

toliau neįmanomas. Šiuo savo pasielgimu jis man yra pareiškęs nepasitikėjimą. Į posėdį aš atvyksiu tik tam, kad jam, p. Paleckiui, įteikčiau savo atsistatydinimo iš pareigų pareiškimą.

Pasakęs tai, padėjau ragelį su Paleckiu išsijungdamas ir tuojau ėmiau skambinti Galvanauskui, kad tuojau pas mane atvyktų. Nespėjau susiskambinti su Galvanausku, kai man vėl paskambino Paleckis ir ėmė aiškintis, kad jis visai neturėjęs noro mane užgauti ar reikšti man nepasitikėjimą.

Jo pasiaiškinimą sutrukdžiau, pareikšdamas, kad šiandien jau aš juo nepasitikiu ir todėl mūsų bendradarbiavimas neįmanomas. Savo metu buvo davęs žodį nesikišti į valdymo reikalus, bet su manim nepasitaręs ir savo žodžio nesilaiko, pasiduodamas svetimai įtakai. Mane labai vargina ir pagaliau mano dirgsniai jau neišlaiko. Ponas Paleckis juk turėjo pakankamai progų įsitikinti, kad esamos padėties jo supratimas yra visuomet klaidingas, ne todėl, kad patsai negalėtų orientuotis, bet kad pasiduoda pašalinėms įtakoms, kaip ir šiuo atveju. Manau, kad mane gerai supranta, ir todėl užteks kalbų, kurios nieko nereiškia.

E. Galvanauskas mano, kad jis varomas negali pasilikti, nors buvo griežtai nusiteikęs sėdėti savo pareigose iki galo, kol tik būsią galima. Aš irgi turiu pasilikti, kol galiu, ir nesiskubinti su pasitraukimu. Seimo sušaukimo eigos sutrukdyti gal jau ir nebus galima, bet šis tas naudingo pasiekti gali ir pasisekti. Svarbu yra palaikyti ryšius ir informuoti apie rusų siekimus svetimas atstovybes. Pasitraukus man ir jam, nebus galima tų ryšių palaikyti.

Čarneckis irgi buvo tos nuomonės, kad man reikėtų pasilikti, iki galiu. Atsistatydinimo pareiškimas, kaipo protestas, nieko nepakenks, tik nereikėtų spirtis, kad tuojau duotų jam eigą ir iš pareigų atleistų. Jie to padaryti ir negali, nes būtų labai nepatogu, kad iš Vyriausybės pasišalintų vienu metu du asmenys, kuriais Lietuvos visuomenė dar pasitiki ir turi vardą diplomatinių atstovybių akyse. Visi kiti ministeriai — arba žmonės nežinomi, be vardo, arba gerai žinomi, kaip ir patsai Paleckis, tik iš neigiamos pusės. Po pasitarimo mudu abu su E. Galvanausku parašėme atsistatydinimo pareiškimus, kuriuos turėjau ketvirtą valandą nuvežti į Prezidentūrą ir įteikti „prezidentui" Paleckiui.

Atvykau į Prezidentūrą lygiai keturiomis. Ten suradau jau susirinkusius visus ministerius, išskyrus Galvanauską. Matyti, kalbėjo apie mane, nes man įėjus kalbos staiga nutilo.

Lyg kažkokis šaltas vėjas praėjo tarp manęs ir jų. Pajutau, kad šio susirinkimo dalyviai jau apsisprendę yra galutinai ir man su jais jau ne pakeliui. Nutariau neatidėlioti ir atsistatydinti galutinai.

Įstatymo svarstymai ėjo sklandžiai, pranešimą darė Pakarklis. Jis skaitė vieną paragrafą po kito, ir visi jie buvo priimti be pataisų, be svarstymo. Aš į svarstymą nesikišau, nes supratau, kad čia mano įsikišimas jau nieko nulemti negali.

Pasibaigus posėdžiui, susidarė kažkokia nejauki nuotaika, kaip pastebėjau, pas visus. Man atrodė, kad posėdžio dalyviai lyg bijojo vienas antram į akis pažvelgti. Ar jautėsi, kad yra padarę pirmą Lietuvos nepriklausomybei palaidoti žingsnį, kadangi gerai žinojo, ko Tarybinės rusų vyriausybės siekiama su pagalba rinkimų į Seimą. O gal tik man taip atrodė, ir jie nejaukiai pasijuto tik todėl, kad aš čia esu. Kaip ten bebuvo, bet visi pasiskubino išsinešdinti iš Prezidentūros. Pasilikau tik aš vienas su Paleckiu ir įteikiau jam savo ir Galvanausko pareiškimus. Paleckis pamėgino įkalbėti mane atsiimti savo pareiškimą, primindamas man atsakomybę prieš kraštą ir tautą.

— Keista man girdėti iš tamistos lūpų kalbas apie atsakomybę prieš kraštą ir tautą,— atrėžiau susijaudinęs ir suerzintas.— Kaip matau, tamista bijai atsakomybės tik prieš Maskvą. Tą geriausiai šiandien įrodei.

Pasakęs tai, nusigrįžau ir išėjau iš kambario su juo neatsisveikinęs.

[APIE KLAIPĖDOS ATVADAVIMĄ]

Niekuomet negalvojau, kad vadinamieji rimti žmonės gali tiek veidmainiauti ir per akis meluoti kaip tikri pagyrų puodai, savintis tokius nuopelnus ir neva atlikę tokius darbus, prie kurių tikrumoje nėra nė piršto prikišę. Maniau, kad Zagloba * yra tipas, vaizduojąs dažno lenko ypatybes. Bet pasirodo, kad dažnas lietuvis visuomenininkas toli pralenkia Zaglobą. To iki šiol visai nežinojau ir patyriau tik Suvienytosna Amerikos Valstybėsna patekęs. Įtikino mane labiausiai — tai Klaipėdos atvadavimo minėjimo šventės įvairiuose USA miestuose. Ne tik iš DP ** tarpo yra, kurie giriasi, kad suvaidinę lemiamą vaidmenį, nors jie prie šio darbo nė piršto nėra prikišę, bet atsiranda tokių ir jau nuo keliolikos dešimčių metų čia gyvenusių. Giriasi, esą jų pinigais Klaipėdos kraštas atvaduotas, nors tuo metu tiek apie juos, tiek apie jų pinigus niekas nėra girdėjęs, nei jų, nei jų pinigų matęs.

Buvęs mažas Vidaus reikalų ministerijos valdininkėlis, pasiųstas į Klaipėdos kraštą kaipo seklys, agentas, likimo ar, geriau pasakius, moterų protekcija atsiradęs Klaipėdos krašto gubernatorium, prie pačio išvadavimo mažai prisidėjęs, pasisakė, tiesa, pirmą kartą labai atsargiai, o vėliau sekančiose iškilmėse vis drąsiau, o pagaliau atvirai pareiškęs, kad jis yra vienintelis asmuo, kuris Klaipėdą yra atvadavęs.

Kalbu čia apie poną Polovinską, dabar Budriu vadinamą.

Šiandien man sunku, pasikliaujant vien savo netobula atmintimi ir pamiršus datas. Rašysiu vien apie pagrindinius faktus — kaip jie užsiliko mano atmintyje.

Klaipėdos kraštas, vadinamas Mažoji Lietuva, buvo atskirtas pagal Versalio sutartį nuo Vokiečių Reicho ir turėjo atitekti

---

* Henriko Senkevičiaus (Siękiewicz) romanų „Ugnimi ir kalaviju", „Tvanas" herojus — apsukrus melagis ir pagyrūnas.

** Angl. Displaced persons, pranc. personnes déplacées — Antrojo pasaulinio karo pabaigoje sąjungininkų suteiktas vardas Vakaruose atsidūrusiems asmenims, kurių dauguma dėl politinių motyvų negalėjo grįžti į tėvynę.

Lietuvai. Bet Lietuva tada buvo aljantų, kuriems vadovavo Prancūzija su Ž. Klemanso priešakyje, nemalonėje. Klemanso dėjo visas pastangas priversti Lietuvą susidėti su Lenkija į vieną valstybinį vienetą. Lietuvos tuometinei Vyriausybei teko sunkiai kovoti su šiuo Prancūzijos prievartavimu ir patirti daugel skriaudų. Viena iš tokių skriaudų buvo ir nenoras Klaipėdos kraštą prijungti prie savo kamieno — Didžiosios Lietuvos. Klaipėdos kraštas buvo Prancūzų okupuotas. Jį valdyti buvo paskirtas gubernatorius prancūzų pulkininkas Petisnė, labai nepalankiai Lietuvos atžvilgiu nusiteikęs, kaipo didelis lenkų draugas.

Vyriausybė turėjo pakankamai žinių ir įrodymų, kad Klemanso rengiasi prijungti šį kraštą prie Lenkijos: neva tai turėjo būti priemonė paspausti lietuvių Vyriausybę nusileisti ir įsijungti į Lenkijos valstybę, prisilaikant dėsnio „lygūs su lygiais", kurį skelbė ir palaikė visi Lenkijos sluoksniai, Lenkijos spauda ir lenkų Vyriausybė. Lenkai svajojo apie senosios Rzeczpospolitos atgaivinimą senose sienose, kurias turėjo iki pirmo Rzeczpospolitos padalinimo.

Jei toji spaudimo priemonė nebuvo įgyvendinta tuojau, tai tik dėka Anglų ministerio pirmininko Loido Džordžo, kuris nemėgo lenkų ir nelaikė naudinga jų naudai skriausti mažą Lietuvą.

Bet pavojus buvo didelis ir tuo susirūpinusi buvo Lietuvos Vyriausybė, kurios priešakyje tuomet buvo Ernestas Galvanauskas. Jam pasisekė išjudinti ir dalį lietuviškos Klaipėdos inteligentijos ir įkalbėti prisidėti į kovą už Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos pagreitinimą.

Abelnai Klaipėdos krašto gyventojai, dauguma jų, net lietuviškai kalbantieji, laikėsi gana abejingai ir dėl galimybės susijungti su Didžiąja Lietuva jokio džiaugsmo nerodydavo.

Nors Klaipėdos krašte iš pat pradžios buvo įsteigtas Šaulių sąjungos skyrius ir jos vadu buvo paskirtas klaipėdietis p. Bruvelaitis, bet tas skyrius buvo visai neskaitlingas ir nerodė jokių padidėjimo žymių. Todėl laukti, kad Klaipėdos krašto gyventojai patys imtųsi kovos priemonių dėl savo „išlaisvinimo", nebuvo vilties. Ar Klaipėdos kraštas bus sujungtas su Lietuva, ar su Lenkija, ar pasiliks kaip atskiras vienetas — nesvarbu, nes tokia ar kitokia padėtis vis tiek laikina. Vėliau vis tiek Klaipėdos kraštas grįš prie Vokietijos.

Taip daugumas klaipėdiečių tuo metu galvodavo.

Tai gerai žinojo ir Lietuvos Vyriausybė, ir Šaulių sąjunga, kuri tuomet vaidino Lietuvos gyvenime ir net jos politikoje nemažą vaidmenį.

Kai mūsų Vyriausybė gavo iš Paryžiaus aliarmuojančias žinias, kad Klaipėdos krašto prijungimas prie Lietuvos pakibo ore, jai pasisekė sulipdyti iš pačių klaipėdiečių, inteligentiškesnių lietuvių, delegaciją, kuri turėjo vykti Paryžiun ir pareikšti, kad jie, kaipo klaipėdiečiai, reikalauja, kad jų kraštas gautų galimybę susijungti su savo lietuvišku kamienu — Didžiąja Lietuva. Priešakyje tos delegacijos buvo Simonaitis ir Stikliorius.

Sugrįžus delegacijai iš Paryžiaus į Kauną ir padarius pranešimą Vyriausybei, jos nariai buvo pakviesti į Šaulių sąjungos būstinę pasidalyti atvežtais iš Paryžiaus įspūdžiais.

Delegacijos nariai papasakojo, kad jiems buvo duota nedviprasmiškai suprasti, kad Klaipėdos kraštas nebus sujungtas su Lietuva, nes pastaroji dar nesusitvarkė. Jos gyventojai, kaipo buvusi Rusijos dalis, nėra įpratę prie kultūringos tvarkos ir todėl būtų nedovanoti[na] atiduoti kultūringą Vokietijos kraštą Lietuvos žinion ir nuosavybėn. Kad Klaipėdos kraštas gaus savistovumo statusą ir patsai valdysis Lenkų ir Prancūzų prižiūrimas.

Šiame pasikalbėjime iš Šaulių sąjungos valdybos dalyvavau aš, Klimaitis, Šaulių sąjungos ginkluotų jėgų viršininkas, prof. Vailionis ir prof. Graurokas. Buvome visi gerokai pritrenkti ir nusiminę. Nepamenu kuris mūsų — Vailionis ar Graurokas — pareiškė, kad klaipėdiečiams nieko kito nelieka, kaip ginkluotu sukilimu pasipriešinti Prancūzų vyriausybės klastai. Ji inspiravo ir organizavo lenkus Vilniaus kraštą užgrobti, dabar nori dar lenkams atiduoti ir Klaipėdos kraštą.

Klaipėdiečių delegacijos nariai pareiškė, kad būtų neprotinga griebtis prievartos: reikalo tuo nepagerintume ir nieko nepasiektume, tik veltui suerzintume ir įpykintume prancūzus, kuriems užtektų sukilimui numalšinti tų jėgų, kurias dabartiniu metu turi Klaipėdos krašte.

Nereikia nusiminti ir nustoti vilties. Ko jie neišgaus diplomatiniu keliu, iškovos kultūrine veikla.

Maždaug tokios nuomonės buvo visi klaipėdiečiai, neišskiriant ir Stiklioriaus, kuris nuo seniau buvo žinomas kaip karštas lietuvis ir veiklus patriotas.

Kol jie kalbėjosi su mumis, nė žodžiu neprasitarė delegacijos pirmininkas Simonaitis. Jis mane nuteikė gana nepalankiai ir savo išvaizda, ir savo laikysena. Stambus vyras, griežtų veido bruožų man atrodė, kad jis yra greičiau vokietis negu lietuvis.

Tik mus įtikinėjant Stiklioriui ir kitiems delegacijos nariams, kad jie laimėsią krašto laisvę ir jo prisiglaudimą prie Lietuvos, pagaliau prabilo ir jisai. Jo pasakyta kalba buvo maždaug tokio turinio. Jis netikįs Klaipėdos krašto kultūrine veikla, ir jei

tokia galimybė išsivystytų,— jos pasisekimu. Klaipėdos krašto lietuviai per ilgus amžius siela suvokietėjo, tapo net praktiškesni ir didesni materialistai negu vokiečiai. Jie sutiktų įsitraukti į patriotinį darbą, bet tas darbas nebūtų nuoširdus ir brangiai atsieitų Didžiajai Lietuvai. Patriotinį lietuvybės naudai [darbą] klaipėdietis supranta kaipo galimybę šį tą pelnyti sau, įsidėti [didesnį] ar mažesnį skaičių litų, kuriuos galima bus pakeisti vėliau į markes.

Su šia nuotaika reikia skaitytis. Be to, krašte yra stiprios vokiečių ir suvokietėjusių lietuvių politinės organizacijos, su kuriomis klaipėdietis priprato skaitytis, ir jei jos nepritars, tai [nepritars ir] klaipėdietis, net ir būdamas prisiglaudimo prie Didžiosios Lietuvos idėjai palankus. Klaipėdietis, kaip ir Reicho vokietis, yra disciplinuotas ir paklusnus valdžiai, o kol [kas] toji artimiausia valdžia, kurios dar linkęs klausytis, yra Reicho vyresnybė. Į dabartinę padėtį žiūri kaipo į laikiną padėtį, ir kas jį laikinai valdys — prancūzas, lenkas ar didžlietuvis — jam vis tiek, nes jis yra įsitikinęs: vėliau ar anksčiau jis grįšiąs į Reicho prieglobstį, kuriame jis jautėsi neblogai, netgi turėjo tam tikras privilegijas, kurių neturėjo paprastas Reicho ūkininkas.

Jis, Simonaitis, pritaria sukilimo organizavimui ir manąs, kad kitu atveju Lietuvos reikalas bus prakištas. Tik organizuoti sukilimą ir jį įvykdyti [turi] Šaulių sąjunga savo jėgomis, savais Didžiosios Lietuvos žmonėmis, suprantama, viską atliekant klaipėdiečių vardu. Tam reikalui turėtų Šaulių sąjunga sudaryti atitinkamą reprezentacinį organą vien tik iš neskaitlingos, bet nusistačiusios rizikuoti Klaipėdos krašto lietuviškos inteligentijos, kurios, tikisi, pakankamai atsiras, kaip atsirado žmonių šiai didelei delegacijai sudaryti.

Organizuodami tokios rūšies „klaipėdiečių" sukilimą, neturime užmiršti, kad, be vokiškų politinių organizacijų, kurios gali net ginklu pasipriešinti, Klaipėdos krašte yra keli šimtai vietinės ginkluotos policijos, kuri yra Prancūzų žinioje, jų komisaro Petisnė rankose.

Todėl pirmiausia Šaulių sąjunga turi šiuo reikalu susitarti su Reicho vyriausybe ir gauti iš jos pritarimą. Jeigu tai pasisektų, nei vokiškos politinės organizacijos nepajudėtų, atbulai, nors ne viešai, bet paremtų, nei policija [ne]parodytų pasipriešinimo norą.

Vokiečiai šiandien jaučiasi pažeminti, pikti, dega neapykanta nugalėtojams, ypač Prancūzams, ir, jo manymu, sutiktų su tuo ir įsakytų, kad nei tos organizacijos, nei policija nesikištų į konfliktą tarp sukilėlių ir prancūzų. Vokiečiai, jo manymu, tai pa-

darytų, be kitų sumetimų, vien iš noro įgnybti prancūzus ir sudaryti jiems nemalonumų.

Nenorįs kalbėti kitų vardu, jis turįs pareikšti, kad patsai neatsisako ir neatsisakys prisidėti prie drąsiausių Šaulių sąjungos sumanymų tuo atveju, negalvodamas apie pasėkas.

Po Simonaičio prakalbos ir kiti delegacijos nariai pareiškė, kad jie irgi neatsisakys bendradarbiauti su šauliais, ir jei tikrai atsiras reikalas, dės pastangas pritraukti bent į reprezentatyvinį organą visas geriausias Klaipėdos krašto intelektualines jėgas.

Tuo mūsų bendras posėdis pasibaigė. Atsisveikindami pareiškėm padėką klaipėdiečių atstovam ir pasižadėjom, kad juos painformuosime apie mūsų sumanymus Klaipėdos reikalo atžvilgiu.

Mus visus stipriai paveikė Simonaičio kalba ir čia pat nutarėm neatidėlioti reikalo ir pradėti ta kryptimi veikti.

Kadangi tuo metu pasitaikė Kaune Bruvelaitis, Šaulių sąjungos Klaipėdos krašte viršininkas, tuojau pasišaukėm pasitarti su juo ir patikrinti, kiek, jo manymu, buvo tiesos Simonaičio žodžiuose, kuriais apibūdino klaipėdiečių nuotaikas ir Vokiečių vyriausybės įtaką Klaipėdos krašte.

Bruvelaitis, jaunas žmogus, kupinas energijos ir pasišventimo, nieko sau neieškąs ir jokiais asmeniais savanaudiškais reikalais nesirūpinąs, buvo kaip ir gyvas prieštaravimas Simonaičio apibūdinimui abelnai lietuvio klaipėdiečio. Bruvelaičio pažiūros nebuvo tokios pesimistiškos, bet jis irgi pripažino Simonaičio dėsnį, kad vokiečių organizacijos Klaipėdos krašte yra ir turi didelės įtakos į visus klaipėdiečius be išimties ir būtų gerai jas patraukti savo pusėn. Bet patriotiškai nusiteikusių Klaipėdos lietuvių, kurie galėtų aktyviai prisidėti, be abejo, būtų per maža, kad sukilimo sumanymas pasisektų.

Likę vieni, tarėmės, kas daryti. Visų trijų manymu, aš turėjau eiti pas ministerį pirmininką painformuoti jį apie mūsų su klaipėdiečiais [susitikimą] ir iš čia kilusį sumanymą inscenizuoti krašto ginkluotą sukilimą.

Kapitonas Klimaitis tuo reikalu turėjo nueiti pas krašto apsaugos ministerį Sližį.

Išklausęs mano pranešimą, p. Galvanauskas pareiškė, kad šiuo metu jis kalbės kaip Galvanauskas, o ne kaip ministeris pirmininkas. Jis visai sutinka su tuo, kad šiandien Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos klausimas yra tikrai katastrofiškoje padėtyje. Jis būtų seniai išrištas lenkų naudai, kaip yra nusistatęs lenkų apsuptas Klemanso. Lenkai moka veikti per moteris, per gražias moteris, kurioms vyrai, ypač senyvi, [kaip] Klemanso, nepajėgia atsispirti. Jei lenkų sumanymas neįvykdy-

tas, tai tik todėl, kad tam priešinasi anglų ministeris pirmininkas Loidas Džordžas, kuris neapkenčia lenkų. Bet tikėtis, kad jis pagaliau nenusileis Klemanso, negalima.

Jis, Galvanauskas, visai pritaria Šaulių Sąjungos vadovybės sumanymui, nes tik tuo būdu Klaipėdos krašto reikalas pakryptų Lietuvos naudai. Bet reikia pagalvoti, ir gerai pagalvoti, ar šis sumanymas gali pasisekti ir kurias pasekmes turėtų Lietuvos bylai su lenkais ir abelnai ar neatsilieptų Lietuvai tragiškai, jei net sumanymas pasisektų.

Jis, kaip Galvanauskas, nuoširdžiai tam reikalui pritaria, bet kaip ministeris pirmininkas turi pasiinformuoti pas Prezidentą ir pasitarti su savo kolegomis Ministerių Tarybos nariais.

Jis gali dar šiek tiek pažadėti, kad stengsis remti mūsų sumanymą. Su Prezidentu jis pasikalbės neatidėliojant, o su ministeriais ryt vakarą, kada bus Ministerių Tarybos posėdis, į kurio dienotvarkę šis klausimas bus įtrauktas. Paprastai posėdžiai baigiasi apie vienuoliktą valandą nakties, todėl prašo maždaug šiuo laiku ateiti pas jį į raštinę, ir tada jis jau galės mums pranešti Ministerių Tarybos nusistatymą.

Tuo mano pasikalbėjimas pasibaigė.

Kapitonas Klimaitis, sugrįžęs iš Krašto apsaugos ministerijos, pareiškė, kad jam pasisekė rūpimu reikalu pasikalbėti su Sližiu ir viceministeriu Papečkiu.

Sližys griežtai priešingas, kad Šaulių sąjunga kištųsi į politikos reikalus. Kol jis yra krašto apsaugos ministeris ir atsako už Lietuvos saugumą, jis neprileisiąs, kad Šaulių sąjunga, esanti jo priežiūroje, turėtų vykdyti panašios rūšies avantiūras.

Papečkys gi yra palankiai nusiteikęs ir ministerio nusistatymą linkęs yra aiškinti nepalankia nuomone ir nepasitikėjimu Šaulių sąjungos vadovybe, ypač jos pirmininku Krėve. Bet mano, kad jam, Papečkiui, pasiseks nuteikti ministerį palankiau.

Vienuoliktą valandą vakaro mes buvome jau ministerio pirmininko laukiamajame kambary. Ministerių Tarybos posėdis dar nebuvo pasibaigęs, ir mums teko palaukti apie pusvalandį, kol pradės skirstytis.

Buvome pagaliau pakviesti į posėdžių salę, kur mūsų laukė, be ministerio pirmininko E. Galvanausko, dar Sližys, krašto apsaugos ministeris, p. Lipčius, Vidaus reikalų ministerijos atstovas, ir p. Klimas, užsienio reikalų viceministeris.

Mums įėjus, prabilo Galvanauskas, kuris, pabrėždamas, kad jis kalba Ministerių Tarybos vardu, pareiškė:

1. Ministerių Taryba nėra vieno nusistatymo dėl Klaipėdos krašto išvadavimo sukilimo keliu, todėl už šios rūšies įvykius

nesiima atsakomybės ir palieka visą reikalą Šaulių sąjungos iniciatyvai.

2. Jei įvykiai iššauktų politinius nesusipratimus, Lietuvos valstybei pavojingus, iniciatoriai ir tariamo sukilimo vykdytojai gali būti suimti ir patraukti teismo atsakomybėn, kaip nusikaltę savališkumu ir drumstę Klaipėdos krašto ramybę.

3. Kadangi Šaulių sąjungos Tarybos narių skaičiuje yra atsakingi žmonės, Seimo nariai, tai Šaulių sąjungos vadovybės sumanymas turi būti vykdomas be Tarybos žinios, kad, politinėms komplikacijoms iškilus, įtarimai ir atsakomybė už žygį, ypač jeigu jis nepavyktų, nekristų ant Seimo.

4. Vyriausybė kol kas negali Šaulių sąjungai suteikti paramos nei ginklais, nei lėšomis, [nei] išlaidas sumanymo padengti,— vis to atsargumo dėlei.

Suprantama savaime, kad Vyriausybė visas išlaidas padengtų, jeigu žygis pasisektų ir Klaipėdos krašto reikalai galutinai pakryptų Lietuvos naudai.

Mes, tai yra aš ir kap. Klimaitis, sutikome pasiimti visą atsakomybę, jei mūsų žygis nepasisektų ir sukeltų pavojingas Lietuvai komplikacijas. Sutinkame su tuo, kad oficialiai Šaulių sąjungos Tarybos posėdžiai nebūtų šaukiami ir tokiu būdu nebūtų įpainioti Seimo nariai (Dr. Staugaitis, Sleževičius, Krupavičius ir dar kiti trys, kurių pavardžių dabar neprisimenu).

— Mums labai gaila,— pareiškiau aš gal visai nereikalingai,— kad mūsų Vyriausybės nariai tiek neryžtingi, jog atsisako mums padėti net ginklų ir šovinių suteikimu.

Matyti, dėl šio mano pareiškimo pasijuto užgautas p. Sližys, ir todėl į jį tuojau reagavo šiuo būdu: jis neabejojąs, kad sumanymas išėjęs iš p. Krėvės, kuris įsivaizduojąs esąs Šarūnas. Jei aš sutikau toleruoti šią jo avantiūrą minėtomis sąlygomis, tai tik todėl, kad manau, jog ta jo sugalvota avantiūra tuo ir pasibaigs. Bet, mano manymu, būtų buvę geriau leisti man tuojau pašalinti jį iš Šaulių sąjungos vadovybės, kaipo asmenį, kurio galvoje gali kilti ne viena dar pavojinga valstybei mintis. Atsakiau lygiai griežtai, rodos, pavadinau bailiu, kuris nėra ir [ne] gali būti kraštui naudingas, sėdėdamas Krašto apsaugos ministerijoj.

Sližys įsižeidė ir vos nekilo susikirtimas, kuris galėjo turėti tragiškas pasekmes.

Nuramino visus Galvanauskas, pareikšdamas, kad jis nepritariąs Sližio žodžiams, nes jei mūsų Valstybės kūrėjai, savanoriai ir kiti garbingi šiandien Valstybės gynėjai nebūtų griebęsi rizikingų žygių, šiandien neturėtume nepriklausomos Lietuvos. Jis nepritariąs ir Krėvės išsišokimui, nes min. Sližys ne bailumu va-

dovaujasi nepritardamas Šaulių sąjungos sumanymui, bet atsargumu ir susirūpinimu [dėl] galimų to žygio pasėkų, jei jis nepasisektų. Todėl Ministerių Taryba ir yra nutarusi, kad Vyriausybė išvengtų galimų komplikacijų, taip elgtis, kad jos niekas neturėtų pamato įtarti ją organizavus žygį į Klaipėdą. Nereikia užmiršti, kad turime reikalą su karo laimėtojais, tapusiais pasaulio likimo sprendėjais ir dargi dėka lenkų pastangų mums labai [ne]palankiais.

Tuo mūsų pasitarimas su Vyriausybe baigėsi ir mes apleidome ministerio pirmininko buveinę nelabai jaukios nuotaikos, galima pasakyti, beviltiškai nusiteikę dėl mūsų sumanymų.

Su mumis išėjo ir p. Lipčius. Visi trys užėjome į mano Šaulių sąjungoje kambarį pasidalyti nuotaikomis, sukilusiomis dėl nevykusio Vyriausybės nusistatymo.

Ponas Lipčius papasakojo, kad mūsų sumanymui labiausiai priešinosi p. P. Klimas, bijodamas ne tik komplikacijų su Antantės vyriausybėmis, bet net galimą lenkų ginkluotą įsikišimą numanydamas. Jį palaikęs Sližys, kaip jis manąs, ne tiek dėl atsargumo, kiek asmeniškai nusiteikęs prieš Šaulių sąjungos pirmininką, įrodinėdamas, kad toks žmogus, kaip Krėvė, netinka rimtam žygiui, kur reikia parodyti daug atsargumo ir rimties, o ne avantiūriškų nuotaikų.

Galvanauskas gynė sumanymą kiek išgalėdamas, jį palaikęs Papečkys, kuriam pagaliau, Sližiui atsisakius, buvo pavesta turėti reikalų su Šaulių sąjunga, kol jai vadovauja Krėvė, [ir] kilusius Šaulių sąjungos reikalus tvarkyti.

Jis mano, kad dėl lėšų nereikia desperatiškai nusiteikti. Mano, kad ir ministeris pirmininkas neatsisakys skirti pagal išgales iš slapto fondo, esamo jo žinioje, iš kurio neprivalo viešai atsiskaityti. Yra jo, Lipčiaus, kaipo Saugumo departamento direktoriaus, tam tikros sumos, iš kurių, reikalui atsiradus, bus galima šiek tiek sušelpti Šaulių sąjungą. Galima galvoti, gal pasisektų tam tikrame banke užtraukti paskolą, garantuojant jos grąžinimą Šaulių sąjungos turimais sklypais.

Kitą dieną universitete susitikau su A. Smetona, kuris irgi buvo Šaulių sąjungos Tarybos narys. Tuomet su Smetona mane jungė labai artimi draugiški santykiai. Jį aš tuomet labiausiai gerbiau, kaipo vieną iš protingiausių Lietuvos vyrų. Mano pastangomis jis tapo universiteto dėstytoju ir ėjo čia savo pareigas su visu rimtumu. Žiūrėjome todėl ir universitete kaipo į rimtą mokslo pajėgą. Santykiavome ne tik asmeniškai, bet ir šeimomis. Nebuvo dienos, kad Smetona, grįždamas iš universiteto, neužeitų pas mus arba kad aš neužeičiau pas jį į namus.

Universitete aš jam išpasakojau visus liečiančius Klaipėdą reikalus, mūsų sumanymą ir Vyriausybės tuo reikalu nusistatymą. Ypač pabrėžiau, kad dabar svarbiausia kliūtis — tai lėšų sumanymui vykdyti stoka. Vienas beliko kelias — gauti paskolą įkeičiant Šaulių sąjungos turtą. Bet tam reikia Šaulių sąjungos Tarybos leidimo, o tam kliūtys: pasižadėjimas nešaukti Tarybos posėdžių Klaipėdos krašto reikalais ir, antra vertus, ar nepasirodys ir Taryba priešinga mūsų rizikai.

Smetona atsakė man, kad jis šiandien nieko negali pasakyti ir savo nuomonės šiais klausimais pareikšti, bet jam atrodo, kad Vyriausybė protingai pasielgusi, norėdama pasilikti nuošaliai. Jis pagalvosiąs, apsvarstysiąs viską ir dar šiandien vakarą man pasakysiąs, ką jis manąs.

Dėl Šaulių sąjungos nejudamo turto įkeitimo ir kaip tai galima būtų padaryti be atitinkamo Šaulių sąjungos nutarimo jis pasikalbės su nusimanančiais žmonėmis.

Kada aš nuėjau pas jį vakarą, jis pareiškė, kad sumanymui visai pritaria ir sutinka nešti už šį žygį atsakomybę lygiai su mumis. Tik mano, kad susitarimą ar bent prielankų pritarimą Reicho vyriausybės reikia būtinai gauti, jei nenorime susilaukti vietos gyventojų griežto pasipriešinimo. Klaipėdiečiai dar neatprato žiūrėti į Reichą kaipo į savo valstybę, ir užtenka Reichui vieną palankų žodį tarti, kaip Klaipėdos krašto gyventojai pasipriešintų Šaulių sąjungos žygiui. Be to, ten yra oficiali ginkluota jėga — Klaipėdos krašto policija, žandarmerija. Nors oficialiai ji yra Petisnė žinioje, bet faktinai ji labiau paklusni Reichui negu prancūzams.

Dėl įkeitimo Šaulių sąjungos nejudamo turto jis pasikalbės su kunigu Juozu Vailokaičiu.

Vailokaitis pareiškęs norą pasimatyti su mumis, bet ne banko patalpose ir ne darbo metu, bet jo privačiame bute vakarą, darbui banke pasibaigus. Užeiti pas jį galime nors ir rytoj, tik jam reikia iš anksto pranešti, geriausia telefonu, kad būtų namie.

Paskambinom kun. Juozui Vailokaičiui, kaip mums buvo pataręs A. Smetona. Rodos, tai buvo ketvirtadienio rytą. Gavome atsakymą, kad jis laisvas bus tik artimiausią sekmadienį ir prašo užeiti pas jį į butą ketvirtą valandą.

Mes nieko kito nesitikėjome, kaip tik to, kad gal sutiks šiek tiek mums paskolinti rizikuojant, kad pinigai gali būti negrąžinti, jeigu sumanytas žygis nepasiseks ar nepasiseks išgauti iš Šaulių sąjungos valdybos įkeisti esamus Šaulių sąjungos sklypus, kuriuos buvo gavusi iš Kauno miesto savivaldybės.

Sekmadienį paskirtu laiku jau buvome vietoje ir paskambinome į kun. Vailokaičio butą. Atidarė mums duris patsai. Atvy-

kę buvome aš ir Klimaitis. Išdėstėme jam visą reikalą nieko nenuslėpdami: ir Klaipėdos krašto beviltišką padėtį, ir mūsų sumanymą inscenizuoti Klaipėdos krašto gyventojų sukilimą, ir valdžios nusistatymą laikytis visai nuošaliai, kad tas žygis, ypač jam nepasisekus, nepakenktų pačios Lietuvos reikalams.

Vailokaitis, visa tai išklausęs, išsireiškė, kad jis gerai supranta Vyriausybės atsargumą ir neturime ją smerkti dėl to atsargumo. Jis mažai tikįs žygio pasisekimu, nors supranta, kad Klaipėdos krašto nelaimėsime paprastomis diplomatinėmis priemonėmis. Klaipėdą ir jos kraštą Lietuva gali laimėti tik stebuklu, ir to stebuklo vaidmenį gali suvaidinti sumanytasis sukilimas. Jūs rizikuojate dideliais nemalonumais, ir kai kurie iš jūsų, kurie asmeniškai dalyvaus sukilime,— net savo gyvybe. Jis mylįs Lietuvą ne mažiau negu mes, negu kiti ir todėl, nors nelabai tikėdamas pasisekimu, nori prisidėti kuo išgali ir kiek išgali. Jis jau visa yra apgalvojęs ir nutaręs tam reikalui paaukoti didesnę sumą — 12 500 dolerių, bet jai pasirodys, kad tų pinigų sėkmingam pasiruošimui dar neužtektų, yra nusiteikęs, reikalui esant, jų dar padidinti 10 000 dolerių.

Tai yra jo įnašas. Jis tikisi, kad Lietuvos Vyriausybė, jei viskas pasibaigs geruoju, dalį šios sumos sugrąžins jam, jei negrąžins, jis iš Šaulių sąjungos grąžinti nepareikalaus.

Tokio pasisekimo visai nesitikėjome, todėl išėjome pasijutę lyg šimtu žirgų jodami.

Kitą dieną piniginiai reikalai buvo sutvarkyti, ir dabar dėl lėšų jau netekdavo sukti sau galvos.

Pasitarę nutarėm, kad visą reikalą laikysime kol kas paslaptyje, kol išdirbsime šaulių mobilizacijos planą. Mobilizuoti turėsime paskutiniu momentu, kad lenkai apie tai nesužinotų iš anksto ir prancūzų palaiminti neokupuotų Klaipėdos krašto didesnėmis pajėgomis.

Pirmasis uždavinys buvo surasti kelią susisiekti su Vokiečių slaptomis karinėmis organizacijomis Klaipėdos krašte, kad jos nepasipriešintų mūsų pastangoms, dargi pasišaukę iš Rytprūsių sau pagalbos. Kiek mes šiuo klausimu besvarstėm, kitos išeities nematėm — vien tik kreiptis į Reicho vyriausybę, kad iš jos pusės išgauti pritarimą ar bent pažadėjimą, kad tos kariškos organizacijos nesikištų ir netrukdytų mums.

Prašomas mums padėti ministeris pirmininkas griežtai atsisakė tarpininkauti, nes, jo nuomone, netiki, kad Lietuvos Vyriausybės tarpininkavimas liktų paslaptyje nuo Antantės stebėtojų.

Beliko tada mums ieškoti pagalbos pas ukrainiečių rezistencinę organizaciją, kuri, kaip mes žinojome, turėjo ankštų ryšių

su Vokiečių vyriausybe. Mes anksčiau buvome sudarę su ja draugišką sąjungą bendrai kovai su lenkais. Kaune nuolatos gyveno jų įgaliotas atstovas Jurevičius, buvęs Austrijos karininkas. Visas mūsų susinešimas su Vilniaus lietuviškomis rezistencinėmis organizacijomis ėjo ne tiesioginiai per sieną, bet aplinkiniu keliu per Lvovą, tarpininkaujant šiai ukrainiečių organizacijai.

Teko kreiptis dabar pas Jurevičių su prašymu, ar jų organizacija negalėtų mums pagelbėti susieiti su atitinkamomis vokiečių organizacijomis užtikrinti jų palankumą mūsų sumanytam Klaipėdos žygiui. Turėjome atidengti jam mūsų sumanymą dalinai. Jurevičius pareiškė, kad patsai to negali padaryti ir dargi be savo vadovybės sutikimo. Todėl teks jam vykti tuo reikalu į Berlyną, kur gyvena aukščiausia Taryba ir vadovybė. Jis pasistengs kiek tik išgalėdamas patenkinti mūsų norus, kuriems jis pritaria iš visos širdies.

Išvažiavęs užtruko beveik porą savaičių. Tą laiką mes išnaudojome Šaulių sąjungos ginklų revizijai. Buvo išreikalauti iš šaulių turimi jų ginklai ir juos sutvarkius sukrauti skyrių sandėliuose, suprantama, tik tinkami; kiti buvo grąžinti jų savininkam. Ginklai buvo įvairių sistemų ir iš įvairių šaltinių gauti. Čia buvo ir rusiški karabinai (raitelių), ir rusų kariuomenės naudojami šautuvai, ir vokiški ginklai, ir net prancūziškos kilmės, atimti iš lenkų partizanų.

Dar blogesnė padėtis buvo su šoviniais. Rusiškiems šautuvams turėjome ne daugiau kaip po penkis šovinius kiekvienam šautuvui. Geresnė padėtis gi buvo su vokiškos kilmės šautuvais, kurių kiekvienam šautuvui atiteko net po keturiasdešimt šovinių. Tikėjomės dar šį tą iš tos rūšies šovinių kokiais nors būdais išgauti, o jei kitaip nebus galima, išvogti iš kariškų Lietuvos Vyriausybės sandėlių.

Turėjome nedidelį kiekį ir rankinių granatų, bet kulkosvaidžių neturėjome nė vieno.

Su tokia ginklų atsarga buvo pavojinga pradėti žygį.

Susirūpinę ir reikalą apsvarstę nutarėme pamėginti vėl kreiptis pas ukrainiečius, ar su jų pagalba negalima bus šį tą gauti iš vokiečių.

Mūsų parėdymu laikyti Šaulių sąjungos ginklus, paimtus iš pavienių šaulių, daug kas buvo nepatenkintas, įžvelgdami tame pastangas nuginkluoti šaulius. Klausimas kilo ir pačioje Šaulių sąjungos Taryboje. Mes aiškinomės tuo, kad yra šaulių tarpe daug triukšmaujančių, nedisciplinuotų narių, kurie, neatsižvelgiant į vadovybės pastabas, jokiai disciplinai nepasiduoda. Jie su ginklais rankoje daro kratas pas ramius nelietuvių kilmės

[gyventojus], neturėdami jokių įgaliavimų. Dėl tokių dažnų atsitikimų mes gauname iš Vyriausybės reikalavimų sudrausti tokius asmenis. Yra daug atsitikimų, kad tokie nedrausmingi šauliai, ypač nepraėję dar karinės tarnybos, vaikšto šventadieniais su šautuvais, nešasi juos net į bažnyčią pamaldų metu, o dar blogiau, kad pasigėrę ima be reikalo šaudyti, sukeldami žmonėse baimę ir nepasitenkinimą. Todėl, Vyriausybei reikalaujant įvesti griežtesnę discipliną, nutarėme visus tokius prašalinti iš Sąjungos.

Kai kurie Tarybos nariai mums pritarė iš esmės, bet buvo nepatenkinti, kodėl taip padarėm be Tarybos žinios. Bet kiti, ypač krikščionių demokratų partijų atstovai, Taryboje mus griežtai smerkė, nors nepasitikėjimo ir mūsų atsistatydinimo visgi nepareikalavo.

Gal kai kurie iš Tarybos narių kai ką žinojo apie vykdomus sumanymus, bet nei vienas jų neprasitarė nei žodžiu.

Mes pažadėjome, kad imsimės kuo greičiausiai pertvarkymą pravesti, grąžinti ginklus šauliams, kurie pažada laikytis griežtos disciplinos ir panorės dalyvauti kariškose pratybose.

Po poros savaičių pargrįžo ir Jurevičius. Jis pranešė, kad reikalas beveik sutvarkytas ir kad mūsų įgaliotinius nori pamatyti generolas Sektas, tuometinis ginkluotos vokiečių milicijos (kariuomenės) viršininkas.

Tokio pasisekimo mes tai tikrai nesitikėjome. Buvom ne tik nustebinti, bet ir sumišę. Spėliojome, ko Sektas iš mūsų pareikalaus, kokias mums sąlygas statys. Kaipgi kitaip galėjome generolo Sekto norą išaiškinti?

Nutarėm, kad aš nueisiu pas Galvanauską tuo reikalu pasitarti ir išgirsti jo patarimus, o taipogi išrūpinti skubos keliu užsienio pasus man, Klimaičiui ir kapitonui Dziūvei.

Galvanauskas patarė nesileisti į jokias politinės krypties derybas. Jei panašūs pasiūlymai bus padaryti, nukreipti juos į Lietuvos Vyriausybę. Suprantama, kad galite pažadėti tokiu atveju savo tarpininkavimą.

Užsienio pasus gavome tą pačią dieną.

Eiti Šaulių sąjungos pirmininko pareigas buvo paskirtas profesorius Vailionis, o viršininko pareigas kap. Bliūdžius. Vailionis jau anksčiau apie ruošimąsi sukilimui žinojo, o Bliūdžių tik dabar painformavom. Kadangi nežinojom, kiek ilgai užtruksime Berlyne, jam buvo pavesta imtis neatidėliojant organizuoti kovos dalinius ir juos kiek galima skubiau apmokyti.

Sukilimui vadovavimo parinkimą atidėjome ir nutarėme jį spręsti sugrįžus iš Berlyno.

Su mumis vyko į Berlyną ir Jurevičius.

Berlyne mes apsistojome viename viešbutyje, bet buvome išskirstyti. Ukrainiečiai jau buvo mums paruošę kambarius privačiuose pensionuose.

Kitą rytą Jurevičius atėjo pas mane į butą apie dešimtą valandą, ir mes tramvajumi kažkur važiavome. Berlyno nežinojau ir negalėjau net susiorientuoti, kuria kryptim važiuojame. Kai išsėdome, Jurevičius nuvedė mus į kavinę, kur suradome mūsų belaukiančius Klimaitį ir Dziūvę ir dar vieną, man nepažįstamą, kurį Jurevičius supažindino su manim ir atrekomendavo kaip ukrainiečių karinės organizacijos šefą, pulkininką, rodos, Kovaliuką ar Kovalčyką, dabar gerai nepamenu jo pavardės. Vėliau jis buvo nužudytas Vokietijoj lenkų žvalgybininkų.

Jis pareiškė, kad mes dar turime daug laiko, galime gerai papusryčiauti, nes pas Sektą turim būti lygiai pirmą valandą. Karo ministerija nuo čia visai arti, dešimt minučių kelio pėstiems.

Užsisakėme pusryčius ir pusryčiavome neskubėdami. Už pusryčius sumokėjo ukrainiečiai, pareikšdami, kad esame jų svečiai.

Pusryčių metu Kovalčykas pareiškė, kad jis yra Sektui pasakojęs, [jog] mūsų yra tik du, o jis būsiąs trečias. Taigi vienas mūsų negalės dalyvauti. Jis labai gailisi, kad apsirikęs, bet atitaisyti dabar per vėlu. Vokiečiai mėgsta tikslumą, ir būtų nepatogu, jei ateitume keturiese vietoje trijų, kaip susitarta. Kadangi Klimaitis nemokėjo vokiečių kalbos, tai nusistatėm, kad eisiu aš ir Dziūvė.

Išėjome iš kavinės tokiu laiku, kad Sekto būstinėje būtume lygiai pirmą valandą. Kai įėjome į Karo ministeriją, mane pagavo kažkokis baimės ir nepasitikėjimo jausmas. Būdamas aštuonioliktais metais Lietuvoje, kada ten šeimininkavo vokiečiai, buvau pripratęs žiūrėti į kiekvieną vokiečių kariškį kaipo į pavojingą žmogų, iš kurio kiekvienu momentu turi laukti nemalonumų. Važiuodamas per Vokietiją ir Berlyne nebuvau dar matęs nė vieno uniformuoto kariškio ir tik dabar vėl pamačiau ir negalėjau nusikratyti to savo jausmo. Be to, rūmų didumas ir puošnumas slėgė mane. Kokios nykios mūsų Krašto apsaugos ministerijos patalpos, palyginus su šiomis. Kovoti su savo jausmais nebuvo laiko, nes porai minučių praslinkus buvome nuvesti pas Sektą.

Mus pristatė ir atrekomendavo pulkininkas Kovalčykas — mane kaipo Lietuvos šaulių sąjungos pirmininką, o Dziūvę, nežinau, ar tyčia, ar per nežinojimą, kaipo Sąjungos ginkluotų jėgų viršininką. Jis trumpai pasakė, kokis reikalas mus čia atvedė.

Sektas užsirūkė cigarą ir pastūmėjo dėžę į mūsų pusę siūlydamas.

— Aš klausau,— pratarė generolas.

— Kalbėk tu. Tu, kaip kariškis, geriau sugebėsi kariškiui reikalą išaiškinti,— tariau lietuviškai kap. Dziūvei.

Sektas klausė jo atidžiai. Baigus Dziūvei kalbėti, Sektas atidėjo cigarą į šalį.

— Galite būti ramūs,— pratarė Sektas.— Nei vienas vokietis nei vieno šūvio į jus nepaleis. Mum svarbu, kad Lietuva taptų stipri ir atsispirtų spaudimui susijungti su Lenkais. Tokiu atveju Rytprūsių padėtis taptų labai sunki. Tik aš noriu padaryti Jums vieną pasiūlymą. Praneškite Jūsų vadovybei, kad, Klaipėdą užėmus, dėl Klaipėdos statuto derėtųsi su mumis, o ne su Antante. Aštuonių dešimčių milijonų tauta, darbšti, energinga, disciplinuota , sugebės greitai nusikratyti Versalio taikos varžtų. Mums Klaipėdos kraštas neturi nei ekonominės, nei politinės reikšmės, o Lietuvai svarbu turėti šį uostą ir Klaipėdai svarbu susilieti su Lietuva, kaipo jos užnugariu. Jei jūs susitarsite dėl jos statuto su Antante, mums tasai susitarimas jokios juridinės reikšmės ateityje neturės ir Reichas vėliau gali pareikalauti atgal. Kitas dalykas, jei susitarsite su mumis. Vokiečiai riteriška tauta, davusi žodį, visuomet jo laikosi, ir todėl sutartis su ja apsaugo Jus nuo staigmenų. Mes sutiksime suteikti Rytprūsių lietuviams tokias pat kultūrines teises, kokias gaus iš Jūsų Klaipėdos vokiečiai...

— Gal mums dar nepasiseks Klaipėdą paimti.

— Pasiseks, tik neatidėliokite, kad lenkai neįsikištų, o prancūzai nesipriešins. Nors jie palaiko lenkus, bet dėl jų nepanorės aukoti nei vieno savo kareivio. Taigi neužmirškite pranešti savo vyriausybei, ką čia Jums pasiūliau. Jai mes dar turėsime kitų pasiūlymų, Lietuvai ir Reichui naudingų.

Tai pasakęs atsistojo, atsistojome ir mes. Atsisveikinę išėjome.

Prieš išeidamas aš dar kartą kreipiausi su pastaba.

— Su ginklais mums ne kaip...

— Šiuo atveju negaliu jums padėti. Tikiuosi, kad šį reikalą sutvarkysite be mūsų žinios ir pagalbos...

Tuo ir baigėsi pirmasis mūsų pasimatymas su Sektu. Išėjome su pakelta nuotaika, nes buvo prašalinta svarbiausioji kliūtis, kurios labiausiai bijojome.

Norėjome tą pačią dieną, nieko nelaukiant, grįžti Kaunan, baigti greičiau pasiruošimus. Bet ukrainiečiai sulaikė mus, suruošę vakarienę. Atsisakyti negalėjome. Vakarienė buvo suruošta Aglonos viešbutyje. Be mūsų trijulės, dalyvavo Jurevičius su savo šefu ir du vokiečiai. Vieno pavardė buvo Milleris, kito pavardės nebeatmenu dabar.

Vakarienės metu patsai Milleris pasiteiravo, ar netrūksta mums ginklų. Pasisakėm, kaip padėtis yra. Ginklų užtenka, bet bloga, kad jie nevienodi. Milleris pareiškė, kad galėtų patarpininkauti. Jam yra žinomi žmonės, kurie labai pigiai gali mums parduoti net porą tūkstančių šautuvų ir keliolika lengvųjų kulkosvaidžių, labai pigiai, net su atsilyginimu ne iš karto, bet ratomis, dalimis.

Jam padėkavojome labai širdingai už tokį tarpininkavimą ir čia pat pavedėm derybas tuo reikalu vesti kap. Dziūvei.

Po vakarienės grįžę apie dešimtą valandą aš ir Klimaitis susidėjome daiktus ir išvažiavome Kaunan tą pačią naktį. Berlyne pasiliko tik kap. Dziūvė užpirkti ginklus. Kadangi, mūsų nuomone, p. Milleris greičiausiai bus pakištas Karo ministerijos asmuo, [turime] smarkiai derėtis, kad gautume kiek galima pigiau ir daugiau ginklų.

Pargrįžę sušaukėme pasitarti visus, kurie buvo informuoti. Dalyvavo prof. Vailionis, A. Smetona, V. r. min. dep. direktorius Lipčius ir šaulių tiekimo skyriaus viršininkas Lipčius(!). Buvo pakviestas ir kunigas Vailokaitis. Pažadėjo ateiti, bet neatėjo.

Padarėme išsamų pranešimą apie laimingai atliktus darbus. Teko čia aptarti šiuos klausimus: surasti tinkamą vadą, ne iš Šaulių sąjungos tarpo, geriausia būtų kurį klaipėdietį karišką; suorganizuoti „sukilimo komitetą" iš klaipėdiečių tarpo, kuris neva vadovautų sukilėliams, Klaipėdos gyventojų krašto vardu kalbėtų ir, jei teks derėtis su okupantais prancūzais, tasai vestų derybas; pranešti apie vokiečių vyriausybės nusiteikimą ir pageidavimus, pareikštus Sekto lūpomis; išdirbti žygiavimo planą.

Vadovauti žygiui buvo numatyti kandidatai Čaplikas ir, jam nesutikus, Variakojis. Abu pasižymėję kovose su lenkais karišKiai, esantieji dėl nesusipratimų su vyriausybe atsargoje; pavesti kap. Dziūvei vykti į Klaipėdą ir ten organizuoti iš Klaipėdos krašto veikėjų „Sukilėlių Tarybą". Dziūvei į pagalbą Lipčius pasiūlė žvalgybos valdininką Polovinską, kuriam Vidaus reikalų ministerijos buvo pavesta rinkti reikalingas žinias apie Klaipėdos krašto žmonių nuotaikas ir apie tam tikrus asmenis, kurie būtų naudingi Lietuvai, ir apie tuos, kurie galėjo būti pavojingi. Jis ten seniai darbuojasi, turi pažinčių su vietiniais lietuviais intelektualais ir galės suteikti apie kiekvieną tinkamas žinias. Kad lenkai nepradėtų nerimauti dėl mūsų pasiruošimo, paskleisti, kad šauliai ruošiasi pulti Vilniaus kraštą. Jų būrius grupuoti Panevėžyje, kitą grupę didesnę Šiauliuose ir trečią, atsargos dėlei, Marijampolėje. Kalbėtis su ministeriu pirmininku Galvanausku buvo pavesta man, o padaryti pranešimą viceministeriui Papečkiui pavesta kap. Klimaičiui.

Visi buvome geros nuotaikos ir kupini vilties, kad žygis turi pasisekti. Smetonos nuomone, Sekto žodžiai, kad prancūzai nepanorės panaudoti prieš sukilėlius savo kariuomenės dalinio, o pasiųs Petisnė žinioje esamus vokiečių žandarus, yra neabejotinai teisingi, bet dabar tų žandarų netenka bijoti.

Dar nebuvome gavę progos pasimatyti nei su Galvanausku, nei su Papečkiu, kai gavome nuo Dziūvės telegramą, kad „baldai nupirkti, supakuoti ir pakraunami į vagoną". Kilo naujas klausimas, kaip gauti tuos „baldus", kad dėžės su jais nebūtų atidaromos muitinėje.

Pagaliau gavau pasimatyti su Galvanausku. Bet prašė užeiti pas jį, į butą; matyti, nenorėjo, kad mane kas matytų ir įtartų, kad aš su juo tariuosi.

Išdėsčiau jam, kaip dalykai stovi, ir perdaviau Sekto pageidavimus. Buvo patenkintas, ir labai patenkintas. Pareiškė, kad neabejoja pasisekimu ir jis taip pat mano, kad Petisnė nepaa[u]kos nė vieno savo kareivio, kad apgintų nuo „sukilėlių" Klaipėdą.

Dėl Sekto pasiūlymų jis turįs dar susilaikyti su atsakymu. Turi šį reikalą gerai apsvarstyti, netgi pasitarti su patikimais veikėjais. Dėl ginklų nėra reikalo mums patiems rūpintis ir kalbėtis su muitininkų valdininkais. Tą reikalą paves sutvarkyti p. Papečkiui. Dėl lėšų už ginklus neturime rūpintis — jis patsai sumokės iš specialaus slapto ministeriui pirmininkui skirto fondo.

Grįžęs iš Papečkio, tarp ko kito, Klimaitis papasakojo, kad Papečkys jam pasakęs, jog Seimo nariams mūsų sumanymas — jokia paslaptis. Beveik visi partijų nariai, kurie įeina į Vyriausybę, palankiai nusiteikę mūsų atžvilgiu. Net Sližys, matyti, gavęs barti iš savo partijos vadovybės, pakeitęs „гнев на милость" ir aiškinęs jam, Papečkiui, kad jis nėra priešas Šaulių sąjungos žygio ir nieko prieš neturįs, kad Krašto apsaugos ministerija padėtų šauliams kuo tik išgali, tik jam asmeniškai labai nepatinka Krėvė, kuris daugiau apie save mano, negu turėtų manyti.

Ginklų klausimas bus sutvarkytas mums pageidaujamu būdu, ir kai tik jie būsią gauti, būsią tuojau perduoti Šaulių sąjungai.

Neužilgo sugrįžo iš Berlyno Dziūvė. Sužinojome, kad pasakiškai pigiai jam pasisekė nupirkti pusantro tūkstančio vokiškų šautuvų ir po tūkstantį šovinių kiekvienam, penkis lengvuosius kulkosvaidžius ir po penkis tūkstančius šovinių kiekvienam. Jo nuomone, tai buvo, kad mes nesame jų pirkę iš privataus pirklio, bet iš tikrųjų gavome dovanų iš Reicho vyriausybės, tik tokiu būdu užmaskuota.

Nepamenu, kaip ilgai galvojo Galvanauskas dėl Sekto pasiūlymo, tik pagaliau pranešė, kad, jo nuomone, reikia su Reicho vyriausybe apsvarstyti susitarimo galimybes, tik tuo reikalu turėtų Lietuvon atvykti jos įgaliotiniai ir deryboms surastum saugią vietą, kad to nepastebėtų Antantės šnipai. Mes mažai turime tinkamų žmonių, ir jų išvykimas į Vokietiją tuojau atkreiptų tų šnipų dėmesį.

Grįžęs į Šaulių sąjungos patalpas, pasikviečiau p. Jurevičių ir prašiau, kad nuvyktų į Berlyną ir asmeniškai Sektui pranešty mūsų vyriausybės nusistatymą derėtis visais p. Sekto iškeltais klausimais ir paaiškintų, kodėl vyriausybė nori, kad derybos vyktų Lietuvoje, bet ne Vokietijoje, kaip buvo pasiūlyta (Karaliaučiuje).

Ponas Jurevičius pažadėjo viską atlikti ir išvažiavo.

Paskutiniame mūsų posėdyje buvo nusistatyta: 1) visus reikalus diplomatinio pobūdžio, kurių reikalas gali veikiau paaiškėti, o taipogi santykiauti su vyriausybe pavesti man; 2) karinio žygio paruošimą pavesti Klimaičiui ir karininkams, kurie pasižadėjo dalyvauti kaipo savanoriai. Savanoriai kareiviai neturi su savim turėti jokių dokumentų, kad nelaimei atsitikus ar jei kuris patektų į priešų rankas, negalima būtų nustatyti jų kilmę, o nelaimėn patekę turi tvirtinti, kad yra iš Klaipėdos krašto kilę; savanoriai karininkai, be to, turi pakeisti pavardes irgi tais pačiais sumetimais; 3) paskubėti, kad galima būtų pradėti žygį Kūčios vakarą. Sukilėliai turi pasiekti Klaipėdos kraštą ne keliais, bet per laukus, kad jau ten pačiame krašto viduryje pasireikštų kaip vietiniai sukilėliai prieš okupantus.

Greitu laiku buvo gauti ginklai, kuriais pakeitė senus.

Tolimesnėje eigoje aš į žygio paruošimą nesikišau. Tik vieną kartą teko dar dalyvauti sprendžiamuose veiksniuose.

Bijant, kad lenkai negautų per anksti žinių apie vykdomus pasiruošimus, buvo paskleista žinių, kad žygis nukreipiamas į Vilniaus kraštą, į Švenčionių apskritį, kur lietuvių ūkininkų padėtis buvo nepakenčiama. Demarkacijos linija buvo taip išvesta, kad ištisi kaimai buvo pasilikę mūsų pusėje, o didesnė pusė jų laukų ir ganyklos — lenkų pusėje.

Šaulių sąjungos raštinėje tarnavo tūlas asmuo. Jo vardo gerai nepamenu dabar — ne tai Ruzgys, ne tai Ružiokis, kuris, mūsų duomenimis, turėjo ryšių su lenkų žvalgyba. Dabar nutarėm jį išnaudoti. Pasišaukėme jį, papasakojom, kur mes žygį rengiam, ir pavedėm jam ištirti kelius, kuriais geriau ir patogiau galima įsibrauti į Švenčionių apskritį. Tuo reikalu jis yra siunčiamas. Jis išvažiavo ir buvo pasektas, ką jis darys? Ar mūsų

įtarimas be pamato, ar tikras, ir jis pasinaudos proga pranešti viską lenkams, kaip norėjome. Pasirodė, jis [iš] Panevėžio nuvyko tiesiog į Daugpilį, o iš ten į Lenkiją, ir mes jo daugiau nebematėme. Tik buvo pranešta, kad lenkai ten stiprina savo pajėgas.

Atėjo Kūčios diena ir praėjo, o apie žygio pradžią jokių žymių negavome. Tik pirmą Kalėdų dieną pasirodė Klimas, susirūpinęs, kad jų vadas Variakojis iki šiol neatvykęs ir ten visi nerimauja. Mėginęs jį surasti, bet nepasisekę ir nežino, ką daryti.

Iššaukėm tuojau poną Lipčių ir jis pas[a]kė, kad spėjąs, kur Variakojį galim surasti. Nuvykome į Žalią kalną ir ėmėm belstis į kažkokio namelio duris. Ilgai beldėmės. Pagaliau durys atsivėrė ir išėjo p. Variakojis, atsilapojęs, su traškanotom akimis, suterštais plaukais.

Jis atsistojo duryse ir mūsų į vidų neįsileido.

— Tamsta juk šiuo metu turėjai būti Šiauliuose, kad pradėtum žygį į Klaipėdą,— pasipiktinau.— Ar dora kariškiui taip elgtis nedrausmingai.

Jis pasižiūrėjo į mane piktai ir atsakė rusiškai:

— Убирайтесь вы ко всем чертям с вашей Клайпедой. Я ничего знать не хочу.

Taręs tai, užtrenkė duris.

— Jis ten su boba,— nusijuokė Lipčius.— Matyti, sukliudėm jį svarbiausiu momentu.

Vadinasi, nenumatyta kliūtis — likome be žygio vado.

Grįžome pas Lipčių. Pasitarę nusistatėm, kad Variakojo pseudonimas Budrys pasiliks — tebus jis simbolis, o kol kas vadovaus Klimaitis ar X., jei jis tinka. Vėliau, kad teks susidurti su prancūzais, geriausia tuo vardu pavadinti žmogų, kuris atsistos Klaipėdos krašto tarybos priešakyje.

Žygį būtinai pradėti neatidėliojant.

Ir tikrai žygis prasidėjo Naujųjų metų išvakarėse. Taip man šiandien atrodo.

[FRAGMENTAI]

[I]

Pasibaigus universitete darbui, vieną gražų vakarą atėjo pas mane profesorius Sruoga.

— Kaip manai, ar bus patogu, nepapeiks mane žmonės, jei aš nuvažiuočiau Lenkijon?

— Esi laikomas enfant terrible *, ko turi rūpintis, kaip pažiūrės į tai tavo vadinamieji „žmonės". Turi noro — važiuok.

— Ne tiek aš, kiek žmona ir duktė. Žmona nori aplankyti gimines, nuo kurių jau tiek metų buvo atskirta, dukteriai gi įdomu naujų kraštų pamatyti.

Sruoga dar svyravo, bet kai sužinojo, kad oficialiai važiuoja Lenkijon mūsų žurnalistai, su Liudu Gira ir F. Kirša priešakyje, nutarė neatidėlioti ir pasiūlė važiuoti ir man, nes jo automobiliu galima važiuoti keturiems. Važiuos jis, žmona ir duktė.

Pasikalbėjęs su žmona, sutikau. Labai norėjosi ir jai važiuoti, bet vietos nebuvo automobily.

Kai nuėjome pasais pasirūpinti, sutikom Girą, kuris [buvo] pasidaręs aršiu lenkų draugu ir vos nesusipešė su Sruoga.

Patariau jam palikti Girą ramybėje, nes tai žmogus, kuris tris kartus į dieną keičia savo pažiūras ir nusistatymą, dažniausiai sulig tuo, kas šiuo momentu jam naudingiau.

Gavome vizas. Norėjome važiuoti Vilniun per Širvintus, kur kelias žymiai geresnis, bet lenkų atstovybė nesutiko duoti leidimo, kad keliu važiuotume, o leido tik per Vievį.

Ant demarkacijos linijos (Zawiasy) **, kurią lenkai laiko siena, muitinėje sėdėjo du valdininkai — vienas senas, kitas jauniklis. Senesnis valdininkas atliko formalumus ir davė leidimą toliau važuoti, bet kaip tik tuo metu atvykęs jauniklis padarė nuodugnią kratą. Matyti, kad senesnis valdininkas pasijuto ne-

---

* Nutrūktgalvis, nenuorama *(pranc.)*.

** Lietuviškai Lazdėnai — kaimas ir geležinkelio stotis tarp Vievio ir Lentvario.

maloniai dėl tos kratos, jam buvo gėda, kad taip apžiūri daiktus profesorių, lyg jie būtų šmugelninkai, ir net vėliau mūsų atsiprašė.

Sruoga neiškentė ir išsikoliojo, vos galėjau jį nuraminti.

Teko toliau važiuoti daugiausia šuntakiais, nes lenkai tiesė kelią į Vievį, platų, gerai asfaltuotą plentą, bet daugelyje vietų juo pravažiuoti dar nebuvo galima.

Važiuodami kalbėjomės, kam teks tuo keliu žygiuoti: ar mūsų kareiviams Vilniun, ar lenkams į Kauną, kaip jie tikėjosi. Likimas parodė, kad lenkams neteko juo pasinaudoti.

Sruoga, pervažiavus demarkacijos liniją, pareiškė, kad Vilnijoje jis lenkiškai su nieku nekalbės, nes tai Lietuva ir su juo turi kalbėti lietuviškai.

Savo žodį jis tikrai išlaikė ir lenkiškai prabilo tik pravažiavus Sokólką (už Gardino), kur sutartyje [19]18 metų * su rusais buvo numatyta Lietuvos siena.

Vilniuje ir krautuvėse, ir restoranuose visur galėjome susikalbėti lietuviškai.

Įdomus buvo apsireiškimas šv. Jurgio viešbučio restorane. Sėdėjome ir kalbėjomės lietuviškai. Patarnautojas, kuris mums tiekė valgius, irgi prabilo lietuviškai į mus ir ėmė domėtis, kaip ten gyvena Lietuvoje, kokie ten uždarbiai. Juk čia kalba žmonės, kad ten, Kauno Lietuvoje, tikra Amerika.

Ėmėm jam pasakoti, savaime suprantama, atvaizduodami gyvenimą Lietuvoje geriausiomis spalvomis. Aplinkui mus tuojau susirinko visi restorano kelneriai, taip kad kiti svečiai liko neaptarnaujami. Visi kelneriai gražiausiai kalbėjo lietuviškai ir rodė didžiausią susidomėjimą mūsų pasakojimais. Kiekvienas jų norėjo sužinoti, kas jam įdomu.

— Kaip matau, visi kalbate lietuviškai,— pasiteiravo Sruoga.— Ar tik ne iš anos pusės demarkacijos linijos esate?

Tik vienas, pasirodė, esąs iš Kauno Lietuvos, kaip čia sako. Visi kiti buvo vietiniai.

— Mes, vietiniai, visi lietuviškai mokame. Tik iš Lenkijos ar Galicijos atvykę nemoka lietuviškai kalbėti, bet tai vien tik valdininkai,— paaiškino mums vienas.

Kitas panašus atsitikimas su manim įvyko tą patį vakarą. Vakarieniavome drauge su keliais Vilniaus gyventojais, lietuviais ir lietuvaitėmis. Kai išėjome iš restorano „Pod bukietem", lijo, ir aš vežiku nuvežiau vieną panelę namo, kuri gyveno Užupy. Važiuodami kalbėjomės lietuviškai. Staiga atsigręžia vežikas ir pradeda mum kalbėti.

* Turima galvoje 1920.VII.12 Lietuvos — Sovietų Sąjungos sutartis.

— Štai vieni antrus suprantame, tos pačios katalikų tikybos esame, toje pačioje žemėje gyvename,— ir ko mes riejamės, kodėl neapkenčiame vieni antrų? Aš visai nesuprantu. Susitaikytume ir gyventume drauge, kaip senovėje.

— Ne mes gi kalti, jei lenkai užgrobė Vilnių ir laiko jį savo miestu.

— Ką lenkai? Miestas nei jūsų, nei lenkų, bet mūsų, kurie čia gimėm ir augom. Susitaikytute su mumis, ir mes patys nusikratytum lenkų. Dėl jų čia žmogus jokios vietelės gauti negali, jokio uždarbio nėra...

Kalba nukrypo greitai į ekonominius gyvenimo klausimus. Patyriau, kad lenkų valdymu nėra liaudis patenkinta, ypač dėl didelio apkrovimo mokesčiais.

— Kokis čia gyvenimas,— skundėsi vežikas.— Kur žmogus pasisuksi, ten mokėk. Už linges mokėk, už ratus mokėk, už vežimą mokėk. Lupa ir lupa kiekvienam žingsny, ir dar tokie nemandagūs valdininkai, ypač galilejušai (taip čia vadina iš Galicijos kilusius lenkus). Kai koki velniai, o ne žmonės. Tu su juo ir nesusikalbėsi, nors abu lenkiškai kalbame. Tik koliotis tai moka nežmoniškai. O išdidūs, o nemandagūs. Rusų valdininkai tokie nebuvo. Sunku pas mus; o Kauno Lietuvoje, kalba žmonės, tikra Amerika.

— Tai važiuok Lietuvon, ko sėdi, jei čia negera.

— Kaip važiuosi, kad čia gimiau ir augau, čia namuką turiu, čia tėvai palaidoti. Vėlgi šeima... Kas mane leis Kauno Lietuvon?..

[II]

„Smetona nekvailas žmogus, bet samanomis apžėlęs",— išsireiškė apie jį Molotovas.

Tuose žodžiuose daug yra savotiškos tiesos. Niekas negali primesti Smetonai nepatriotiškumo, stokos Lietuvai meilės. Be abejo, buvo didelis patriotas ir padorus žmogus.

Ir samprotavimai jo buvo tikslūs, kol nebuvo valdžioje ir stebėjo gyvenimą nuošaliai stovėdamas.

Bet su juo atsitiko, kas dažnai atsitinka su kitais: rodos, pastabus žmogus, protingas ir blaiviai galvoja, bet kai tik patenka į valdžią, lyg jam avinas ausį užminal Užmiršta visa tai, ką buvo kalbėjęs, ką buvo pastebėjęs, ir ne tik nesistengia pašalinti iš valstybinio gyvenimo trūkumų, tik juos dar gilina.

Ir Smetona, tapęs Prezidentu, ne tik nešalino visų tų tautos

ir valstybės gyvenime trūkumų, kuriuos peikė, būdamas opozicijoje, bet tuos trūkumus dar didino ir gilino.

Todėl atėjo į valdžią su dideliu autoritetu. Perversmas nesukėlė niekur protesto, bet vien tik pritarimą, o baigėsi tuo, kad teko „šaudyti" buvusius savo šalininkus.

Antras didelis minusas — tai gyvenimo nesupratimas. Smetona priklausė tai kovotojų kartai, kuriai teko grumtis su caro valdžia dėl pagrindinių, bet ir paprasčiausių tautos gyvenimo dėsnių: teko kovoti už teisę turėti savo spaudą, teisę mokyti tikybos gimtąja kalba ir pan. Toje kovoje visi ėjo iš vieno: ir socialistas, ir tautininkas, ir katalikas. Pačioje Lietuvoje visa inteligentija čia buvo vieninga.

Net vieningi visi buvo, kai teko kovoti su ginklu rankoje dėl Lietuvos nepriklausomybės, dėl savistovumo ir laisvės.

Vieningi buvo visi organizavimo valstybinio ir visuomeninio aparato metu.

Bet kai viskas susinormavo ir Lietuvos politinis ir socialinis gyvenimas įėjo į savo normalias vėžes, kiekviena grupė panoro Lietuvoje tokios gyvenimo santvarkos, kurioje kaip tik labiausiai įsikūnytų tos grupės idealai.

Daugeliu atvejų tarp grupių pasireiškė ne tik skirtumai, bet prasidėjo kova.

To Smetona nesuprato ir suprasti nemokėjo. Tų grupių kovą už įgyvendinimą savo politinių idealų jis palaikė paprastomis rietenomis „už valstybinį lovį", anot jo išsireiškimo.

Jis manė, kad politinės partijos kovoja vien todėl, kad kiekvienas tų grupių veikėjų nori greičiau atsisėsti į pelningą kėdę, kad galėtų greičiau pralobti, nes visi jie netiki, kad Lietuva išliks amžiams nepriklausoma, nori patys tapti nepriklausomais, prisigrėbę iš „valstybinio lovio" kiek gali daugiau.

Ir tuo atveju jis buvo tipingas lietuvis, nieku nepasitikįs ir mėgstąs įtarti visus, ką įtarti galima. Juk Lietuvoje nebuvo nė vieno atsakingą vietą užimančio asmens, kuris nebūtų išėjęs apspjaudytas kaipo gobšus kyšininkas, nebūtų pasmerktas kaip savanaudėlis.

Tokis pats likimas ištiko ir patį Smetoną, kai jam teko atsisėsti į Prezidento kėdę.

Ne tik jis buvo šmeižiamas, bet ir jo artimieji žmonės, bendradarbiai, giminės.

Tapęs Prezidentu, Smetona stato sau uždavinį — suvienyti visą tautą, padaryti ją vieningą, kaip kad buvo tuomet, kada reikėjo kovoti su caro valdžia. Toji vienybė tuo labiau, jo manymu, reikalinga, kad už Lietuvos savistovumą kova dar nepasi-

baigė: lengviau yra juk iškovoti nepriklausomybę, negu ją išlaikyti.

Tuo atveju jis gal ir neklydo.

Prasidėjo savotiškas tautos suvienijimas. Buvo įsteigta tautininkų partija su vieninteliu programos punktu — tikėti, kad viskas gera, ką nauja vyriausybė daro ir darys ateity (buvusi anksčiau tautininkų demokratinė partija buvo likviduota).

Pirmiausia pradėta buvo valdyti valstybinis aparatas — šalinti tuos valdininkus, kurie naujai vyriausybei atrodė neištikimi.

Įtikinti naujus ponus ir apsiginti[?], kad nebūtų pašalinti iš tarnybos, buvo vienas būdas: įsirašyti į naują tautininkų partiją. Kurie pirmieji tai padarė, tapo paaukštinti, užėmė atsakingas vietas. Tas paskatino kitus, o vėliau visi skubinosi įsirašyti, kad nebūtų pakeisti naujais tautininkais.

Tokiu būdu šioje srity vienijimas ėjo greitu tempu.

Sunkiau buvo kitose srityse — nepriklausomoje nuo valdiškų vietų ir algų visuomenėje. Ten ne tik nesimatė „vienijimosi" tautininkų partijos rėmuose, bet augo opozicija, nepasitenkinimas esamąja tautininkų vyriausybe.

To apsireiškimo priežastį A. Smetona ir jo artimieji bendradarbiai matė „blogoje valioje" politinių veikėjų — ir todėl visos partijos, išskyrus „tautininkų", tapo uždarytos, likviduotos.

Seni partijų veikėjai (liaudininkų, socialdemokratų) nenuėjo veikti į požemį. Jaunimas nepasidavė ir norėjo toliau pasilikti veikliu ir požeminiame veikime susitiko su komunistais ir patys neapsidairė, kai pateko jų vadovaujami.

Uždarymas partijų vienijimosi idėjai negelbėjo, uždarytų partijų nariai ir simpatikai nenuėjo į tautininkų partiją.

Nepasitenkinimas ne tik nesumažėjo, bet dar žymiai padidėjo. Nepasitenkinimą ėmė reikšti net kaimas, ir reikšti aktyviu būdu. Teko vyriausybei imtis prieš jį griežtų ir žiaurių priemonių.

Smetona čia neieškojo tikrų to nepasitenkinimo priežasčių, bet apkaltino opoziciškai nusiteikusią spaudą.

Išleistu nauju spaudos įstatymu laisva spauda buvo visai užgniaužta. Ji buvo verčiama spausdinti, kaipo savo, straipsnius, paruoštus policijos nuovadose.

Liesti socialinius, o dar labiau politinius klausimus griežtai draudžiama. Be to, nustatyta griežta cenzūra kiekvienos eilutės, tilpusios laikrašty.

Apie tai, ką daro vyriausybė, ką mano daryti, informuoti visuomenę spaudai buvo draudžiama.

Apie svetimųjų, ypač kaimyninių valstybių politinį gyvenimą irgi nebuvo leidžiama — gali galingi kaimynai užsigauti ir sudaryti nemalonumų.

Lietuvos visuomenė mitosi tokiu būdu tik gandais, buvo visai dezorientuota, ypač toji dalis, kuri svetimų kalbų nemokėjo ir negalėjo skaityti užsienio laikraščių.

Bet ir tiem užsienio laikraščiam buvo taikoma cenzūra — tie laikraščių numeriai, kurių straipsniuose susirasdavo nuomonių ar žinių, kurios rodėsi mūsų vyriausybei nepageidaujamos, nebuvo įsileidžiami.

Anksčiau, seimų metu, buvo daromos pastangos kultūriškai ir politiškai auklėti mūsų kaimą.

Kraštas, kuriame kaimo gyventojai sudaro beveik 80% gyventojų, negalėjo sveikai gyvuoti, kol tas kaimas nesugebės orientuotis visuose kraštą liečiančiuose klausimuose.

Be to, kiekviena politinė partija norėjo gauti didžiausią savo pažiūroms adeptų skaičių.

Drauge su politiniu sąmoninimu ėjo ir kultūrinis auklėjimas. Ruošiamos buvo paskaitos, vakariniai kursai, liaudies universitetai.

Dabar vyriausybė pabijojo, kad visa tai panaudojama priešvalstybinei agitacijai. Savo žmonių palaikyti tai kultūrinei veiklai neturėjo, o pasitikėti netautininkais — negalėjo. Todėl kultūrinė veikla tapo greitu laiku likviduota. Atskirų asmenų pasikėsinimas šviesti kaimą nors kultūriškai buvo administratyviniu būdu kvalifikuojamas kaipo priešvalstybinis darbas.

Tautininkų pastangos paimti kaimą į savo rankas nesisekė dėl nepasitenkinimo tautininkų vyriausybe.

Viso to pasekmė buvo ta, [kad] kaimas tapo visai abejingas tam, kas darėsi valstybėje, o po žiauriųjų priemonių numalšinti ten, kur ūkininkų nepasitenkinimas aktyviai pradėjo reikštis, kaimo žmonės net sudarė sau nuomonę, kad „prie ruskio buvo geriau".

Smetona, be abejo, buvo kultūringas ir protingas žmogus. Todėl keista, kad jis pasirodė lengvai pasiduodąs pataikavimui ir visokiems pagyrimams.

Kas jam kalbėjo, kad jis antrasis Vytautas, kad be jo Lietuva būtų pražuvusi — tas iš karto tapdavo jam draugas.

Kas girdavo jį ir jo valdymo metodus, tą jis laikė geru žmogumi, doru patriotu.

Bet kas mėgino jam tiesą pasakyti, tuojau jo akyse įgydavo bolševikuojančio vardą ir tapdavo jo akyse neištikimu lietuviu, nepadoriu žmogumi.

Dėka tos ypatybės pirmiausiai atkrito tie, kurie tikrai buvo jam atsidavę, tame skaičiuje ir įvykdę jo naudai perversmą kariškiai.

Gerų jausmų vedami, jie ne kartą pasakydavo jam tiesą, kol pagaliau įsitikino, kad iš gerų norų pasakęs tiesą buvo neužilgo pašalintas iš savo vietos tokiu ar kitokiu būdu.

Neužilgo aplinkui jo pasidarė tuštuma. Tokiu ar kitokiu būdu pasitraukė visi tikri jo draugai ir buvusieji šalininkai.

Nepritapo dėl to paties ir tie inteligentai, kurie turėjo savo garbės jausmą ir asmeniškuose su Smetona susitikimuose netekti savo nuomonės nenorėjo ir negalėjo.

Tuštuma nepalieka neužimta. Vietoje pasišalinusių ar pašalintų Smetona tapo apsuptas biznierių, kurie nesidrovėjo jam pataikauti, kelti jį į padanges, kad tuo gautų jo palankumą, kurį galėtų išnaudoti savo asmeniniams reikalams.

Po pasikėsinimo prieš Voldemarą Smetona nusigando ir apsistatė sargybą, laikėsi kaip priešų žemėje.

Po pasikėsi[ni]mo nuversti jį jis visai neteko lygsvaros.

Pasikėsinimas perversmo buvo vykdomas tų pačių kariškių, kurie Smetoną į Prezidento kėdę buvo pasodinę.

Iš Lietuvos visuomenės tarpo nebuvo naujam perversmui pritarimo, bet jei jis būtų pasisekęs, nebūtų buvę ir pasipriešinimo, nors Voldemaras buvo labai nepopuliarus ir nemėgiamas.

Bet žmonės galvojo: ne vis tas pat velnias. Teesie nors nežmoniškai, bet tik kitoniškai.

Po perversmo Smetona pasijuto esąs be ramsčių, nes tie ramsčiai pasirodė esą neištikimi.

Gal suprato, kad tais, kurie jį kėlė, pasitikėti negalima.

Inteligentija prieš jį, kaimas — prieš. Dabar ir kariškiai pasirodė esą prieš jį.

Gal tas ir paveikė, kodėl, pavojui tik iš tolo pasirodžius, Smetona pasiskubino slaptai nuo savo vyriausybės pabėgti iš Lietuvos, su nieku nepasitarus.

Visuomenė, jam pabėgus, liko palaida bala, neorganizuota, be vadų, be autoritetų ir pagaliau be vyriausybės, nes, Prezidentui pabėgus, pabėgo iš Kauno ir buvusieji vyriausybės nariai, pasislėpė kur kas galėjo.

[III]

Sakoma, „de mortuis aut bene, aut nihil" *.

* Apie mirusius arba gerai, arba nieko *(lot.)*.

Bet kai žmogus vaidino didelę rolę visuomenės, o dar daugiau — tautos likime, manau, tas dėsnis neprivalo jam būti taikomas.

Apie tokį žmogų galima pasakyti ne tik gera, bet ir bloga, ką yra padaręs tautai ar visuomenei.

Augustinas Voldemaras yra išvaręs didelę vagą tautos gyvenime ir suvaidinęs nemažą vaidmenį josios likimo eigoje.

Bet įvertinti tą vaidmenį istoriko uždavinys. Aš nesu istorikas, todėl šio darbo nedrįstu imtis.

Man Augustinas Voldemaras įdomesnis kaip asmuo, kaip žmogus — jis yra originalus, nepakartojamas.

Jį suvelti į bendrą paprastų žmonių makalynę būtų sunku.

Kaip kiekvienas žmogus, Voldemaras turėjo gerų ir blogų privalumų.

Prie gerų priklauso gal jo nepaprasta atmintis ir gabumai kalboms.

Jo artimiausias studentavimo laikų draugas Kazys Būga ne juokais skundėsi:

— Žiūrėkite, kokis Voldemaras. Aš už jį geriau mokėjau prancūzų kalbą, bet neišdrįsdavau kalbėti — bijojau, kad nesijuoktų iš manęs. O Voldemaras pliauškė, nebijodamas, kad iš jo prancūzų kalbos gali kas pasijuokti, ir — šiandien jis kalba laisvai ir taisyklingai, o aš kaip nedrįsdavau ir šiandien neišdrįstu prancūziškai žodžio pratarti.

Voldemaras niekuomet nekreipė dėmesio į kitų nuomonę, mėgo dažnai pasijuokti ir piktai pasijuokti — kaip tikras šposininkas.

Pamenu, kai abu mudu, dar studentai, važiavome iš Petrapilio į Vilnių.

Su mumis važiavo ir kažkoks dar studentas, matyti, rusas, karštas ir atkaklus Markso ir Engelso gerbėjas.

Tų metų studentija labai skyrėsi nuo šių dienų studentijos, pokarinės — nesidomėjo nei sportu, nei prabanga, nei būsimosios karjeros klausimais.

Kai sueidavo, susitikdavo, mėgo spręsti „amžinus, prakeiktus" žmonijos klausimus.

Vieni domėjosi meno, literatūros klausimais ir sprendė juos visu jaunuolišku griežtumu.

Kiti domėjosi filosofiniais, visuomeniniais klausimais ir tokiu pat griežtumu sprendė ir rišo painiausias problemas.

Ir šiuo kartu užsidegė karšti ginčai socialiniais klausimais tarp Voldemaro ir to studento.

Atsirado dar ir daugiau iš bendrakeleivių tarpo, kurie prisidėjo.

Beveik jie visi buvo Markso pasekėjai.

Aš stebėjausi Voldemaro dialektiniais gabumais, o dar labiau jo atmintimi.

Jis cituodavo iš Markso „Kapitalo" atskirus puslapius savo nuomonei paremti.

Oponentai sumušti turėjo nutilti.

Kada aš vėliau, ginčams pasibaigus, išlipdamas Vilniuje, nusistebėjęs pareiškiau:

— Nežinojau, kad esi tokis gilus žinovas Markso teorijos!

— Aš to veikalo niekuomet rankose nesu turėjęs,— nusijuokė Voldemaras.

[IV]

Visi mane įkalbinėja: rašyk atsiminimus. Tiesiog spiria, labiausiai tie, kurie patys galėtų įdomesnius parašyti.

Kaip rašysiu, jei mano atmintis atsisako man padėti. Užmiršau daugel įvykių, iškrito iš atminties vardai ir datos.

Be to gi, visi,— o gal ir ne visi,— laikė protingu, daug nusimanančiu, o aš pats geriausiai žinau, kad nesu nei protingas, nei daug išmanąs,— taigi atsiminimais tik sugadinsiu apie save nuomonę.

Šiuo tarpu nors trumpai pradėsiu nuo lenkų ultimatumo. Tiek pamenu, kad, lenkams pateikus ultimatumą — arba taiką padaryti, arba kariauti,— mūsų šviesuomenė labai susijaudino, o Vyriausybė nusigando. „Drąsesni" pareigūnai net pasiskubino išsiųsti savo šeimas iš Kauno toliau, į Žemaitiją.

Lenkų ultimatumas buvo pasėka provokacijos. Tam tyčia pasiųstas į mūsų pusę kareivis peržengė „demarkacijos" liniją ir mūsų sargybinio buvo nušautas. O gal ir nebuvo pasiųstas, tik norėjo iš lenkų kariuomenės pabėgti, kaip tai dažnai atsitikdavo anksčiau. Tik pataikė ant pikto žmogaus ar gal kvailo, kuris įsivaizdavo, kad to kareivio sienos peržengimas jau gresia mūsų nepriklausomybei.

Kokį triukšmą sukėlė lenkai, kokias kalbas kalbėjo „narsusis" Bėkas, išdidžiai pareikšdamas, kad „gdzie stąpila noga żołnierza polskiego — tam Polska" *.

Vilniuje buvo šaukiami mitingai obalsiu: „Hejze na Kowno!" **

* „Kur įžengė lenko kareivio koja — ten Lenkija" (*lenk.*).

** „Ei, į Kauną!" *(lenk.)*

Nežiūrint viso šito triukšmo, aš netikėjau, kad lenkai gali pradėti karą.

Negi jiems būtų leidę...

Aš tai ir pasakiau tuometiniam teisingumo ministeriui Stasiui Šilingui. Jis buvo geras mano draugas, nors kiekvieną kartą susitikę pešėmės. Jis dažnai užeidavo pas mane į butą, kada jam kildavo, jo nuomone, rimti klausimai. Nes, matyti, ir jis buvo vienas iš tų, kurie manė, kad aš daug nusimanau. O gal žiūrėjo į mane kaipo atstovaujantį mūsų šviesuomenės numonę.

Dažnai vieną kitą mano pažiūrą pagaudavo ir toliau jau, savo tarpe, operuodavo kaipo savąja. Aš nepavydėdavau. „Tesinaudoja, sveikas",— galvodavau, kai tekdavo apie tai išgirsti.

Ir dabar užėjo vakarą pas mane į butą.

Nudavė, kaip visuomet, kad užėjo taip sau mane aplankyti, be jokio reikalo. Aš irgi nudaviau, kad už gerą priimu jo pareiškimą ir vengiu, kaip mandagus šeimininkas, kalbėti apie politinius įvykius.

Bet mielas Stasys neiškentė ir vakarienės metu, susirangęs kojas ant kėdės, pats prabilo:

— Apie lenkų ultimatumą girdėjai?

— Kaip negirdėsiu, jei visas miestas apie tai tik ir kalba...

— Kaip tu manai, kaip vyriausybė turėtų pasielgti?

— Aš ne politikas, nežinau, kokioje nuotaikoje mūsų „narsioji" kariuomenė. Aš tik senovės didvyrių dainius. O jie tokiu atveju nenusileistų priešui...

— Be juokų klausiu.

— Be juokų ir atsakau. Jūsų vietoje nenusileisčiau ir ultimatumą atmesčiau.

— Nors turime sviedinių ir šovinių vos poros valandų mūšiui...

— Aš manau, kad lenkai karo neskelbs, jei atmestumėt jų ultimatumą.

— Labai klysti... Kodėl taip manai? Jie susitarę su vokiečiais, aišku... Vokiečiai užėmė Austriją, lenkai gavo Olzos sritį. Dabar vokiečiai pagrėbė Sudetus, lenkams leidžia prispausti Lietuvą... Štai kame dalykas.

— Manau, kad jiems leista pabarškinti ginklais, daugiau nieko. Vokiečiai gerai supranta, kad lenkai, užėmę vieną kartą Lietuvą, iš jos nepasitrauks. O tada kiltų Prūsų likimo klausimas, nes jie būtų iš visų pusių lenkų apsupti. Be to, ir sovietai nesutiktų su tuo, kad Lietuva būtų okupuota. Juk mūsų kraštas vienintelė spraga, per kurią jie tikisi anksčiau ar vėliau prasiveržti į Europą, ir visai nepanorės, kad toji spraga būtų aklai užtverta.

— Nekalbėk. Mes esam rusų atsiklausę. Jie patarė ultimatumą priimti, nes šiuo metu negali mums padėti. Tą pat patarė ir vokiečiai.

— Vadinasi, susitaikysite su lenkais, Vilniaus atsižadėję.

— Aišku. Kitos išeities Vyriausybė neturi, jei nenori rizikuoti Lietuvos nepriklausomybe.

— Įdomu, kaip pasijus mūsų kariuomenė, kuriai tiek pinigo išleidžiate ir kuri nuolat giriama ir vadinama mūsų nepriklausomybės gynėja ir stipriausiu ramsčiu.

— Kariuomenės vadovybės nuomone Vyriausybė ir pasiremia: karlauti mes negalime.

Kaip vėliau ėjo derybos, nežinau. Kuo pasibaigė, visiems gerai žinoma: Vilniaus atsižadėta, taikos sutartis sudaryta ir užmegzti diplomatiniai santykiai su lenkais. Kaune atsirado lenkų atstovas, Varšuvon Lietuvos Vyriausybė pasiuntė savo atstovą.

Keistai man atrodo, labai keistai visa Vilniaus klausimo epopėja, ir kad Vilniaus netekome (gal tik laikinai), rodosi, kalti ne tik lenkai, bet ir lietuviai.

Gal net labiau kalti negu lenkai.

Čia man norisi papasakoti keli noro tą klausimą spręsti epizodai, apie kuriuos esu iš patikimų žmonių girdėjęs arba patsai esu buvęs tarpininkas.

Dėl Vilniaus konflikto užuomazga atsirado iš tikrųjų po to, kai Pilsudskis išvijo bolševikus iš Vilniaus. Tuo metu Kaune jau buvo susiorganizavusi mūsų vyriausybė.

Aš tuomet dar negyvenau Lietuvoje ir čia atpasakosiu, ką pats asmeniškai esu girdėjęs iš p. Antano Smetonos, buvusio tuo metu Tarybos pirmininku, ir prof. Mykolo Römerio.

A. Smetona man papasakojo, kad Versalio sutarties sudarymo metu lenkai įkalbinėjo mūsų delegaciją, kad lietuviai pareikalautų Lietuvos josios istorinėse sienose. Bet lietuviai atsisakė pareikšti tokias pretenzijas ir pareiškė, kad jie siekia sudaryti ir gauti pripažinimą Lietuvos valstybės tik etnografinėse ribose. Tada lenkai atvirai pareiškė: „Tada ir Vilniaus negausite". Dmovskis gi po to pateikė aljantams memorandumą, kuriame reikalavo į Lenkijos sienas įkorporuoti visą Lietuvą, kuriai buvo pažadėta „kultūrinė autonomija".

Tik šitas reikalas lenkams neišdegė.

Į mano naivų klausimą, kodėl nepaklausėme lenkų ir nepareikalavome sričių, kurias lenkai buvo pasiūlę ir, galimas daiktas, jas būtume gavę, lenkams palaikant, p. A. Smetona taip paaiškino: visai galimas daiktas, kad su lenkų pagalba būtumėm

sukūrę didelę valstybę, bet mes, lietuviai, joje būtume atsiradę mažumoje ir paskendę slaviškam gaivale. Tokiu atveju visos valstybės ir lietuvių pirmoje eilėje jėgas būtume eikvoję gudų ir lenkų reikalams, nei savo tautos nebūtume galėję atgaivinti, nei savo kultūros atkurti. Mums būtų atitekę dideli gudų katalikų plotai, dar nesusipratę, visai lenkų įtakai pasidavę, painioję lenkiškumą su katalikybe. Lenkams su jų pagalba lengva būtų buvę nuvesti ir mus į lenkų glėbį. Todėl, gerai apgalvoję šį klausimą, priėjome išvados, kad, norėdami didžiosios Lietuvos, neteksime ir nepriklausomos etnografinės Lietuvos, kurioje galime būti dabar pilnais šeimininkais, o tuomet tik užkuriais.

Nemanykite, kad mūsų tarpe nebuvo žmonių, kurių nebūtų vilioję turėti didelę Lietuvą perspektyvos. Bet su čia pasakytais motyvais ir jie turėjo sutikti ir sutikę nusileisti.

Nežinau, gal šie argumentai yra svarūs, gal mūsų delegacijos vyrai pamatuotai atsisakė sekti lenkų patarimams, tik man vis atrodo, kad tokios tautos, kuri atsisako ekspansijos, likimas yra nepavydėtinas. Ji turi nuolat tik nustoti kaimynų ekspansijos naudai.

Todėl ir negalėjau ir dabar negaliu pritarti tam, kas šiuo atveju įvyko.

Gal aš su šia pažiūra esu neteisus,— nesiginčysiu ir nenoriu šiuo klausimu su nieku ginčytis.

Kai bolševikai, priešaky su Kapsuku, užėmė Vilnių ir ėmė kurti ten „Lietuvos valdžią", Kaune kilo panika. Mūsų Vyriausybės nariai ir žymesni visuomenės veikėjai buvo pasiryžę jau bėgti, o kai kurie net pasiskubino išbėgti.

Aš tuo metu negyvenau Lietuvoje ir apie tai žinau tik iš pasakojimų. Taip Daukša man papasakojo tokį dalyką. Jis tuo metu dirbo Švietimo ministerijoje kaipo departamento direktorius. Švietimo ministeriu buvo J. Yčas. Grįžus jam į ministeriją iš ministerių kabineto posėdžio, apsupo jį nusigandę Švietimo ministerijos tarnautojai, klausdami, ar tikrai Kaunui gresia bolševikų antplūdžio pavojus? Ar nereikia jei ne patiems jau bėgti, tai nors savo šeimas išsiųsti saugesnėn vieton?

P. J. Yčas ėmė juos tikinti, kad pavojaus nebėra, Vyriausybė niekur trauktis nemano ir visi turi pasilikti savo vietose dirbti darbą, kurį dirba.

Dar jis nebuvo baigęs kalbos, kai priėjo sargas ir pranešė, kad iš Užsienio reikalų ministerijos klausia, kur ponui ministeriui siųsti užsienio pasas — tiesiog į namus ar į Švietimo ministeriją.

Ponas ministeris pateko į keblią padėtį ir, nebaigęs savo pra-

kalbos, nuėjo į savo kambarį „skambinti užsienio reikalų ministeriui".

Kai J. Pilsudskis išvijo bolševikus iš Vilniaus, Kaunas šiek tiek atsigavo ir nurimo. Nors lenkai Lietuvai buvo irgi pavojingas priešas, bet iš to priešo pusės nors negrėsė asmens pavojus.

Paaiškinimai

Atsiminimus stengtasi išdėstyti tokia tvarka, kokia jie buvo rašomi arba spausdinami. Tačiau visiškai išlaikyti šį principą nepavyko, o ir laikytis jo nelabai prasminga. Ne visada aišku, kada koks atsiminimų (ypač tų, kurie rašyti išeivijoje) gabalas užbaigtas. Kita vertus, pradžioje norėjosi pateikti visus vienos tematikos dalykus (apie 1940 m. įvykius), o tik po to margesniuosius, kurių, tiesą sakant, nėra ir daug: tik atsiminimai apie Klaipėdos išvadavimą ir trumpi etiudai, čia pavadinti iš K. Ostrausko pasiskolintu „fragmentų" vardu.

Žinoma, galėtume ir kitaip viską surikiuoti, sakysime,— pagal vaizduojamų įvykių chronologiją. Bet tada pradžioje atsidurtų visokie juodraštinio pobūdžio dalykėliai, ir skaitytoją tas vargiai patenkintų, nes jis vis tiek pradėtų skaityti nuo reikšmingesnių rašinių.

Kadangi ne visų atsiminimų rankraščius sudarytojas galėjo turėti prieš akis, keblu buvo laikytis vieningesnio redagavimo principo. Krėvė nepriklausė prie tų užsispyrėlių rašytojų, kurie įsikimba į savo tekstą, neleisdami redaktoriui pataisyti akivaizdžios stiliaus ar kalbos klaidos. Priešingai, jis su dėkingumu priimdavo visas geranoriškas redaktorių intervencijas, jeigu jos apsiribodavo kalbinėmis, o ne prasminėmis pataisomis. Krėvė žinojo, kad jo kalboje, kad ir kiek stengtųsi, prasprūs koks nelietuviškas (dažniausiai slaviškas) linksnis ar prielinksnis (jaunystės įprotis ir namų aplinka darė savo), todėl jis niekada nesibaidė kalbininko priežiūros. Spausdintuose tekstuose tokių stiliaus riktų beveik nelikę, matyt, pašlifavo redaktoriai, o gal pasidarbavo ir pats autorius, rengdamas spaudai. Daugiau jų pasitaiko nespausdintuose. Todėl keletą labiausiai ausį rėžiančių atvejų teko pataisyti, nors šiaip jau stengtasi išsaugoti kuo autentiškesnį tekstą.

Nesant tvirtai nusistovėjusių taisyklių, o gal ir neteikdamas tiems dalykams ypatingos reikšmės, Krėvė nevienodai rašo įstaigų pavadinimus, asmenų pareigas, net kai kurias pavardes. Visa tai šiek tiek patvarkyta vienodumo linkme, atsižvelgiant į dabartinę vartoseną arba pritaikant retesnius atvejus prie dažnesnių. Atsiminimuose, kurie skelbiami pirmą kartą, pasitaiko praleistų žodžių, raidžių, o gal tiesiog korektūros klaidų mašinraštyje. Numanomi praleidimai rašomi laužtiniuose skliaustuose.

Bolševikų invazija ir Liaudies Vyriausybė. Tekstas iš autorizuoto (pasirašyto) mašinraščio (LLTI BR F 51-48). Ten pat yra ir rankraštis su gausiais taisymais. Šis rašinys — tai oficialus Krėvės pranešimas, padarytas buvusių Liaudies seimo narių susirinkime 1942 m. rugpjūčio 30 d. Karo muziejaus didžiojoje salėje. Su cenzūros kupiūromis jis išspausdintas dienraštyje „Į Laisvę" (1942. Nr. 202. P. 3—4) ir tęstiniame leidinyje „Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai" (t. 3. K., 1942). Nemažą autentiško teksto dalį 1988 m. paskelbė jaunųjų kūrybos mėnraštis „Sietynas" (Nr. 2).

[Po Prezidento pabėgimo...] Tekstas iš rankraščio (LLTI BR F 51-48). Rašyta, atrodo, truputį vėliau negu „Bolševikų invazija..." Tai jau galima laikyti tikrųjų Krėvės atsiminimų pradžia. Tekstą pirmą kartą paskelbė „Sietynas" (1988. Nr. 2), pavadinęs jį „Atsiminimai apie Laikinosios Vyriausybės sudarymą". Rankraštis pavadinimo neturi. Jį sudaro 16 vienoje pusėje prirašytų liniuoto popieriaus lapų, kuriuose taisymų labai nedaug. Rašyta nuo krašto ligi krašto. Tai Krėvei nebūdinga, jis taisymams visada palikdavo platų lauką. Atrodo, kad tai jau perrašyta iš juodraščio. „Sietyno" publikacijos pratarmėje neteisingai nurodoma, kad šis tekstas jau skelbtas čikagiškiame „Nemune". Deja, „Nemune" išspausdintas visiškai kitas tekstas, parašytas išeivijoje, gerokai ilgesnis ir akcentuojantis kitus dalykus. Šiokio tokio ryšio tarp šių tekstų, žinoma, esama.

Vyriausybės sudarymas. Tekstas iš Čikagoje leisto žurnalo „Nemunas" (1950. Nr. 3—4. P. 10—18). Žurnale atsiminimai spausdinami su rubrika „Iš pirmosios bolševikų okupacijos Lietuvoje". Galimas dalykas, tokią rubriką buvo sugalvojęs pats autorius. Atrodo, pradėta rašyti Austrijoje, o baigta Amerikoje. 1946 m. liepos 11 d. Krėvė iš pabėgėlių stovyklos Glasenbache rašė A. Senui į Filadelfiją: „Rašau taipogi atsiminimus, bent svarbesnius mano gyvenimo epizodus stengiuosi užfiksuoti" (Metmenys. Nr. 38. P. 94). 1948 m. kovo 3 d., gyvendamas Amerikoje, pasigyrė M. Biržiškai: „Esu parašęs gan smulkiai atsiminimų pluoštą apie įvykius pirmosios rusų okupacijos metu, bet jų neskelbiu dar, mūsų atstovybei patariant. Šiandien mūsų klausimas čia dar neaktualus, reikia turėti atsargoje šį tą naujo, turėti tam laikui, kada tas bus aktualu. Šiandien tas praskambėtų be atgarsio" (ten pat. P. 114). Tačiau patarimų Krėvė, atrodo, neilgai paisė, nes tų pačių metų pabaigoje jau siūlė J. Aisčiui atsiminimų gabalą spausdinti. Sprendžiant iš vėlesnio laiško (1949 m. vasario 22 d.), jis turėjo galvoje būtent tą gabalą, nes užsimena, kad Lietuvos atstovas „prašė tik išbraukti Merkio atsiliepimą apie A. Smetoną" (ten pat. Nr. 39. P. 99). Tokį atsiliepimą ir randame „Vyriausybės sudaryme". Ko gero, Krėvė nesutiko išbraukti ir kantriai laukė savo eilės. Surizikavo spausdinti **tik po gerų metų, bet ir tada susilaukė prieštaringos reakcijos.**

Lietuvoje šį tekstą pirmą kartą paskelbė „Kultūros barai" 1989 m., Nr. 4, bet, deja, su nemažomis ir tendencingomis kupiūromis.

Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu. Tekstas iš Niujorke leidžiamo žurnalo „Aidai" (1953. Nr. 3. P. 122—131). Spėjama, kad parašyta ar bent pradėta Austrijoje. Siūlydamas atsiminimus „Aidų" redaktoriui Antanui Vaičiulaičiui, Krėvė 1953 m. sausio 4 d. laiške užsiminė: „Savo laiku maniau paskelbti atvažiavęs čion, bet nepaskelbiau, nes tuo metu nepatarė mūsų atstovas" (Metmenys. Nr. 39. P. 117). Patrumpintas angliškas vertimas „Plain talk in Moscow" buvo išspausdintas žurnale „East and West" (Londonas), 1955 m. Nr. 5. Pilnas angliškas tekstas paskelbtas JAV Kongreso komisijos, tyrinėjusios Baltijos kraštų užgrobimą, darbų rinkinyje: „Report of the Select Committee to investigate Communist agression and the forced incorporation of the Baltic States into USSR. Third interim report of the Select Committee on Communist aggression. House of Representatives, Eighty — third Congress, Second sesion, under authority of H. Res. 346 and H. Res. 438". (1954. P. 450—463). Lietuvoje šis tekstas, pradedant pastraipa „Mes buvome pirmoji bolševikų auka...", pirmą kartą paskelbtas „Sietyne" (1989. Nr. 2).

[Grįžęs iš Maskvos...]. Tekstas iš Kaune leidžiamo žurnalo „Nemunas" (1989. Nr. 5. P. 33—39). Plačiau apie šio teksto publikacijos parengimą žr. jos pratarmėje „Krėvė — lemtingų įvykių liudininkas", išspausdintoje tame pačiame „Nemuno" numeryje (p. 32). Šiuos atsiminimus Krėvė irgi siūlė „Aidų" redaktoriui, bet jie dėl kažkokių priežasčių nebepasirodė.

[Apie Klaipėdos atvadavimą]. Tekstas iš mašinraščio kopijos, esančios S. ir B. Vaškelių asmeniniame archyve Čikagoje. Mašinraštis pavadinimo neturi. Pavadinimą davė sudarytojas, remdamasis Krėvės laišku. Atsiminimai parašyti apie 1952 m. Tų metų balandžio 9 d. Krėvė rašė M. Biržiškai: „Rašau atsiminimus, kad įsitrauktau į darbą. Dabar apie Klaipėdos atvadavimą. Nemaniau rašyti, nes žinojau, kad viskas buvo padieniui užrašyta ir Klimaičio, ir Šaulių sąjungos /.../ Skelbti tuomet ir vėliau visko, kaip įvyko, nebuvo galima dėl politinių sumetimų. O čia tiek melo prirašyta, tiek prisiplakusių atsirado, kurie savo laiku ne tik piršto nebuvo prisidėję, bet ir žinote nežinojo nieko, kad net pikta pasidarė. Atsiminimų dabar neskelbsiu, paliksiu ateičiai. Originalą paliksiu sau, kopiją deponuosiu galbūt Pennsylvanijos universitete" (Metmenys. Nr. 39. P. 107—108). Atsiminimuose autorius tą patį pseudonimą priskiria dviem asmenims. Jis priklauso Polovinskui. Ar autorius painioja ir pačius asmenis, tuo tarpu nesiimame spręsti.

[Fragmentai]

[I] Tekstas iš Vandos Sruogienės parengtos knygos „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose" (Čikaga, 1974. P. 428—432). Tekstą tai knygai parengė K. Ostrauskas, kuris pratarmėje nurodė: „Šį fragmentą Krėvė parašęs dar prieš atvykdamas į JAV. Tai įrodo užrašų knygelė, kurioje šie įspūdžiai įrašyti. Pasirodo, tą knygelę Krėvė buvo pametęs Funkkaserne stovykloje Münchene, emigruodamas į JAV. Kaip matyti iš 1947.XII.15 laiško, įdėto į knygelę, ją surado toje stovykloje 1947 m. kovo mėn. Step. Karvelis ir, atvykęs į JAV, kartu su tuo laišku persiuntė Krėvei, tuo metu jau irgi gyvenusiam JAV, Filadelfijoje" (p. 427).

[II] Tekstas iš rankraščio, esančio K. Ostrausko asmeniniame archyve Filadelfijoje. Surašyta vidutinio dydžio bloknote, septyniolikoje lapelių (kai kurie lapeliai nepilni). Pataisymų nedaug, tik tokie, kurie kyla rašymo metu, ieškant tikslesnio žodžio ar sklandesnio sakinio. 1947 m. liepos 17 d. Krėvė rašė J. Aisčiui: „esu parašęs didoką „feljetoną" apie A. Smetonos asmenį. Paskutinį norėčiau, jei su mūsų laikraščiu nieko neišeis, pasiųsti kuriai nors redakcijai, tik bijau, kad jis jokiai redakcijai netiks, nes iš dalies — tai Smetonos apologija, nors visgi tokia, kad ji nepatiks ir tautininkams" (Metmenys. Nr. 38. P. 108). Matyt, čia ir kalbama apie šį dalyką.

[III] [IV] Tekstai iš „Metmenų" (1979. Nr. 38. P. 69—75). Juos „Metmenims" iš rankraščių parengė K. Ostrauskas. Įžangoje jis rašo: „Pirmasis (čia trečiasis.— *A. Z.*) — vos tik pradėtas, pieštuku rašytas trijų su puse puslapio pradinis juodraštis. Tai galima spręsti iš teksto sąrangos: rašyta stulpeliu kairiajame puslapio krašte, dešinįjį paliekant tuščią, kad vėliau eventualiai galima būtų įrašyti intarpus. Tuo aiškintina ir labai dažnos pastraipos — dažniausiai vos tik po vieną sakinį (šitoks rašymo būdas apskritai gana būdingas V. Krėvės — bent išeivijos laikotarpio — juodraščiams).

Parašymo data neaiški. Tačiau rašyta, atrodo, dar prieš antrąjį fragmentą, Amerikoje <...>

Antrasis fragmentas (čia ketvirtasis.— *A. Z.*) — ilgesnis (šeši su puse rašalu ištisai prirašyti puslapiai) ir, sprendžiant iš teksto, žymiai daugiau apdorotas negu pirmasis. Tačiau atrodo, ir jis neužbaigtas". Turint omenyje Krėvės laišką, rašytą M. Biržiškai 1952 m. birželio 9 d., kur kalbama, kad jis rašysiąs „apie santykius su lenkais, apie Pilsudskio pastangas derėtis su lietuviais", galima manyti, kad fragmentas parašytas po šios datos.

AUKŠTUOLIS Jonas (1886—1941?) — diplomatas, publicistas. 1922—1923 Lietuvos užsienio reikalų departamento direktorius, 1923—1927 pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Latvijoje, ligi 1929 — Estijoje ir Suomijoje. 1940 ištremtas, mirė Potmos koncentracijos lageryje

BAGDONAS Matas (1895—1957) — mokytojas. 1918—1919 tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje. 1923 Eltos direktorius. 1921—1922 ir 1927—1928 „Lietuvos" dienraščio vyr. redaktorius.

BEKAS (Beck Józef, 1894—1944) — vokiečių kilmės lenkų politikas, pulkininkas, artimas Pilsudskio bendradarbis, 1932—1939 Lenkijos užsienio reikalų ministras, provokaciniu ultimatumu privertęs Lietuvą užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija.

BISTRAS Leonas (1890—1971) — politinis veikėjas. 1928—1940 Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas. „Ryto" redaktorius. J. Černiaus vadovaujamame kabinete švietimo ministras. 1940 liepą suimtas ir ištremtas į Rusiją. Grįžo 1956. Mirė Kaune.

BLIŪDŽIUS Jonas (1880—?) — Steigiamojo seimo narys, Lietuvos atsargos pulkininkas leitenantas.

BRUVELAITIS Jurgis (1900—1946) Šaulių sąjungos V partizanų grupės vadas, 1922—1923 Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto reikalų vedėjas. Nuo 1932 Klaipėdos krašto seimelio narys.

ČARNECKIS Voldemaras Vytautas (1893—?) — diplomatas. 1919—1920 susisiekimo ministras, 1920—1921 Steigiamojo seimo narys, 1921—1923 Lietuvos atstovas Vašingtone, 1924—1925 užsienio reikalų ministras, 1925—1939 Lietuvos įgaliotasis ministras Romoje. 1941 ištremtas į Sibirą.

ČERNIUS Jonas (1898—1977) — brigados generolas. 1939.III.30—1939.XI.22 ministras pirmininkas, sudaręs vadinamąją bendro darbo vyriausybę. Po to I pėstininkų divizijos vadas. 1944 pasitraukė į Vakarus. Mirė JAV.

DAUKŠA Liudas (1890—1948) — matematikas, visuomenininkas. Mokslus baigė Maskvoje. Už lietuvišką veiklą bolševikų kalintas. Iškeistas į lietuvius komunistus. Dirbo Švietimo ministerijos Bendrųjų reikalų departamento direktoriumi.

GRAUROKAS (t. b. Gravrogkas) Antanas (1880—1958) — inžinierius. Nuo 1920 pradėjo dirbti Lietuvos geležinkelio sistemoje. 1930—1931 „Trimito" redaktorius. 1932—1933 Kauno miesto burmistras. Po karo dėstė Kauno politechnikos institute.

DMOVSKIS (Dmowski Roman, 1864—1939) — lenkų politikas, lenkų tautinės demokratų (endekų) partijos vienas steigėjų. 1919 paskirtas Lenkijos delegatu Versalio taikos konferencijoje. Reikalavo Lietuvą įjungti į Lenkijos teritoriją. Vidaus politikoje Pilsudskio oponentas.

JURGUTIS Vladas (1885—1966) — ekonomikos profesorius, Lietuvos banko organizatorius ir pirmasis jo valdytojas. 1941—1943 Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto dekanas. 1943 vokiečių suimtas ir ištremtas į Štuthofą. Mirė Vilniuje.

KLIMAITIS Pranas (1883—1940) — karininkas, žurnalistas. 1918—1919 kariavo Rusijoje baltųjų pusėje. 1920 kaip įkaitas grąžintas į Lietuvą. 1922—1925 vadovavo Šaulių sąjungai. Bendradarbiavo „Trimite", „Karde", „Karyje".

KRUPAVIČIUS Mykolas (1885—1970) — kunigas, visuomenės veikėjas, politikas. 1920—1926 visų seimų atstovas, krikščionių demokratų bloko lyderis. 1923—1926 žemės ūkio ministras. 1941 NKVD numatytas areštuoti, bet pasislėpė. 1942 įteikė vokiečių okupacinei vyriausybei du memorandumus dėl Lietuvos kolonizavimo ir žmonių persekiojimo. Už tai suimtas ir ištremtas į Vokietiją. 1945 amerikiečių kariuomenės išlaisvintas. Buvo VLIK-o pirmininkas. Mirė JAV.

KUBILIŪTĖ Marcelė (1893—1963) — Užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento šifruotoja, archyvų saugotoja, atsakingoji sekretorė. Aktyviai veikė Vilniui vaduoti sąjungoje, buvo šaulių vadė. Po karo ištremta į Sibirą. Grįžo 1956. Mirė Vilniuje.

LIPČIUS Mikalojus (1894—1942?) — ekonomistas. 1918 įstojo savanoriu į Lietuvos kariuomenę, iki 1923 buvo žvalgybos skyriaus viršininkas. 1923—1924 vidaus reikalų viceministras. 1941 ištremtas į Sibirą.

LOIDAS Džordžas (Lloyd George, 1863—1945) — anglų valstybės veikėjas, 1916—1922 ministras pirmininkas. Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 užėmė tarpinę poziciją tarp Vilsono ir Klemanso.

MAŠALAITIS Vincas (1892—1975) — teisininkas. 1919—1940 Ministrų kabineto reikalų vedėjas, kanceliarijos viršininkas, generalinis sekretorius. 1944 pasitraukė į Vakarus. Mirė JAV.

MAŠIOTAS Jonas (1897—1953) — mokytojas. 1919—1922 mokytojavo Marijampolėje, nuo 1927 — Kaune. Priklausė socialistų liaudininkų partijai, vėliau Šaulių sąjungai. 1944 pasitraukė į Vakarus. Mirė JAV.

NORKAITIS Jonas (1892—1983) — ekonomistas. Studijavo Petrapilyje, grįžęs į Lietuvą, stojo valstybės tarnybon. Išvadavus Klaipėdą, buvo paskirtas Finansų ministerijos įgaliotiniu Klaipėdos kraštui ir Klaipėdos krašto muitinės viršininku. Nuo 1936 daug kartų vadovavo Lietuvos delegacijoms ekonominėse derybose su kitomis šalimis. Raudonajai armijai okupavus Lietuvą, pasitraukė į Vokietiją.

PAKNYS Jonas (1883—1948) — ekonomistas, 1926—1939 Lietuvos banko valdytojo pavaduotojas, nuo 1939.X.25 — valdytojas. 1940 kurį laiką buvo finansų vicekomisaras, 1941 rudenį vėl tapo Lietuvos banko valdytoju. 1942 pasitraukė iš pareigų. 1944 išvyko į Vakarus. Mirė Vokietijoje.

PAPEČKYS Juozas (1890—1942) — teisininkas, pulkininkas. 1921 paskirtas Krašto apsaugos ministerijos juriskonsultu, 1922 — ministro padėjėju. 1926 krašto apsaugos ministras. 1927—1928 advokatas Kaune. 1941 ištremtas į Uralą ir teismo sprendimu sušaudytas.

PETISNĖ (Petisné Gabriel Jean, 1881—1932) — prancūzų valdininkas, Klaipėdos krašto komisaras (1920—1923). Po sukilimo paliko Klaipėdą, grįžo Prancūzijos Užsienio reikalų ministerijos žinion, bet, negavęs naujo paskyrimo, išėjo į pensiją.

POLOVINSKAS Jonas (Budrys, 1889—1964) — politinis veikėjas, nuo 1921 generalinio štabo kontržvalgybos viršininkas. 1924—1925 Klaipėdos krašto guberna-

torius, 1933—1936 Lietuvos generalinis konsulas Rytų Prūsijoje, nuo 1936— JAV. Mirė Niujorke.

PUANKARĖ (Poincaré Raymond, 1860—1934) — devintasis Prancūzijos Respublikos prezidentas (1913—1920).

PUTVINSKIS Stasys (1898—1941?) — agronomas. 1937—1938 žemės ūkio ministras. Ūkininkavo Bubių dvare. 1941 ištremtas į Rusiją, mirė Gorkio kalėjime.

PUTVINSKIS Vytautas (1901—1943?) — agronomas. Dėstė ŽŪA Dotnuvoje, nuo 1929 ūkininkavo Graužikų dvare. 1923 dalyvavo Klaipėdos sukilime. 1941 ištremtas į Sibirą.

SIMONAITIS Erdmonas (1888—1969) — visuomenės veikėjas, Klaipėdos sukilėlių direktorijos pirmininkas. Po sukilimo — Klaipėdos krašto gubernatoriaus pavaduotojas. 1930—1937 Klaipėdos apskrities viršininkas. Vokietijai užgrobus Klaipėdą, grįžo į Kauną. 1941 gestapo suimtas, kalintas Dachau koncentracijos stovykloje, 1945 išlaisvintas. Veikė išeivijos organizacijose. Mirė Vokietijoje.

SIDZIKAUSKAS Vaclovas (1893—1973) — teisininkas, diplomatas. 1931—1932 Lietuvos atstovas Nuolatiniame tarptautiniame tribunole Hagoje. Dalyvavo daugelyje Lietuvos sutarčių su užsieniu. 1941.II.27 slapta perėjo į Vakarus. 1964—1966 VLIK-o pirmininkas. Mirė JAV.

SLEŽEVIČIUS Mykolas (1882—1939) — advokatas, politikas. 1919 ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras. 1921 Mažojo seimo pirmininkas. 1926 ministras pirmininkas, užsienio ir teisingumo ministras. Pasirašė su Sovietų Sąjunga nepuolimo sutartį.

SLIŽYS Balys (1895—1957) — inžinierius, pulkininkas. 1922—1924 krašto apsaugos ministras, 1924—1926 susisiekimo ministras. Rūpinosi Klaipėdos krašto išlaisvinimu. 1934—1939 Klaipėdos uosto direkcijos pirmininkas. 1944 išvyko į Vakarus. Mirė JAV.

STAUGAITIS Jonas (1868—1952) — gydytojas, visuomenės veikėjas, Seimo pirmininkas. 1919 išrinktas Valstiečių liaudininkų sąjungos centro komiteto vicepirmininku. Kauno universiteto garbės daktaras.

STIKLIORIUS (Stiklorius) Jokūbas (1871—1942) — visuomenės veikėjas. Redagavo „Prūsų lietuvių balsą", buvo Mažosios Lietuvos lietuvių tautos tarybos generalinis sekretorius. 1920 persikėlė į Klaipėdą, dirbo Klaipėdos krašto tarybos generaliniu sekretoriumi. 1939 vokiečių areštuotas ir kalintas. Po to persikėlė į Kauną. Mirė Tilžėje.

STRAUCHAS (Strauch Johannes, 1887—1982) — filosofas, pedagogas. 1923—1940 VDU filosofijos istorijos docentas ir Kauno vokiečių gimnazijos direktorius. 1942 vokiečių areštuotas ir išvežtas į Vokietiją. 1946—1949 dėstė Pabaltijo universitete Hamburge ir Vineberge. Mirė Vokietijoje.

VAILIONIS Liudas (1886—1939) — Botanikos profesorius. Nuo 1919 aktyviai dalyvavo Lietuvos Šaulių Sąjungos veikloje.

VARIAKOJIS Jonas (1892—1963) — pulkininkas. 1918 įstojo savanoriu Lietuvos kariuomenę. 1921 paskirtas III karo apygardos štabo viršininku. 1926 išėjo iš kariuomenės, 1929 vėl grįžo ir buvo paskirtas krašto apsaugos ministru. 1944 išvyko į Vakarus. Mirė JAV.

VIDMANTAS Jurgis (g. 1900) — inžinierius, vienas aktyvių „Geležinio vilko" organizacijos veikėjų. 1934—1941 dėstė Kauno universitete. Po karo profesoriavo Kauno politechnikos institute.

TURINYS

Albertas Zalatorius. Rašytojo politiniai memuarai 5
Bolševikų invazija ir Liaudies Vyriausybė 10
[Po Prezidento pabėgimo...] 22
Vyriausybės sudarymas 34
Pasikalbėjimas Maskvoje su V. Molotovu 53
[Grįžęs iš Maskvos...] 72
[Apie Klaipėdos atvadavimą] 94
[Fragmentai] 112
I (Kelionė į Vilnių) 112
II (Apie prezidentą A. Smetoną) 114
III (Apie A. Voldemarą) 118
IV (Pokalbis su S. Šilingu) 120
Paaiškinimai (A. Zalatorius) 125

KRĖVĖ VINCAS
BOLŠEVIKŲ INVAZIJA IR LIAUDIES VYRIAUSYBĖ

Redaktorė *Birutė Bartusevičienė*
Viršelio dailininkas *Albertas Broga*
Meninis redaktorius *Romas Dubonis*
Techninė redaktorė *Rima Jodkienė*
Korektorės: *Irena Daugirdienė, Alina Gobienė*

Duota rinkti 1991 04 18. Pasirašyta spaudai 1992 01 07. S. L. Nr. 255. Formatas 60×90¹/₁₆. Popierius ofsetinis. Garnitūra „Baltika". Iškilioji spauda. 8,5 sąl. sp. l. 9 sąl. spalv. atsp. 9,18 apsk. l. l. Tiražas 7000 egz. Užsakymas 2656. Kaina sutartinė
„Minties" leidykla. 232600 Vilnius, Z. Sierakausko 15.
Spaudė valstybinė „Aušros" spaustuvė, 233000 Kaunas, Vytauto pr. 23.

Krėvė V.

Kr204 Bolševikų invazija ir liaudies vyriausybė: (Atsiminimai) / Sp. Parengė ir įž. žodį [„Rašytojo politiniai memuarai", p. 5—9], parašė A. Zalatorius.— V.: Mintis, 1992.— 131 p.

ISBN 5-417-00583-5

Rinkinėlyje publikuojami V. Krėvės, 1940 m. dirbusio Liaudies vyriausybės ministro pirmininko pavaduotoju ir užsienio reikalų ministru, atsiminimai, neįėję į anksčiau užsienyje išleistą knygą „Vyriausybės sudarymas".

K $\frac{0503020908\text{-}007}{M851(08)\text{-}92}$ 20-92

UDK 947.45